

Saaremaa koolid ja õpetajad

1918 - 1940 I

Albert Seppel

1968

ALBERT SEPPEL

SAAREMAA
KOOLID JA ÕPETAJAD
1918 - 1940

1.

1968

A 4258
ENS I VÄIKIRJALIK
Õpetajate Teadusinstituut

S I S S E J U H A T U S E K S

Käesolev töö on jätk Saaremaa pedagooge käsitlevale uurimusele. Selle esimeses osas nimega "SAAREMAA KOOLMEISTER TSAARIAJAL" (1965) püüdsin anda ülevaate tolleaegse rahvavalgustaja tööst ja elujärjest. Käesolevas osas vaatlen ja kirjeldan tsaariaegse koolmeistri teadlikuks õpetajaks kujunemise käiku ning Saaremaa algkooliõpetajate tööd ja tegevust Eesti kodanliku vabariigi ajal aastail 1918 - 1940.

Kavatsesin käesolevale nimeks anda "SAAREMAA ÕPETAJA 1918 - 1940." Töö käigus osutus võimatuks õpetaja koolist lahutada. Olukorra paremaks mõistmiseks tuli neid mõlemaid koos kirjeldada. Sellega paisus töö maht, nii et kavatsetud ühe köite asemel kaks tuleb. Ka pealkiri tuli vastavalt täiendada.

Huvi Saaremaa maakoolide ajaloo vastu hakkasin tundma 1923. aastal, mil Leisi algkooli juhatajana selle kooli kroonikat kirjutasin. Karja kihelkonna haridusloo juurde kuuluvat materjali olen sellest ajast kogunud ja talletanud. Pärast pensionileminekut olen sellest mõnda kirja pannud, kuid palju ootab järke. Loodan hiljem selle juurde tegasi tulla - kui aastaid jätkub.

Saaremaa tsaariaegsest koolmeistrist kirjutades pidin saadaval-olevatele materjalidele ja kooliajast pärinevatele mälestustele tuginema. Käesolevas vaadeldaval perioodil töötasin ise kogu aja õpetajana

Saaremaal ning elasin teadlikult kaasa kõik, millest kirjutan - see annab isiklikkudele mälestustele siin suurema kaalu. Oma tähelepanekute ja väidete kinnitamiseks toodud materjalid ja tsitaadid esitan nende algupärasel kujul.

Üksikud ajajärgud vaadeldavast perioodist nimetasin täitsa suvaliselt kõige tugevamate isiklikkude muljete järgi, mis neist minu mälestuses on säilinud.

---ooo000ooo---

TEKSTIS TARVITATUD LÜHENDID

a/k. - algkool.

EÕL - Eesti Õpetajate Liit.

khk/k.(ool) - kihelkonnakool.

kln. - koolinõunik.

"Lutsu kool" - ap.-õigeusu Eeskujulik 2-klassiline
Nikolai kihelkonnakool Kuressaares.

ORKA - Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarchiiv Tallinnas. Numbrid lühendi järel(1021-3-264) näitavad fondi numbrit, fondi nimistu numbrit ja toimiku numbrit.

RT - Riigi Teataja.

SÕUL - Saarte Õpetajate Ühingute Liit.

SÜG - Saaremaa Ühisgümnaasium.

---ooo000ooo---

SÕJAAEGSED JA SÕJAJÄRGSED AASTAD

1918 - 1922

1. KES ON ÕPETAJA?

Juba varasest lapsepõlvest peale kuulsin kõneldavat koolmeistritest, kes koolis lapsi õpetasid ja õpetajaist, kes kirikuis jutlustasid. Viimaseid nimetati ka veel kirikuhärradeks. Need nimetused olid saarlaste keelepruugis kindlalt juurdunud ja üldiselt tarvitusel. Vähehaaval hakati ministeeriumikoolide õpetajaid ja kihelkonnakoolide juhatajaid, kes ühtlasi koguduste köstriteks olid, koolihärradeks kutsuma. Külakoolide õpetajad sellist nimetust ei saanud, vaid jäid ikkagi ainult koolmeistriteks. Nii oli see käesoleva sajandi algul enne Esimest maailmasõda.

Just selle suure sõja ajal tuli päris kiirelt käibelevus termin kooliõpetaja. Imelikul kombel kadus koolmeister rahva keelepruugist saksa okupatsiooniajal 1917/18 aastail.

Trükikirjas on õpetaja minule kõige varasemast ajast silma hakanud A.Grenzsteini poolt toimetatud "Koolmeistri käsiraamatus" Liivimaa kihelkonna- ja vallakoolmeistrite prooviseaduse 14. paragrahvis, kus seda seminari õppejõude kohta tarvitati (Vaata "Saaremaa koolmeister tsaariajal" lk.142).

Kooliõpetaja nimetust tarvitas Jakobsoni "Sakala" juba 1887. aastal. Saaremaa ajaleht "Saarlane" tarvitas sõna rahvakooliõpetaja esmakordselt 1899.aastal. Omaette

üksiku sõnana kirjutatud õpetaja all mõeldi möödunud sajandil ikka pastorit.

Kaarma pastor Ederberg tarvitas Kaarma seminarist kirjutades "Eesti Üliõpilaste Seltsi IV albumis" 1899.a. kõrvuti sõnu koolmeister ja kooliõpetaja.

"Olevik", Tallinnas ilmuv nädalaleht, haaras härjal otse sarvist ja küsis:

"KES ON ÕPETAJA?"¹

Viimasel ajal tahavad kiriklased kooliõpetajate käest nende ameti kohast nime ära röövida. "Ristirahva pühapäeva leht" nimetab kooliõpetajaid ainult koolmeistriteks (Schulmeister), kuna ta kirikuõpetajaid "õpetajateks" kutsub. Sedasama teevad ka paar teist Eesti ajalehte, kes "Ristirahva pühapäeva lehega" vaimlises ühenduses seisavad. Näitusi ei hakka meie tooma, viiks ehk kaugele.

Ka tegelikus elus püütakse eelpool tähendatud nimesi rahva seas laiali laotada. Meile teatatakse ustavalt poolt järgmisest juhtumisest: V. maakonnas tulnud keegi noor kooliõpetaja P. kihelkonna kirikuõpetaja B. juurde ja palunud omale seal vabaks saavat kihelkonna kooliõpetaja kohta. Kirikuõpetaja käskinud veel korra ta, missugust kohta noormees soovida. Kui viimane ütelnud, et ta kooliõpetaja kohta otsib, vastanud kirikuõpetaja õige kihvtiselt: "Meie kihelkonnas ei ole "õpetaja" koht veel mitte vaba, sest et mina koha peal olen. Minge ja otsige omale "õpetaja" kohta teistest kihelkondadest. Kooliõpetajat ma ei tunne, koolmeistrit aga

¹ "Olevik" nr. 33 1902.a. lk. 823.

armastan ma!" Selle järele ei jäänud noorelmehel muud üle, kui "õpetaja" jutult lahkuda.

Seesama kirikuõpetaja, kes sündimise poolest süda eestlane, aga nüüd saksaks on saanud, seletanud pärast võidurõõmsalt - muidugi ka Saksakeeles - oma kihelkonnas kooliõpetajale, kuidas tema juurde keegi tundmata isik oli tulnud ja temalt "Schulpastori" kohta palunud, kuidas aga tema isikut pilganud ja teda selle läbi minema kihutanud.

Nii tõesti sündinud lugu. Meie peame imestama, et kirikuõpetajad ennast ainult "õpetajaks" tahavad nimetada, aga mitte kirikuõpetajaks. Miks põlgavad nad sõna "kirik"? Miks ei ^{taha} ~~ta~~ niisama ka teised kirikuõpetajate poole hoidjad, et neid kiriklasteks nimetatakse? On siis sõna "kirik" nende meelest nii halb ja põlastamise vääriteline?

Lähme aga asja enese juurde tagasi ja küsime: kumbal on rohkem õigust ennast õpetajaks nimetada, kas kooliõpetajal või kirikuõpetajal? Muidugi sellel, kes rohkem õpetab. Rohkem õpetab aga kooliõpetaja. Kirikuõpetaja õpetab usku ja kõlblust iga kuue päeva tagast ühe tunni, kuna kooliõpetaja neid asju koolis iga päev ühe tunni õpetab, peale selle õpetab ta veel iga päev 5 - 6 tundi muid õpeasju (muidugi pühapäev maha arvatud, ehk küll suurem jagu kooliõpetajaid ka neil päevil rahvale sagedaste ettelugemise tundisi peab - s.o. rahvale usku ja kõlblust õpetab). Ka õpetab kooliõpetaja rahvast seltsides ja pidudel - kõnede läbi, mida aga kirikuõpetaja vähe ehk mitte sugugi ei tee. Nii me näeme, et kooliõpetaja kirikuõpetajast mitu korda roh-

kem õpetab. ~~Sepp~~ Sellepärast on "õpetaja" kooliõpetajale kohasem.

Teistes keeldes seisabki asi nii. Saksakeeli nimetatakse kooliõpetajat - Lehrer, Venekeeli - *учитель*, Soomekeeli - oppettaja jne. Et kooliõpetaja tegevus ja töö rohkem vaimline, kui kehaline on, siis ei ole kooliõpetaja kohta sõna "koolmeister" (Schulmeister) mitte sünnis, sest sõna "meister" tähendab meie juures praegusel ajal rohkem keha jõuga töötajat, näituseks saapameister, ahjumeister jne.

Et sõna "õpetaja" kooliõpetajate kohta praegu veel tarvitusele ei ole võetud, siis võiks neid edaspidi ikka veel kooliõpetajateks nimetada. Kirikuõpetajaid oleks kõige kohasem kirikuherradeks nimetada, sest et nad toredat herralist elu elavad. Kuid seda sõna on nad viimasel ajal pahaks panema hakkanud, sellepärast võiks neid edaspidi kirikuõpetajateks nimetada - eks nad ju ikka omal viisil õpeta ka."

Selle artikli mõju ei ole Saaremaal eriti tunda olnud. Küll aga mandril. Tallinnas asutati "Eesti Kooliõpetajate Keskliit" 1917. a. mais. Aga paari aasta pärast oli see nimi seevõrra vananenud, et liidu nurgastambil sõnast Kooliõpetajate esimene pool maha kriipsutati; alles jäi "Eesti õpetajate Keskliit".

Haridusministeeriumi ametlik korraldus muutis 1919. a. kooliõpetajad õpetajaks. Kuid ega see korraldus rahva keelepruuki paugupealt muutnud. Tegelikuses tarvitati mõlemat nimetust nii sõnas kui kirjas tükk aega rööbiti. Nõnda oli see isegi ametlikul planketil, mis haridusministeeriumist koolidele 1918/19. õppeaasta kohta täitmiseks saadeti.

7. küsimus tundis huvi selle vastu "Kes maksab kooliõpetajatele palga", aga küsimused 36 - 48 nõudsid mitmesuguseid andmeid õpetajate kohta ning terve see aruanne oli saatesõnas suunatud "Kõikide koolide õpetajatele".

Saarlastele tegi maaseola nimetuse muutmise teatavaks "Saaremaa". ¹

"Endine koolmeister - nüüdne õpetaja.

Hariduse Ministeeriumi ringkirja põhjal saavad koolmeistrid ja kooliõpetajad nüüd "õpetajateks" nimetud. Iga maakonna hariduse Osakond teadustas selle üle kõigile õpetajatele. See on üleriiklik kord. See maksab ka Saaremaal.

Et õpetaja võiks õpetaja olla, et koolmeistrist ka tõesti õpetaja saaks, kes selle nimele täiesti vastaks, selleks asutati kursused ja kutsuti neist kõiki õpetajaid osa võtma. See on jälle üleriiklik ja see on nii ka Saaremaal.

Et õpetaja võiks tõesti õpetaja olla nii hästi koolitoas kui ka seltskonnas ja igapäevases elus - seks on tarvilik üleriikliselt õpetajate aineleline külg kindlustada, et õpetajad ei pruugiks enestele kõrvalt ülespidamist muretseda.

Ka selles asjas nähakse eeltööd käimas olevat ja juba vilksatavad ajalehtedes sellekohased teated. Kuuleme, et on juba väljatöötatud üleriikliselt õpetajate palga normid Eesti Asutava Kogu Hariduse Osakonna poolt. Jääb ainult oodata Asutava Kogu kinnitust ses asjas. Kõik mis hea, on rõõmuga vastu võetav. Oodame ja loodame ...

¹ Ajaleht "Saaremaa" nr.8 23.07.1919.

Aga kes siis suurel maal umbseks läinud kraavid ära puhastab, kui meid majanduslikult paremale järjele aidatakse? Uskumata asi, et kraavid umbseks lastakse jääda. Küll leidub neid, kes selle seaduse maksmapanemist Saaremaal takistama saavad. Ei ole kaugel: juba meie eneste keskel teatakse rääkida, et maakonna kassa sarnaseid summasi, mis Asutav Kogu on välja töötanud, kunagi välja maksta ei jõudvat. Selles arvamises olevat ka seaduse esitaja.

Õpetajad! Anne kui kursustelt lahkume, nõuame ametlikku seletust palga normide üle!

Kelleks jääme - kas koolmeistriks, kes "roavi koa leikab" või õpetajaks sõna tõsisel mõttes?"

Õpetaja.

Toimetuse poolt.

On tõsi, et meie kooliõpetajate elukord kannatab palgavähesuse all. Kuid loota võib, et see lähemas tulevikus mitte enam nii ei ole ja kooliõpetaja oma eluülespidamiseks vastava palga saab. Kuid on soovitatav, et kooliõpetajad ka selles teadlikud oleksid, et praegu kannatab ka õpetus koolides väga kooliõpetajate teadmiste vähesuse all.

Arvatavasti paranevad kooliõpetajate palgaolud ennemalt kui valmivad meie, iseäranis küla kooli õpetajad vastavalt oma elukutselistes teadmistes. Kui meie külakooli kooliõpetajad praegu nõutava palga saaksid, siis kasvataks rahvas selle läbi hariduslikult nii oma kooliõpetajaid kui ka koolilapsi ühes korraga. Ja kui asi nii on, ikkagi veel edasi kannatab kooliline lastekasvatus meie koolides.

Aga kannatame. Kui olud meil t u l e v i k u s
lubavad, siis vabaneme üks kui teine kannatuse koor-
ma alt."

Ma ei või päris kindlalt kinnitada, et selle kirjutise
autor oli julge ja sõnakas Muhumaa mees Vassili Teiss,
kuid selline veendumus mul on.

Toimetuse lisa viitas sellele, et õpetajail uue ajale-
hega piike murda tuleb, nagu see hiljem ka toimus.

Õpetajad ise harjusid oma uue nimega 1919 - 1921 aas-
tail toimunud kolmeaastastel edasiharimise ja kutsetaotle-
mise kursustel. Trükisõnas ja rahva keelepruugis juurdus
see sõna samal ajal ja tõrjus saksapärase koolmeistri ja
kohmaka kooliõpetaja edukalt välja. Koolimajas jäi pereme-
heks õpetaja. Kirikuõpetajaid hakati sellest ajast sage-
damini ja sagedamini pastorateks kutsuma. Aastate jooksul
varisesid manalasse eidekesed, kes neid õpetajahärraks ni-
tasid ja kodanliku perioodi lõpul noored inimesed ei tead-
nudki, et õpetajad vanasti kiriklates asusid.

2. SAKSA OKUPATSIOON 1917/18.

Saaremaa õpetajate elu ja tegevuse vaatlemisele asudes tuleb pilk heita ajajärgu ajaloolisele taustale - selleta jääks paljugi arusaamatuks.

Eesti koolidele pealesurutud venestamislaine rauges koos tsaarivõimu kukutamisega. Veebruarirevolutsiooniga 1917. aastal võimule tulnud vene kodanlik Ajutine Valitsus tunnistas piirimaadel asuvate rahvaste õigust emakeelsele algkoolile, kuid keskkool pidi siiski venekeelseks jääma. Avanes võimalus õpetajaskonna kutseorganisatsioonide asutamiseks. Juba märtsis asutati Tallinna Algkooliõpetajate Liit. Samal ajal hakati ka kohtadel õpetajate kutseühinguid looma. Nende eesmärgiks oli uue eesti kooli loomine, õpetajate kutsehariduse ja üldharidusliku tasapinna tõstmine ning kutsehuvide kaitsmine.

Ka saarlased asutasid 1917. aasta mais "Saaremaa Eesti Kooliõpetajate Seltsi" ning korraldasid augusti kuus esimese eesti keele ja meele kursuse Kuressaares, millest juba varem juttu oli ("Saaremaa koolmeister tsaariajal" lehekülg 189).

Mandril hakkas ilmuma esimene eestikeelne pedagoogiline ajakiri "Kasvatus ja Haridus". Aprillis peeti Tartus I Eesti õpetajate kongress, kus otsustati asutada "Eesti Kooliõpetajate Keskliit", mis ka varsti pärast seda asutati. See liit kutsus juulis 1917.a. Tartus kokku II Ees-

ti õpetajate kongressi. Kas neil Tartu kongressidel ka saarlaste saadikuid käis, seda ma kahjuks ei tea.

Mandril arenes õpetajate organiseerimine toimunud kongresside vaimus edasi. Praktiliselt selle ajajärgu ametlikud korraldused ei jõudnud Saaremaa koolielus mõjule tulla, sest juba sama 1917. aasta miklipäeval tungisid saksa sõjaväed Saaremaale ja okupeerisid selle ja naabersaared. Algas 14 kuud kestnud okupatsioon, mille kestel sakslased peremehitsesid põhimõttel "Mina käsen - mina keelan!"

Saarlased olid mandri suguvendadest mere läbi eraldatud ja jäid neist arengus ennegi tublisti maha. Sakslaste okupatsioon isoleeris nad nüüd muust maailmast hoopis. Venemaal toimunud oktoobrirevolutsioonist ja muudest sündmustest saabusid teated Saaremaale väga suure hilineamisega ja moonutatult.

Sakslased ei kavatsenud vallutatud maa-aladelt hoopiski lahkuda. Nende plaanis oli Eesti- ja Lätimaa ühiseks hertsogiriigiks liita, mis Saksamaa ülemvalitsuse all pidi olema. Selle otsustamiseks kutsuti 1918. aasta aprillis Riiga kokku Eesti-, Liivi- ja Kuramaa maapäev, kuhu balti aadli kõrval ka päriselanikele nende esindajate kaudu koht pakuti. Esindajaiks olid mandrilt vallavanemad, kes selleks sobivaks peeti. Saarlaste hulgast sai selle au osaliseks Kaarma seminarist, Karja koguduse köster Oskar Palts, kes sõjaväelennukil Riiga sõidutati. Temaga üheskoos käisid sellel "maapäeval" veel Kuressaare mehed Liiv ja Verlin.

Kahtlen, kas Vassili Riis nende rahvaesindajate valimise käiku kirjeldades ei lasknud hoogu sattudes olukor-

ra grotesksusel dokumentaaljutustusele ¹ vajalikust tõepärasusest üle kasvada. See on siiski kõrvalküsimus - fakt on, et saarlased ise oma esindajaid sellele "maapäevale" ei valinud.

Oskar Palts valiti 1923.a. sügisel Pärssamaa valla Nihatü algkoolile juhatajaks-õpetajaks, kuid maakonna koolivalitsus ei registreerinud teda ametisse. Põhjus: okupatsiooniaegne rahvavaenulik tegevus.²

Järgmisel õppeaastal valiti Palts, kellel vallandõukogus siiski tunduv poolehoid oli, Pärssamaa valla Armuadra algkooli õpetajaks. Seekord registreeris maakoolivalitsus ta ametisse, kuid nüüd tuli pahandus teisest küljest - Saarte Õpetajate Ühingute Liit ei võtnud teda oma liikmete hulka vastu. See toimus alles teisel järgmisel õppeaastal pärast Paltsult vastava kirjaliku seletuse saamist.

Sügistalvel 1917 õppetöö Saaremaa algkoolides ametlikult seisis. Ainult mõnes koolis, kus õpetajail oma majapidamist ei olnud, püüti midagi teha. Näiteks jätkasid Lümända ministeeriumikooli juhataja Mihkel Kommel ja õpetaja Miina Tõsine (Seppel) õppetööd, olgugi et koolimaja okupantide kasutada oli ning õppejõud kusagilt pennigi pelka ei saanud. Koolile vajalikud ruumid saadi vallamajast ja tühjaksjäänud kiriklast.

Alles aasta lõpul taastasid okupandid endised aadli- võimu ajast pärinevad kihelkonna koolivalitsused, mis venestamisajal (1887 - 1917) oma funktsioonid aegamööda vene rahvakoolide inspektoritele pidid loovutama. Venelasest rahvakoolide inspektor evakueeriti koos oma kantseleiga 1915. aastal fronti lähenemisel mandrile, mispärast

¹ Vassili Riis "Vabaduse leek" Tallinn, 1960 lk.44.

² ORKA 20133-1-326 leht 344.

saarte okupeerimise ajal siin vene riigivõimu esindajat koolide alal ei olnudki. Okupatsioonivõimude poolt määrati luteriusu pastorid kohapealseteks koolielu juhtideks, igaüks oma kihelkonna piires, ning neile allutati ka kõik veneusu koolid sellel territooriumil.

See oli valus hoop veneusu preestritele. Leisi veneusu koguduse preester D.Samon kirjutas sellest koguduse kroonikaraamatusse:

"Koolid anti luteriusu pastorite hooldamisele. Ap.-õigeusu vaimulikud kõrvaldati mitte ainult koolielu juhtimiselt, vaid ka usuõpetuse õpetamine koolides võeti neilt ära. Karja pastori esimene samm oli kõigi ap.-õigeusu koolide sulgemine. Ap.-õigetuskooliõpetajad vallandati ja asemele seati luteriusulised."

Pastorite ja kohapealsete mõisnike kaasabil määrasid okupandid kindlaks, kes endistest õppejõududest koolitööle võisid jääda ja kes pidid koolist lahkuma. Viimaseid eriti palju siiski ei olnud, sest õpetajaist oli üldiselt puudus. Filter õpetajate suhtes pidi hiljem tõhusamalt tööle hakkama.

1917. aasta lõpul anti pastorite kaudu teada, et koolid 1918. aasta jaanuaris jälle tööle võivad hakata. Koolipoliitikas tehti järsk pööre, mille sisuks oli, et koolidest kõrvaldatud vene keele ja meele asemele astus ja hakkas võimutsema saksa keel ja saksa meel.

Esiialgu sõltus selle ametliku soovi teostamine küll ju ainult kohapealsest õpetajast, sest et sakslastelt endilt nende kavatsuste teostamiseks mingisugust abi õpikute ega õppevahendite näol ei saadud. Maakonnas pandi uuesti ametisse paar endist Kaarma seminaris õppinud köster-kooli-

meistrit ning mõni saksatanta, kelle keeleoskus nõudeile vastas. See oli aga ka kõik.

Väga suur enamus tookordseist õpetajaist oli õrma hariduse saanud veneaegsest koolist ning kuna nad polnud saksa keelt õppinud, siis ei võinud nad seda ka kuidagi õpetada.

Sellel poolaastal koole ega õppetööd keegi ei kontrollinud. Kes oskas, õpetas lastele mõne saksakeelse sõna, kuid emakeele õpetamisele pandi senisest suuremat rõhku, sest vene keelt ei tohitud ja saksa keelt ei osatud õpetada - aeg jäi vabaks.

Õppetöö külakoolides lõpetati 1918.a. algupoolel juba aprilli keskpaigu. Õppetöö oli läinud senini isevoolu rada - nüüd hakkasid sakslased oma koolireformi teostamiseks ettevalmistusi tegema. Suvevaheajal võeti õpetajad käsile.

Kohalik ajaleht, mille "väljaandja ja eestikeelse ümberpaneku eest vastutaja" oli advokaat Karl Palk, avaldas artikli

"Kooliõpetajate kursused."¹

22.mail algab Kuresaares Saksakeele õpetuse kursus kooliõpetajatele. See saab neli nädalit kestma. Võib loota, et kõik kooliõpetajad, kes soravalt Saksakeelt ei kõnele, kursustest osavõtavad, kui nad järgneval kooliaastal ametisse astuda soovivad. Palk saab järgmisel kooliaastal nii kõrgeks määratud, et ta eluülespidamiseks küllalt jätkub. Maksu õpetamise eest kursustel ei võeta, sellevastu peavad aga osavõtjad oma ülespidamise eest Kuresaares kursuste kest-

¹ Ajaleht "Kuresaare Teataja" 17.aprillil 1918.a.

vuse ajal ise hoolt kandma. Augustis ja septembris pandakse teine kursus toime, kus kooliõpetajatele methodikas täiendust ja õpetust antakse ja millest ka nende kooliõpetajate osavõtmist loota on, kes esimest kursusest sellepärast mitte osa võtnud ei ole, et nad juba küllalt Saksakeelt mõistavad.

Sügisel antakse igauhele tunnistus kursuste läbitemise üle välja. On loota, et vald ehk riik nendele, kes pärast kursuste lõppu kooliõpetaja ametiks kõlblikud olema leitakse, kursuse kulud vähemalt osaltki oma kanda võtab.

Soovitav on, et ka niisugused isikud kursustele tuleksid, kes küll seni ajani veel kooliõpetaja ametis tegevuses ei ole olnud, kuid kellel juba üldine eelharidus on. Koolidele saavad jaoskonnakommandantide poolt teatelehed saadetud, kuhu iga kooliõpetaja ja kooliõpetajanna selles nõutavad teated ülesmärkima peab. Jaoskonnakommandandid ja Kuresaare magistrat võtavad kuni 1. maini avaldusi nende isikute poolt vastu, kes seni veel kooliõpetaja ametis olnud ei ole.

Kursustest osavõtjad tulevad 21. mail Kuresaarde kokku. Kokkutuleku ruum ja aeg antakse edaspidi ajalehes teada."

Nõnda siis see kahejärguline kursus toimuski. Esimene osa, kus ainult keelt õpiti, toimus kolmes rühmas. Rühmadesse paigutati osavõtjad nende endi joovi järgi. Mõned isikud vahetasid töökäiguga tutvudes esimestel päevadel rühmi, kuni sobiva leidsid.

Ajakirjandus teatas:

"Saksakeele kursused."¹

Saksakeele ja selle läbi ka Saksa kultuuri tundma õppimiseks peetakse praegu Kuresaares Saare rahvakooliõpetajate jaoks Saksakeele kursusi. Kursused algasid 22.mail ja kestavad 19.juunini. Osavõtjaid, meeste- ja naisterahvaid on üle 120, nende seas ka mitmed mittekooliõpetajad.

Kursused töötavad kolmes ruumis (Laurentsiuse koolis, Eesti Seltsi majas ja Metodisti palvemajas) seitsme kooliõpetajaga (enamasti kõik sõjaväelased) 5 - 6 tundi päevas."

26.augustist 28.septembrini toimus kursuste teine osa, mille kavas oli mõnda ka meelsuse kujundamiseks. Need olid kreisi rahvakoolide inspektori Lüsteri ja Kuressaare ketserist ~~ja~~ pastori Blossfeldti loengud. Teised lektorid käsitasid keeleõpetamise metoodikat ja olid sellistena asjalikult omal kohal. Kursustel tehti aga peale selle veel ka mitme muu asjaga tegemist. Ammendava ülevaate saame jällegi ajakirjanduse kaudu.

"Kursused."²

Laupäeval, 28.septembril lõppes kooliõpetajate sügisene 5-nädalaline kursus. Osavõtjaid oli umbes 160. Terve esimene nädal ja peale selle 12 tundi igal järgmisel nädalal tarvitati Saksa keele õppimise jaoks, mille ajal kursistid kolmes liigis A B ja C olivad; muul ajal tutvustati aga algkoolide õpeainete õpeviisidega, kus juures osavõtjad kõik ühes koos "turnisallis" viibisid.

¹ Ajaleht "Kuresaare Teataja" nr.36 8.juunil 1918.

² S a m a nr.87 5. okt. 1918.

Pääle selle oli igal nädalal kaks korda igakord kaks tundi turnimine. Töö algas kell 8 hommikul ja lõppes suuremalt jaolt kell 7 õhtul, 3-4 tundi lõuna ajaks maha arvates. Keele harjutuste juures pandi iseäranis rõhku praktilise kõnelemise ja seletava lugemise pääle. Nende kaasas käisid kirjalikud tööd, grammatilised harjutused, diktat, ümberjutused. Lugemise tundides lasti kursistisi proovikateset teha. Metoodika tundides tutvustati usuõpetuse, Saksakeele, rehkenduse, ajaloo, geografia, loodusloo ja turnimise õppeviisiga selles piiris, nagu tulevases rahvakoolis - 5-aastase kursusega - töötada tuleks. Pääle selle oli veel mõni hää tund kooliteadust. Näitlikkus, õpilaste isiklik ^{kaasa} ~~hasa~~ töötamine, harjutamine, kordamine, lähemalt kaugemale minemine jne. - need on algkooli iga õpeaine metoodika päänõudmised. Selle järele peavad ajalugu ja geografia kodumaa tundmaõppimisega pääle hakkama.

Kursuste lõpul lasti eksamina Eestikeelne kirjatöö teha, milleks järgmised ained valida anti:

- 1) Kuidas jõuan sihile, et hästi koolis käiakse.
- 2) Mispärast peab kooliõpetaja oma kodumaad hästi tundma?
- 3) Miks peame meie just praegusel ajal kokkuhoidlikud olema ja kuidas juhib kooliõpetaja selleks kaasa?

Töodes olla kavas, lause ehituses, isegi õigesti kirjutuses rohkesti vigu olnud. Nõrgemate tööde omanikkudel tulla kohaliste inspektorite juhatusel järel töösid teha.

Tööd tehti õpetuseandjate poolt osavuse ja hoolega, ka kursistid püüdsivad ülesannetest jõudu mööda jagu saada. Osavõtjatele lubati abiraha ja tunnistus anda, mida kohalise inspektori (õpetaja) läbi kätte saadetakse."

Tunnistuste kätteandmisel tegi "õpetaja" asjaosalistele teatavaks, kuhu keegi ametisse oli määratud. Ühtlasi teatati selleks ajaks selgunud juhised ja korraldused õpetöö ja koolide kohta. Meie saame need kätte jällegi Kuresaare ajalehe veergudelt.¹

"Kool peab inimesi kasvatama, kes teadvad, mis häa ja mis halb on. Inimene peab kõige päält ristiinimene olema, teiseks peab tal teadmisi olema. Lapsel on ihu ja hing: kool peab lapse kehajõudu ja tahtmist arendama, tema mõistust harima ja temale oskusi andma.

Koolis käimine on kõigile lastele sunduslik: kui vanemad ei taha hääga lapsi kooli saata, peab valitsus neid sundima seda tegema. Õppimine hakkab rahva koolis 7 aasta vanuselt pääle ja kestab 15. aastani, ning on esialgselt järgmiselt ära jaotatud: 7-8 aastani koduõpetus, 9-13. aastani igapäine kooliskäimine, 14-15. aastani kordamise kool - kaks päeva nädalas.

Kodus peavad lapsed nii kaugemale jõudma, et kooli tulles neil M. Okas'e aabits täiesti käes on, s.o., et nad lugeda ja kirjutada mõistavad. Kordajad lapsed ei tööta mitte igapäev käijatega ühes, vaid pärast nende, s.t. - pärast lõunat.

Rahva koolid maal on kihelkonna ja valla koolideks jaotatud. Kihelkonna koolid on suuremalt jaolt ikka

¹ Ajaleht "Kuresaare Teataja" nr. 93 1918. a.

kahe klassilised, vallakoolid võivad ka 1 - 2 kl. ja suuremad olla. Lasterikas üheklassiline kool võib poole-päeva koolina töötada, s.o., muist jaoskondasid käib enne-, muist pärast lõunat. Ka võib suurem üheklassiline kool vanemaid ja tugevamaid õpilasi kooliõpetaja abideks tarvitada. Kaheklassilises koolis on 2 kooliõpetajat, kolmeklassilises 2 ehk 3 jne.

Kus enne Lutheruse ja Õigeusu koolid töötasid, ning need laste arvu pärast ka nüüdgi külasse peavad jääma, ühendatakse need üheks 2-klassiliseks kooliks kokku, kus üks kooliõpetaja Lutheruse, teine Õiget usku on. Väiksematesse küladesse seatakse harilikult ikka ainult 1-klassiline kool, kus mõlema usu lapsed õpivad, Õigeusu lapsed aga usuõpetuse tundides järgmises lähemas koolis käivad, kus selle usuline kooliõpetaja on. Tundide arv on 2-kl. koolis nädalas - vanemas klassis 32, alamas 24 - 28; üheklassilises koolis - kõrgemates jaoskondades ka 32, madalamates 24 - 28.

Kooliõpetajate kandidaadid paneb kohalik koolide inspektor (õpetaja) kreisi rahvakoolide inspektorile ette, ametisse kinnitab aga (sõja pärast ainult ajutiselt) Bestimaa Valitsuskonna Päämees, kes Tallinnas asub.

Kooliõpetajate palgad, prii korteri, kütte ja valgustusega, hakkavad 500 rbl. pääle ja tõusevad - hariduse järele astmete ja teenistuse aastate järele - kuni 1200 rbl. aastas. Kuni 1. jaanuarini 1919 maksavad veel vallad palga, pärast seda aga - maakonna kassa.

Kohalik (kihelkonna) koolivalitsus seisab viiest

isikust koos. Need on : kiriku eestseisja, õpetaja, kes ühtlasi ka koolide otsekohene inspektor on, vallavanem, kihelkonna koolivanem ja üks kooliõpetaja (võib ka kooliõpetajanna olla). Viimased kaks liiget on valitavad. Kihelkonna koolivanem teiste koolivanemate (igal koolil on oma koolivanem) ja kooliõpetaja - teiste kooliõpetajate poolt.

Kooli töö järelvalvaja ja juhataja on õpetaja, kuna kooli ja kooliõpetaja majanduslik külg teiste isikute hoolitsemise all seisab. Eksimise puhul võib kreisi koolide inspektor, kergemal juhtumisel, kooliõpetajale esimesel korral suusõnalise, teisel korral - kirjaliku märkuse (noomituse) teha, suuremate süütegude eest aga rahatrahvi kuni 50 mk. määrata. Suuremad karistused, nagu teise koha pääle ümber paigutamine ja ametist tagandamine, mõistab Bestimaa Valitsuskonna Päämees. Kooli aasta hakkab sel aastal veel endisel ajal, edaspidi saab aga õpetaja aega märksa pikendatud."

K.

Sellised olid okupantide kavatsused, mis aga ainult paberile jäid. Koolikohustuse laiendamine oli näiliselt päris ulatuslik, kuid tegelikult andis see Saaremaa küla-kooli kolmele õppeaastale ainult ühe lisaks. Keegi ei ole tollal kontrollinud kas või kuidas lapsed koolis käisid. Kodulaste õpetamine pole millegipoolest paranenud, vaid halvemaks läinud, sest et aabitsatki kusagilt saada polnud. "Kordajaid" pole sellel ajal vist üheski Saaremaa külakoolis käinud.

Töötatud õpetajate palgaolude parandamine jäi tulemata. Tegelikult said Saaremaa õpetajad terve okupatsiooniga

aja vältel ainult kahe kuu eest palka, mida anti kõigile võrdselt 20 oberosti rubla kuus.

Õppetöö maakoolides algas alles 3. novembril. Uusi õpikuid ega paremaid õppetarbeid ei saadud. Kursustelt said õpetajad osta paksu "Realienbuch'i", mis oli nagu Carl Robert Jakobsoni esimesed koolilugemikud universaalne raamat kõigi teaduste algteadmistega tutvumiseks koostatud. Eks õpetajad sellest siis otsisid ja uurisid mida õpetada.

Aga otsimiseks ja õpetamiseks saksa retsepti järgi jäi vähe aega. Saksa sõjavankri lagunemisel puhkes Saksamaal revolutsioon, mis okupante kiirelt kodumaale kolima sundis. 21. novembril 1918. a. sõlmiti okupatsioonivõimude ja Eesti Ajutise Valitsuse vahel kokkulepe, mille alusel Saaremaa sakslastest varsti vabanes. Juba 3. detsembril 1918 jõudis Saaremaale Ajutise Valitsuse komissar Viktor Neggo, kes haridusministeeriumi volinikuna eesti algkooli organiseerimiseks vastavad instruktsioonid Kuressaare kaasa tõi.

Okupatsiooniaegetel kursustel oli Saare- ja Muhumaa õpetajaile siiski suur organiseeriv ja ühendav mõju. Okupandid sulgesid kõik kohapealsed seltsid ja organisatsioonid. Igasuguste koosolekute ja kokkutulekute keeld oli absoluutne. Ometi töid okupantide poolt korraldatud kursused Saaremaa maasoola suvel pikemaks ajaks kokku ning andis võimaluse oleviku ja tuleviku üle mõtete vahetamiseks. Õpetajaskonna ühtekuuluvusetunne tugevnes, rahvuslik iseteadvus kasvas. Targemad ja kogenenumad mehed võisid oma mõtteid aja ja sündmuste üle teistele edasi anda ja õpetajate kutseteadvus hakkas tärkama.

Saksa esimest okupatsiooni ei või karmuse poolest kohalike elanike suhtes teise okupatsiooniga kõrvutada: keiser Wilhelm II aeg oli julmuse ja tooruse poolest Hitleri omaga võrreldes saamatu algaja. Vangilaagrid Saaremaal küll olid, kuid rohkem sõjavangide jaoks. Inimeste julma mõnitamist ja massilist mõrvamist ei olnud. Ma ei tea ühtegi Saaremaa õpetajat ega muudki eraisikut, kes okupantide poolt 1917 - 1918 aastail Saaremaal oleks hukatud. Mõningad areteerimised küll olid, kuid okupatsiooni lõpul avati vangilaagrid ja inimesed tulid varsti oma kodukohtadesse tagasi. Olen leidnud ainult alljärgneva sõnumi kahe Saaremaa veneusu preestrist-õpetaja kohta.

"Saksa sõjavangide laagrist"¹

tulid teiste seas ka kaks Saaremaa preestrit, Vassili Russ ja Andrei Mägi mineval nädalal tagasi. Neist oli esimene Miitavi laagris üks kuu ja teine Vindavi laagris kolm ja pool kuud vangis. Kinni võeti nad suvel Saaremaal nende ametikohtades Kahtlas ja Levalas. Süüks arvatud Saksa-vastalist kihutustööd, sest nad andnud oma kogudustele mõista, et mitte tarvis ei ole Saksamaa külge liitumise poolt hääletada."

¹ Ajaleht "Päevaleht" nr.47 13. detsembril 1918.a.

FK 283-1

1. Sõdur-õpetajad 1921. Lk.29.

FK 283-2

2. Laugu koolimaja Nurme külas 1925. Ehit.1879. Lk.32.

3. ÕPETAJAD, SÕDA JA SÕJAVÄETEEENISTUS.

Tsaariaegsel koolmeistril oli suur soodustus, mis sellele kehvale ametile noormehi külluses kokku tõmbas - nad olid kroonuteenistusest vabastatud. See soodustus kaotati Esimese maailmasõja algul. Siis viisid mobilisatsioonid kooliklassid nooremaist meesõpetajaist tühjaks.

Veneaegse korralduse järgi loeti mobiliseeritud õpetajad ajutiselt äraolijaiks. Nende töökoht ja ka töötasu säilitati. Ta järeltulija töökohal loeti ajutiseks kohustetäitjaks ning mobiliseeritu töötasu makseti tema abikaasale välja. Mobiliseeritu perekonnal oli õigus ta ametikorteris elamiseks.

Saksa okupatsiooni lõpul oli haridusministeeriumil esimeste murede hulgas mobiliseeritute ja okupantide poolt vallandatud õppejõudude õiguste taastamine. Sellekohane määrus anti 4. detsembril 1918.

"Määrus

Saksa okupatsioonivõimude poolt ametisse pandud kooliõpetajate lahtilaskmise ja nendesamade võimude poolt lahtilastud kooliõpetajate ametisse panemise kohta.

1. Kõik kooliõpetajad, kes Saksa okupatsioonivõimude poolt ametisse pandud, tunnistatakse lahtilastuks, kui see lahtilaskmine juba varem sündinud ei ole.

2. Okupatsioonivõimude poolt tagandatud kooliõpetajatel on õigus oma kohti tagasi saada.

3. Kooliõpetajaid valiv asutus võib selle määruse 1. punkti põhjal lahti lastud kooliõpetajaid tagasi valida ainult sel korral, kui tagandatud kooliõpetaja oma kohta ühe kuu jooksul tagasi ei nõua.

Tähendus: Kuuaegne tähtaeg ei käi sõjavangis või sõjaväeteenistuses olevate kooliõpetajate kohta.

4.dets.1918.a. Nr.220

Haridusministri as.: F.V.Mikkelsaar.

Kui sõda Nõukogude Liiduga algas, arvas Eesti Ajutine Valitsus, et õpetajad kooliklassis rahvale kasulikumad on kui frondil - neid ei mobiliseeritud. See asjaolu viis selle põlatud ameti jälle ausse. Uurimuses "Saaremaa koolmeister tsaariajal" (lk.38) avaldasin loo, mis toimus vanas Kaarma vallas kroonuteenistusest vabanemiseks rahual. Sõjaajal tekkis neid kummalisemaidki. Toon näiteid.

Pihtla valla Sandla külakoolmeister Juhan Kiil oli õpinud veneusu kihelkonnakoolis ja ei osanud saksa keelt sugugi. Et tal suur perekond oli, pidi ta igal suvel kõrvalteenistust otsima. Seetõttu ei läinud ta 1918.a. suvel sakslaste suvekursusele ja sügisel vallandas kreisi koolide inspektor ta ametist ~~vallandas~~. Pärast okupantide lahkumist valis Pihtla vallanõukogu Kiili jälle Sandla tagasi. Nüüd tekkis konflikt, millest J.Kiil haridusministeeriumile järgmiselt kirjutas.¹

"1919.a. 23.jaanuaril tegi (Pihtla) valla hari-

¹ ORKA 1108-3-235 lehed 309-311.

duskogu ühe isiku nõudmisel, kes minuga vaenulik oli, niisuguse otsuse, et mind ametist saaks lah-
ti lastud. Selle otsuse põhjuseks oli võetud laste-
vanemate soov ja madal haridus (veneuse kihelkonna-
kooli olen lõpetanud). Minu haridus on võrdne pal-
jude teiste kooliõpetajate omaga.

Ma kutsusin lastevanemad enese juurde, et aru
saada, kes minuga rahul on või kes uut nõuavad. Mi-
nu poolt oli 27 häält, nad kirjutasid oma nimed al-
la paberile, mida ma oma käes hoian; 3 isikut ei
kirjutanud mitte. See kõik sündis külavanema ja koo-
li Hoolekogu liikme juuresolekul.

Siis nõudsin, et vallanõukogu muudaks oma otsu-
se. Vallanõukogu aga mõne isiku pealerõhumisel (kes
nõukogu eesotsas) kinnitas endise otsuse. Nimetan,
et üks vallanõukogu liige, F.Kirss, kihelkonnakooli
haridusega, soovib endale kooliõpetaja ametit, et
seeläbi ennast sõjaväeteenistusest vabastada, mille
tõttu pealerõhumisel mõju oli.

31. jaanuaril olin sunnitud koolimajast lahkuma
ja F.Kirss astus ametisse. Sellepärast palun Hari-
dusministeeriumi seda asja läbi vaadata ja minule
kas paiuki saamine või ametipidamine minu endisel
töökohal lubada."

28.märtsil 1919.

Allkiri.

Haridusministeerium saatis asja Saaremaa maakooliva-
litsusele kontrollimiseks ja Kiili õiguste jalulesead-
miseks juhtides tähelepanu Eestimaa koolivalitsuse aj-
ajutise korralduse §17 punkt n peale.

Siis arutas asja Saaremaa haridusnõukogu ja teatas haridusministeeriumile: 1. Haridusosakonna juhataja Simtmann tagandas Kiili ajutiselt (maakonna koolivalitsust siis veel ei olnud). 2. Selle tagandamise aluseks oli Pihtla valla haridusnõukogu otsus, milles Kiili väheseid teadmisi mainiti (ei tundvat kirjavahemärkide tarvitamist). 3. See otsus oli Pihtla vallanõukogu poolt kinnitatud. 4. Simtmann registreeris vallanõukogu poolt valitud uue õpetaja F.Kirsi ajutiselt ametisse. 5. Maakonna haridusosakonna juhataja ei ole õp. Kiili veel haridusministeeriumile vallandamiseks esitanud.

Et asi segane, otsustas maakonna haridusnõukogu asja revideerida ja mõlemale oma oskuste ning võimete näitamiseks võimaluse anda. Selleks määrati kahest maakoolivalitsuse esindajast (Kommel ja Tarkpea) ja ühest kohapealse vallakoolivalitsuse liikmest koosnev komisjon. Asjaosalistele lubati paar päeva enne neilt nõutava proovitunni andmist selle teema teatada. Sellest ettepanekust ütles Kiil maakonna haridusnõukogu ees ära, sest seda oleks tulnud varem teha ja mitte pärast seda kui õpilased uue õpetaja juhatusel juba paar kuud koolitööd teinud.

Siis pandi ette mõlemal linna algkoolis võõraste õpilastega proovitund anda. Ka sellest ettepanekust ütles Kiil ära. Oma 24-aastase koolmeistripraktika jooksul ei olevat ta kunagi sellisest revideerimiseviisist kuulnud ja tema töö kohta on selle pika aja jooksul vastavates revideerimisraamatutes andmeid küllalt kogunenud.

Maakonna koolivalitsus tegi järelduse, et Kiil sel-

lega neilt selguse saamiseks võimaluse ära võtab, otsustas Pihtla valla hariduskogu ja vallanõukogu seisukohaga ühineda ning esitas Kiili haridusministeeriumile ametist vallandamiseks. Haridusministeerium tegi seda, kuid andis Kiilile õiguse suvel algavatest 3-aast. õpetajate edasiharimise ja kutsetaotlemise kursust osa võtta. Kiil seda võimalust ei kasutanud. Ta oli siis 44 aastat vana ja otsis tööd teisel tegevusalal. F.Kirss asus koolipõllul tööle ja omandas hiljem õpetajakutse. Teine näide.

"Hariduse Ministeriumile"¹

Saaremaalt Lummada valla Atla kooliõpetaja Karl Armu

P a l v e .

Palun alandlikult eelnimetatult seletust järgmise asja kohta: Mina olen Rahvaväkke teenistusse vastu võetud 12. märtsil s.a.(1919). Vene valitsuse aeg olin ma Saaremaal Kihelkonna vallas Pajumõisa valla kooli õpetajaks. Sealt sain 1916.a. 8.juunil riigi teenistusse võetud, kus kuni 13-ma juulini 1917 a. olin. Nimetatud päevast sai mind kui Pajumõisa kooliõpetajat riigiteenistusest vabastatud.

1917 a. koolitöö algusel nõudsin ma kui Pajumõisa pärssis kooliõpetaja oma kohta tagasi (riigiteenistuse ajal oli mu koha peal asetäitjaks Kihelkonna valla kodanik Jakob Laul), kuid kohalikud saksa valitsuse võimud vastasid, et Laul endisele kohale jääb. Nii jäin ma ilma kohata.

Siis aga läks mul õnneks Lümada vallas Atla vallakooli peale kohta saada, kus kuni 23.jan.(seega poolteist aastat) ametis olin. Nimetatud päevast nõu-

dis endine veneaegne kooliõpetaja Jaan Reinson (kes 1914a. sõja algul riigiteenistusse sai võetud) oma koha tagasi. Et mul aga 28.jan.s.a. oli tarvis kohaliku Rahvaväekomisjoni ilmuda riigiteenistusse võtmise asjas, ei saanud ma kooliõpetaja ameti läbi ajapikendust, sest ~~see~~ veel päev enne komisjoni illumist sai mind (Reinsoni isikliku kiusamise pärast) Atla kooli pealt lahti öeldud. Et ma kohaliku maakonna hariduseosakonna juhatajalt miskit otsust selles asjas ei saanud, siis palun alandlikult Hariduse Ministeriumi seletust selle kohta, kas Saksa võimude poolt ametisse pandud kooliõpetajad kooliõpetajateks saavad loetud ja kas ma kummagi eelnimetatud kooli peale ei võiks teenistusest Rahvaväes vabastatud saada?

Kõige austusega K.Arm (allkiri)

Pärnus 18.apr.1919.

Vastati, et tal oli õigus oma kohta Pajumõisa koolis tagasi nõuda, sest temale tuleb kui okupantide poolt tagandatud õpetajale vaadata. Aga ta oleks pidanud seda hiljemalt 19.jaanuaril 1919 tegema. Et ta seda tegi alles 27.jaan. 1919, siis ta kaotas oma õiguse.

Õpetajad, kes Eesti Ajutise Valitsuse poolt mobiliseeriti said ka palga endiselt töökohalt edasi. See maksti kohtadel nende perekondadele välja. Valitsuse määrus selle kohta lausus:¹

"Kooliõpetajad, kes väerinnal mitte ohvitserina reateenistuses on, saavad oma kooliõpetaja palga täiel määral maakonna või linna valitsuselt edasi.

¹ RT nr.4 - 1919.

Kooliõpetajad, kes väerinnal ohvitserina reateenistuses on, saavad pool kooliõpetaja palka edasi."

Et selle sõjaväevärgiga ühel hoobil lõpetada, tuleb ajast veidi mööda lipata. Kui sõda lõppenud oli, kippusid sõdurid kiirelt koduradadele tagasi. Nad demobiliseeriti. Nende asemele kutsuti sundaega teenima need, kes ühel või teisel põhjusel mobilisatsioonist vabastatud olid. Ajapikendusel olnud õpetajad kutsuti sõjaväkke 10. septembril 1920. aastal. Sõjaminister andis päev enne seda nende auks erilise päevakäsu.

Sõjaministri päevakäsk nr. 900 - 09.09.1920.¹

"Kõik kooliõpetajad, kes sõjaväeteenistusse võetakse, määrata teenistusse ainult jalaväe polkudesse ning sealt, diviisiülemate korraldusel, kohe peale väeosasse ilmumist, diviisi õpemeeskonda, kus nende põhjaliku sõjameheliku kasvatamise ja õpetamise peale iseäralist rõhku panna. Pärast diviisi õpemeeskonna kursuse lõpetamist peab kooliõpetaja ainult riivis teenima ning sõjaväeteenistuse lõpuks igapidi eeskujulikuks allohvitseriks välja kujunema."

Besti Õpetajate Liit protesteeris selle korralduse vastu ja palus haridusministrit Vabariigi Valitsuses taotleda, et mainitud päevakäsus rahvaväes sundaega teenivate õpetajate kohta maksma pandud motiveerimata kitsendused maksvusetaks tunnistatakse.² Tagajärgi sellel ei olnud.

Sõjaväeteenistusse kutsuti Saaremaalt sundaega teenima 14 õpetajat. Need olid: Aleksander Antson, Peeter Häng, Anton Koel, Joann Kivi, Villem Lage, Jakob Laul, Eduard Lember, Aleksander Loo, Mihail Noot, August Mälk, Vassili

¹ ja ² Ajakiri "Kasvatus" 1920 aastakäik lk. 506.

Pukk, Albert Seppel, Bernhard Tõsine ja Johannes Võlma.

Suurem enamus neist kutsealustest suunatigi sõjaministri korraldusele vastavalt õppekomandodesse ja drilliti allohvitserideks. Sellest saatusest pääses vaid neli õpetajat - A.Antson, A.Mälk, B.Tõsine ja A.Seppel - kes Tartus asuvatesse väeosadesse sattusid. Esimene määrati oma spordialase ettevalmistuse tõttu (ta võttis osa 1919. ja 1920. a. suvel Tartus keskkooli võimlemisõpetajate ettevalmistamiseks korraldatud suvekursustest) garnisoni spordiinstruktoriks; teised sokutati hädaga sõjaministri korraldust ignoreerides väeosade kantseleidesse paberimäärijaiks, sest need kohad olid endiste sulemeeste demobiliseerimise ajast vabad.

Tollest ajast esitan foto (nr.1), mis tehti Tartus 1921. aastal viie Saaremaa sõdur-õpetaja juhuslikul kokkusattumisel. Vahe rivimeeste ja kantseleirottide soengu ja riie-tuse juures on märgatav. Fotol istuvad eesreas August Mälk ja Bernhard Tõsine, keskel Vassili Pukk; seisavad Albert Seppel ja Johannes Võlma.

Sundaega teenima kutsutud õpetajad peeti sõjaväes kaks aastat. 1922.a. sügisel võisid nad jälle koolitööle tagasi pöörduda. Hiljem võeti õpetajad sundaega teenima eakaaslastega ühel ajal. Teenistuse aeg muudeti lühemaks, nii et õpetajail ainult ühel talvel kooli õppetöölt puududa tuli, kuid kaks suvevaheaga läks selle nahka siiski.

Ajateenijaille nende töökohta ei säilitatud. Kes enne sõjaväkke kutsumist ennast kohapeal heast küljest oli tutvustanud, valiti meeleldi tagasi, sest meesõpetajaid oli vähe.

3. Tõrise koolimaja 1961. Ehit. 1905. Lk. 33. *FK 283-3*

4. Randvere koolimaja. Ehit. 1870. Lk. 34. *FK 283-4*

5. Iide koolimaja Sõrves. Ehit. 1873. Lk. 34. *FK 283-5*

4. EELKÄIJAILT SAADUD PÄRANDI

Fronti lähenemisel evakueerisid venelased Esimese maailmasõja ajal 1915.a. suvel Kuressaarest kroonugümnaasiumi ja kõrgema algkooli. Lahkus ka rahvakoolide inspektor oma kantseleiga. Maale jäid alles luteriusu vallakoolid ja veneusu külakoolid, samade usutunnistuste kihelkonnakoolid ning valdade ülalpidamisel olevad ministeeriumikoolid. Kõik need koolid muudeti okupatsiooniajal interkonfessionaalseiks, nimetati rahvakoolideks ja anti vallavalitsuste ülalpidamisele, ehkki viimased sellel ajal ainult nimepidi olemas olid.

Koolid alustasid 1918.a. sügisel hilja tööd okupantide korralduste kohaselt ja jätkasid seda valitsuste vahetusel suures enamuses päevagi vahele jätmata. Samad koolid töötasid 1919. a. esimesel poolel ilma suuremate muudatusteta edasi. Seepärast annavad tsaariajalt okupantide vahetalitusele¹ saadud pärandist asjaliku ülevaate "Teated koolide kohta 1919.a.", mis trükitud formularil 1919.a. kevadel koolidele täitmiseks saadeti. Neil oli 58 küsimust, millele hiljemalt 15. juuniks vastused anda paluti. Saaremaa kohta säilitatakse need teated eritoimikus.¹ Neist leiamegi stardipaiga, kust saarlased uue eesti kooli rajamisele asusid.

Teeme siis inventuuri. Algame teatelehe esimesest küsimusest "Kooli täielik nimetus", millele üllatavalt väga erinevaid vastuseid anti. Külakool, vallakool, alg-

¹

ORKA 1108-4-1249.

kool, 1-klassiline algkool, 1-klassiline algus ühis-
kool, 1-klassiline küla algkool, 1-klassiline rahva-
kool ja Muhus oli säilinud isegi 1-klassiline Greeka-
-Katoliku usu vallakool. Nimede mitmekesisus näitab,
et segase aja poolik õppeaasta koolitööbi nimetuse üht-
lustamiseks isegi õpetajate hulgas liig lühike oli ol-
nud. See polegi eriti imelik, sest ajakirjandus tarvi-
tas samal ajal rööbiti sõnu algkool, alguskool ja rah-
vakool ning sageli vaheldusid need nimetused kooliva-
litsuste ametlikus keeleski.

Koolimajad olid vanad, väikesed, madalad ja vile-
sad. Koolimajaks ehitatud hoones töötas 86 kooli (52%),
teised asusid üürikambrites.

Koolimajad olid ehitatud järgmiselt:¹

1800 -	1800 -	1830 -	1850 -	1860 -	1870 -	1880 -	1890 -
aastat:	- 1829	- 1849	- 1859	- 1869	- 1879	- 1889	- 1899
1	2	1	3	5	19	19	7

1900 -	1910 -
- 1909	- 1914
19	10.

Need arvud näitavad, et vähemalt
pooled koolimajadest oma ea tõttu
enam kasutamiseks sobivad ei võinud
olla.

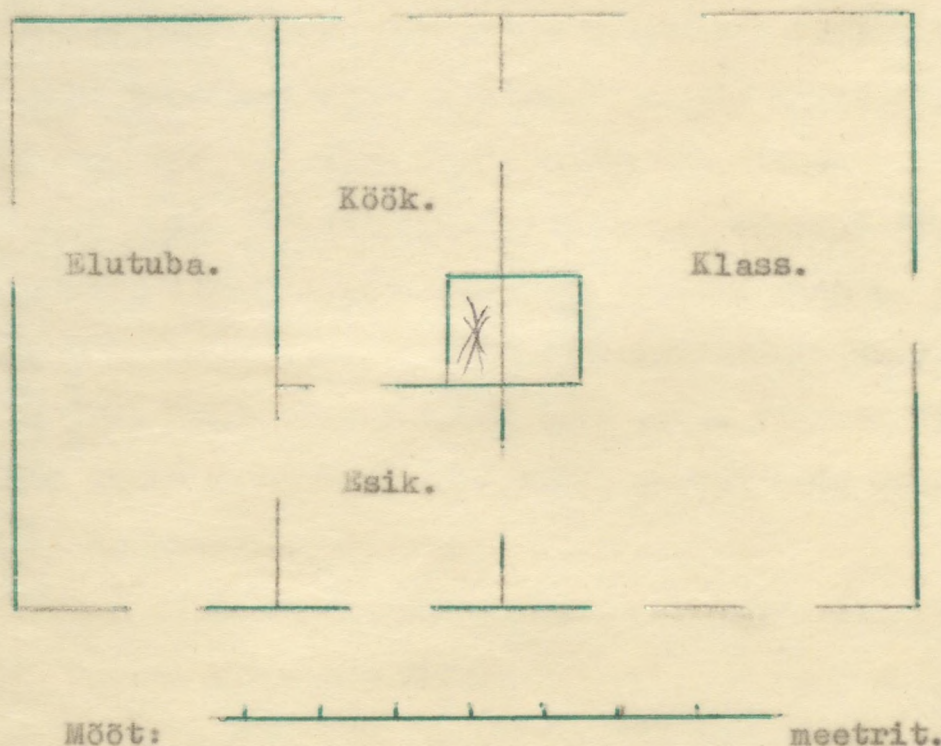
Tavalises Saaremaa hüttkoolimajas leidis ainult üks
suurem ruum klassitoaks, tuba-köök õpetajale korteriks,
esik õpilaste üleriiete ja leivakottide paigutamiseks
ning mõnikord ka veel kambrikene õpetaja toidukraami
hoiukohaks - rohkem mitte. Kui majal otsas veel katuse-
alune küttematerjali jaoks leidis, siis oli see hästi.

Saaremaa vanu koolimajade esitavad järgnevad fotod.
Leisi valla Laugu koolimaja Nurme külas (nr.2). See on

¹ ORKA- 1108-4-1264 lehed 80 - 90.

tüüpiline Saaremaa hüttkoolimaja, väike ja madal õlgkatusega onn, lahtiselt ilma piirdeaia ja õuepuude kaitseta õnnetu vaeslapsena külaserval metsaveerel kükitamas. Maja ehtasid lapsevanemad oma tööjõuga; ehitusmaterjali andis mõisahärra. See oli aastal 1879. Foto tehti aastal 1925. Kool töötas selles majas 1930. aasta kevadeni. Sügisel osutus õpilaste arv väheseks ja kool suleti. Varsti hävines ka maja.

Selle koolimaja ligikaudne põhiplaan oli järgmine:

Loona valla Tõrise koolimaja (nr.3), ehitati külakonna poolt 1905. aastal. Kui õpilasi rohkem oli, töötas kool kolmeklassilisena, kui õpilasi vähem oli, lisati sinna veel neljas klass juurde, et vajalik õpilaste miinimum täis saaks. Nii töötas kool selles majas kuni 1961. aasta kevadeni. Sügisel jäi õpilasi nii väheks, et kuidagi enam nõuetavat arvu kokku ei tulnud ja kool suleti.

Kaarma-Suurvalla Randvere koolimaja (nr.4) oli ehitatud 1870. aastal.

Torgu valla Iide koolimaja (nr.5).

Kaarma-Suurvalla Mändjala koolimaja (nr.6) ehitati 1895. aastal külakonna poolt. Luteriusu konsistooriumilt saadi toetuseks 150 rubla. Kool suleti õpilaste vähesuse tõttu 1924. aastal. Koolimaja müüdi Mändjala kaalurate ühistule. Tekkis tulekahju, mille järel maja ümber ehitati. 1933. aastal avati selles maja^s kool uuesti. Õpilasi oli vähe, seepärast töötas ühekomplektiline kool viie klassiga - ainukesena Saaremaal. Faktiliselt ei olnud tööühmi klassikomplektis siiski mitte viis, sest uusi õpilasi võeti kooli vastu üle aasta.

Loona valla Hakjala koolimaja (nr.7) ehitati 1881.a.

Lümanda valla Koimla koolimaja (nr.8). Põhja a. 1922.

Sama valla Gotlandi koolimaja Nõnnimetsas (nr.9). Maja ehitati 1906. aastal. Need kaks kooli liideti 1922. aastal üheks kooliks ja said 1927. aastal kodu uues ^{Taritu} Koimla koolimajas.

Pihtla valla Sagaresti koolimaja (nr.10). Kool viidi 1920. aastal üle Kaali mõisa.

Sama valla Putla koolimaja (nr.11) Saue-Putla külas, mida vana mõisavalla järgi ka Laadjala kooliks nimetati. Ka see kool viidi 1920.a.Kaali mõisa härrastemajja.

Kihelkonna valla Kõruse koolimaja (nr.12). Ehitatud 1840. aastal.

Kihelkonna valla Kurevere koolimaja (nr.13).

Kihelkonna valla ^{Undva} Kurevere koolimaja (14), ehitatud 1884.a. Need kolm kooli ühendati ja kolisid Tagala uude koolimajja 1935. aastal.

Mustjala
~~Kihelkonna~~ valla Abula koolimaja (nr.15) 1922.a.

Mustjala valla Rahtla koolimaja (nr.16) 1922.a. Need koolid liideti 1922. aastal üheks Abula-Rahtla algkooliks, see aga viidi 1936. aastal üle Pidula mõisa ning nimetati Pidula algkooliks.

Uuemõisa valla Kahutsi koolimaja (nr.17).

Kärla valla Kandla koolimaja (nr.18).

Torgu valla Rahustekoolimaja (nr.19).

Niisugused olid need tsaariajalt päritud Saaremaa külakoolimajad. Käesolevasse paigutatud vanade koolimajade fotod on reproduktsioonid "Saaremaa haridustegelaste albumist", mis säilitatakse Saaremaa muuseumis Kuressaare lossis.

Kõlbulikud koolimajad olid ainult neil koolidel, mis endiste ministeeriumikoolide jaoks ehitatud maju kasutasid. Venestamisaja surve all olid vallad need majad vastumeelselt ja suurte raskustega ehitanud. Need olid kivimajad, avarad ja valgusküllased hooned, tolleaegsetest Saaremaa koolimajadest kõige paremad.

Esimesena ehitatud Lümända ministeeriumikooli maja (foto nr.20) puhul läks 1896. aastal rahva vastupanu nii suureks, et selle murdmiseks Kuressaarest sõjaväeosa kohale komandeeriti. Tekkis nn. "Austla sõda", kus rahvas esialgu võitjaks jäi, kuid mille juhid hiljem vangiraudu kanda said. Austla sõjast ilmus ajaleht "Meie Maas" 1919. aastal artiklikene, mis tookorde Saaremaa õpetajate suvekursuste eesti keele lektori Paul Mitt'i vahendusel "Kasvatuses" avaldati.

"Austla sõda."¹

¹ Ajaleht "Meie Maa" järgi ajakiri "Kasvatus" 1920 a.lk. 553.

"Saaremaa Lümända valla ministeeriumi koolimaja on 1896 - 1897 a. tolleaegse energilise vallavane-
ma R.(atas) algatusel ehitatud ja on tänapäevani
igal nõukogu istumisel kõnealuseks. Maja on 20 sül-
da pikk ja 8 lai ning tuli vallale maksma 20.000
hõbe rubla. R., kogu ettevõtte hing, on selle hoo-
ne silmavee ja isegi vere peale ehitanud. Pärast,
kui maja suurus ja hind nähtavale tulid, tõusis
rahva seas avalik mäss, mis Saaremaa ajaloomälestuseks on
kirjutatud "Austla sõja" nime all.

Rahvas tõrkus vallavalitsuse käskusid täitmast.
R. oma ägeda loomuga ei oodanud kaua, kutsus Kure-
saarest politsei võimu appi. Austla küla elanikud
kui esimesed vastuhakkajad varustasid endid igaüks
omal viisil ja kihutasid politsei minema. Selle pea-
le tuli Riistast umbes üks rood kasakaid, kes siis nii
jagas, nagu "kennegi kohus." Paljud istusid kuude ja
iseigi aastate viisi vangis. R. sai verivaenlaseks
ja lahkus Saaremaalt."

Nüüd on seda sõda korduvalt uuritud ja pikalt-laialt
kirjeldatud. Maja ise oli siin vaadeldava perioodi kestel
Lümända 6-klassilise algkoolile koduks ja praegu ma-
hub selles töötama Lümända 8-klassiline kool.

Veneaegsete ministeeriumikoolide kivist hooned olid
Saaremaal veel Kaarma-Suurvallal Kuressaares (foto nr.
21), Kärlal (foto nr.22) ja Loona vallas Haamsel.

Tsaariajal olid maal luteriusu külakoolide ülalpida-
jaiks vallad. Ka nende koolide õpetajate palgad olid val-
lakassa kanda. Vene õppekeelega ministeeriumikoolide ma-

janduslikud kulud olid samuti valla kanda, kuid nende õpetajate palgad maksis rahvahariduse ministeerium ning muretses neile õppeabinõusid ja venekeelseid raamatuid; seepärast neid koole ministeeriumikoolideks kutsutigi. Ministeeriumikoolidel Vana-Lövel, Vättal ja Muhus Pii- ril ning Hellamaal olid puumajad. Peale Vana-Löve kooli- maja on teised praegugi veel koolide kasutamiseks.

Endised luteriusu kihelkonnakoolide majad olid ena- muses juba 19. sajandi esimesel poolel ehitatud ning ju- ba liialt vanad. Ainult Valjala kihelkonnakoolimajas töötas Kirikuküla ühekomplektiline algkool pikemat ae- ga, kuni õpilaste arv väheseks jäi ja kool Lööne algkoo- liga liideti.

Veneusu kihelkonnakoolid asutati Saaremaal möödunud sajandi keskpaigu. Uued standartprojekti järgi ehitatud puumajad nende jaoks valmisid 1870. aasta ümber. Need olid paremas olukorras. Peale kahe klassiruumi oli neis vajalikud kõrvalruumid õpilaste jaoks ja ruumikas kor- ter vanemale köster-kooliõpetajale. Väliselt olid vene- usu kihelkonnakoolimajad vene arhitektuurile omaste karniiside, puitpitside ja kelbakaunistustega ehitud. Väikese ettekujutuse neist annab Mustjala kihelkonnakoo- limaja (foto nr.23), mille kelbakaunistusi aeg 1924. aas- taks küll tublisti kärpinud on. Ministeeriumikoolide ja selleks sobivatesse kihelkonnakoolide majadesse pandi tööle esialgu niinimetatud kõrgemad algkoolid viiendate ja kuuendate klassidega.

Kõik suuremad Saaremaa koolimajad olid sõjaajal vene ja saksa sõjaväeosade või sõjavangide paigutamise kohta- deks ning said tublisti kannatada.

Kahtla algkooli vanasse kroonikaraamatusse kirjutas selle kooli tookordne juhataja Joann Kadarik (lk.2):¹

"Kui sakslased 1917.a. Saaremaale tungisivad, algas kurikuulus okupatsioon aeg, mis ka Kahtla kooli töötamise katkestas. Kooli hooned rüüstati viimase võimaluseni. Inventaar lõhuti ja põletati ära. Õppeabinõud kanti laiali ja lõhuti ära, nii et endisest ja ka Kuresaarest juurdetoodud õppeabinõudest midagi väärtuslikku järele ei jäänud. (Siin on mõeldud endise "Lutsu kooli" varandust, millest lähemalt on juttu uurimuses "Saaremaa koolmeister tsaariajal" lk.101. A.S.) Mõned neist, nagu elektrimasin ja gloobused olid kõik katkised ja kõlbmatu. Koolimaja saal oli olnud hobuste talliks, mida tõendavad praegu s.o. viis aastat peale sündmust pörandas sees märgatavad hobuste raudade jäljed. Lõhutatud ja põletatud oli kõik mida vähegi sentest küljest lahti võidi kiskuda; isegi sisemised aknaraamid. Sakslased olid oma kõrgesti kiidetud kultuuri täiesti vastupidiselt näitanud."

Tsaariajal nimetati üksikute õppeaastate õpilased jaoskondadeks, klassideks aga mitu niisugust jaoskonda kokku, mis ühes klassitoas töötasid. Küla- ehk valla- koolis õppisid kolme õppeaasta õpilased ühes ruumis ja see oli siis üheklassiline kool kolme jaoskonnaga. Niisugune oli Saaremaa külakooli üldtüüp, olnud see siis missuguse usutunnistuse kool tahes.

Iseseisva Eesti ajal hakati veneaegseid klasse jaoskondi klassideks nimetama. Valitsevaks koolitüübiks sai

¹ Säilitatakse samas koolis.

kolmeklassiline ühekomplektiline algkool.

"Teated koolide kohta 1919.a." esitasid õpetajaile vastamiseks küsimuse: Missugused lähedal olevad riigi või mõisate majad oleks oma seisukoha, ümbruse, maa ning ruumide poolest sündsad rahvakooli sisseseadmiseks? Vastustes esitati paljude mõisate nimed. Alljärgnevas nimestikus on joon all neil, milles hiljem koolid asusid. Nende hulgas on üks (Uue-Lõve), mida 1919. aastal kooli asukohaks sobivaks ei peetud, kuid kuhu hiljem maareformi läbi tekkinud asunduse ning elanikkonna ümberpaiknemise tõttu kool siiski asutati.

Koolimajadeks soovitatud mõisad Saaremaal.¹

<u>Abruka</u>	<u>Allika</u>	<u>Atla</u>	<u>Audla</u>
<u>Gotlandi</u>	<u>Eikla</u>	<u>Haeska</u>	<u>Harju</u>
<u>Hellamaa</u>	<u>Ilpla</u>	<u>Kaali</u>	<u>Kaarmise</u>
<u>Kandla</u>	<u>Karuste</u>	<u>Koikla</u>	<u>Kuivastu</u>
<u>Kõiguste</u>	<u>Kõljala</u>	<u>Käesla</u>	<u>Küdema</u>
<u>Laadjala</u>	<u>Laugu</u>	<u>Loona (Kihelk.)</u>	<u>Luulupe</u>
<u>Lööne</u>	<u>Maasi</u>	<u>Meedla</u>	<u>Metsküla</u>
<u>Mustjala</u>	<u>Mõntu</u>	<u>Nurme</u>	<u>Oriküla</u>
<u>Paadla</u>	<u>Paatsa</u>	<u>Parasmetsa</u>	<u>Pidula</u>
<u>Praakli</u>	<u>Pädaste</u>	<u>Pähkla</u>	<u>Pärsamaa</u>
<u>Randvere</u>	<u>Reina</u>	<u>Roobaka</u>	<u>Rootsiküla</u>
<u>Saareküla</u>	<u>Sassi</u>	<u>Tagamõisa</u>	<u>Tahula</u>
<u>Tamse</u>	<u>Tiinuse</u>	<u>Tiirimetsa</u>	<u>Triigi</u>
<u>Tumala</u>	<u>Tõlluste</u>	<u>Uue-Kaarma</u>	<u>Uuemõisa</u>
<u>(Uue-Lõve)</u>			

Olemasolevate koolimajade vilets olukord tegi õpetajaile igapäev tuska, takistas nende tööd ja pitsitas

¹ ORKA 1108-4-1249 lehed 1 - 249.

isiklikku heaolu, seepärast jälgisid nemad hoolega asjade arengut ja võitlesid mõisamajade koolimajadeks muutmise eest. Sellekohase näite toon Meedlast, kus elatanud Kaarma seminarist Jaan Pea korduvalt asjade väärale käigule haridusministeeriumi tähelepanu juhtis. Ta lihas 1919/20 õppeaasta aruandele erilehe, mille stiil ja mure koolimaja pärast siin tutvustamist väärivad.¹

"Kooli suuremaks ^{puuduseks} on ruumi puudus. Meil on küll ka kena koolimaja ja koolikoht, aga maja on väga väike (5 sülda pitk, 4 s. lai, 8 jalga kõrge). Selles on: klassituba, 2 kambert ja 1 koda. Oleks tarvis juurde ehitada kõige vähemalt üks hea ruumikas aja kohane koolituba.

Sellest puudusest saaks aga kõige kergemine üle, kui Meedla mõis saaks koolimajaks võetud. See ilusasti ehitatud tore, kahekordne, valge ja ruumikas kivist maja plekk ja telliskivi katusega, seisab praegusest koolimajast mõni sada sülda eemal ilusas uhkes maripuu aedas, sillamaantee ääres nüüd vabalt ja nagu kuulda, kavatsetakse säält koha pealt ära viimiseks ära müüa, sellepärast, et sõduri Lepikule antud krundi peal on. See oleks küll halb tegu ja otse hale ja kole kahju tegu, sest koolimajaks ja kohaks oleks see just ilma kuludeta valmis nagu loodud ja seisaks kõige paremas kohas, mille sarnast Saaremaal teist palju ei olegi.

Meedlas on juba enne perekondi üle 30-ne ja nüüd uus küla mõisa ümber juurde asunud teist niipalju.

Endised Jootme, Metsa ja Sepa külad on kõik mõisa

¹ ORKA 1108-4-1299 leht 142.

ümber, nõnda et selles koolis käijaid palju on, kelle koolielu ja edu see uuendus korraga palju tõstaks. Ruumide poolest võib kohe ka 3 kooliõpetajat kuue jaoskonnaga tööle asuda kui tarvis on, ja see tuleb ette. Aga kui maja äralammutamiseks ära müüakse, siis ei ole sellest ilusast ja kallist ehitusest midagi saada, muud kui kole kahjutundmine. Sellepärast on Meedla rahva ja hoolekogu poolt Haridusministeeriumi paluda, et tegelikult mõjuda nende võimude peale, kes seda võivad veel kuidagid teha, et Meedla mõis koolimajaks saaks."

Meedlas, 12.VI 21.

Kooli ja hoolekogu
nimel J. Pea."

Kahjuks ei ole Meedla mõisast siiski koolimaja saanud. Koolimajade juurde tuleme hiljem tagasi - nüüd asume koolide inventari ja õppevahendeid uurima.

Saaremaal oli maakonna koolivalitsuse aruande järgi 1918/19 õppeaastal 166 algkooli 182 õppejõuga.¹ "Teated koolide kohta 1919. a." leidub vastavas toimikus² ainult 124 Saaremaa algkooli kohta. Puudub ca 25%. Koolide vallasvara kohta tuleb järeldus teha säilinud andmete alusel ning oletada, et puuduv veerand üldpilti oluliselt ei muuda.

1918/19 õppeaastal oli Saaremaa algkoolides tarvitusel pikad koolipingid, kuhu 5 - 8 õpilast istuma mahtus. Enne Esimest maailmasõda olid kahekohalised hingedel

¹ ORKA 1108-4-237 leht 22.

² ORKA 1108-4-1249 lehed 1 - 148.

liikuvate klappidega koolipingid ainult kihelkonna - ja ministeeriumikoolides tarvitusel.

Pikad koolilauad ilma seljatugedeta pinkidega püsisid mõnes metsanurga algkoolis veel päris kaua. Kui kodanlikul ajal Saaremaal uusi koolilaudu tehti, siis tulid need muidugi tollel ajal kehtivale standardmudelile vastavalt kahekohalised ja kindlate seljatugedega. Kõigis koolides ei jõutud neid korraga vahetada. Leisi valla Liiküla algkoolist viidi viimane pikk koolilaud välja 1932. aasta sügisel, ja võib-olla oligi see viimane tervel Saaremaal.

Peale koolilaudade oli kooliklassis laud ja tool õpetajale, veeämber taburetil, plekk-kruus või kõrvaga varustatud konservipurk selle kõrval - see oligi kooli vajalikum inventar, mis igas koolis leidsus.

Õppevahendite poolest olid kõik koolid vaesed, kuid teistest märgatavalt rikkamad olid siiski endiste kihelkonna- ja ministeeriumikoolide järglased. Kõige jõukam oli endise "Lutsu kooli" järglane Kahtla algkool.

Küsimused teadetelehel:	Kõikides Keskmiselt Kahtla		
	koolides	ühes	alg-
	kokku:	koolis:	koolis
55. Kõikide õppevahendite arv kokku:	748	6	138
56. Õppevahendite arv:			
a) keeltes	217	1,7	24
b) matemaatikas	69	0,5	4
c) loodusteaduses	102	9,8	13
d) maateaduses	217	1,7	49
e) ajaloo	11	0,1	5
g) muus. ainetes	132	1	43

Viimasesse ritta on vist paigutatud ka seinatahvlid

ja muusikariistad, mis otseselt eelmistesse alajaotustesse ei kuulunud.

Et üldpilti ühe kooli pärast mitte moonutada, esitasin eelmises tabelis Kahtla algkooli eraldi. Ehkki selle juhataja Kadarik õppeabinõude kaotsiminekut kurtis (lk. 38), ometi oli koolil neid säilinud samavõrra kui 23 koolil keskmiselt kokku.

Üldiselt oli nende õppeabinõude väärtus väike. Keelte alal püüdsid mitmesugused tabelid vene keele "jāti" asukohta fikseerida, maateaduse ja ajaloo alal olid õppeabinõud kadunud tsaaririigi teenistuses ja muude hulgas oli tublisti pilte Kaananimaalt piiblilugude teemadel.

Raamatuid oli üldse 39 koolil. Neist kuulusid sisu järgi osa õpetajate, osa õpilaste raamatukokku ning keele järgi jagunesid need järgmiselt:

	Kokku. Eesti keelsed. Muu keelsed.		
Õpetajaile:	312	96	216
Õpilastele:	1494	144	1350
	1806	240	1566
Keskmiselt kooli kohta	15,3	1,9	12,6

Võõrkeelsed raamatud olid suuremalt jaolt venekeelsed, kuid endiste luteriusu kihelkonnakoolide pärandi hulgas oli ka saksakeelseid. Sisult olid need ajast ja arust, millistega uuel koolil polnud midagi teha. Õpilaste omad kustutati varsti arvelt, õpetajaile määratud väärtuslikumad võõrkeelsed teosed püsisid kauemini nimestikkudes. Eesti keelseid väärtuslikke raamatuid oli tollal õpetajate raamatukogudes koolide juures hoopis vähe. Õpetajaile määratud raamatute hulgas oli tubli % piibleid, testamente, palve- ja lauluraamatuid ning usu-

kultuse käsiraamatuid Heinrich Stahli "Käsi- ja kodu-raamatu" vaimus, mida pastorid koolidele ja koolmeistritele kinkisid.

Väärtuslikku pedagoogilist kirjavara tsaari- ega saksa okupatsiooniaeg uuele eesti koolile ei pärandanud.

Kurb lugu oli õpilaste eestikeelse kirjandusega - ainult 13 koolil seda oligi. Kõige rohkem eestikeelseid raamatuid oli Sõrves Lõopõllu algkoolil, kus 1905. aastast alates koolmeistriks oli Hindrik Ratas. See oli ainult Vintri külakoolis õppinud, kuid kirjandushuvilisena hoolitses ta kõigiti kooli raamatukogu eest ja püüdis ka õpilastes huvi raamatute vastu äratada. Järgmisel kohal oli Kailuka algkool 24 raamatuga. Need muretses tulevane kirjanik Aleksander Antson, kes 1916.a. sügisest alates seal õpetajaks oli. Neil kahel koolil oli kokku 89 raamatut, ülejäänuil üldsummas ainult 55.

Tsaariajal vallad koolidele ilukirjanduse ostmiseks eelarvesse raha ei võtnud. Kui seda erandina kusagil sündis, siis pidid muretsetavad raamatud kindlasti venekeelsed olema. Kus eestikeelseid raamatuid leidis, seal oli see kohapealse õpetaja teene. Aleksander Antson korraldas Kailukas pidusid ja ostis saadud raha eest koolile eestikeelseid raamatuid. Lõopõllu raamatud olid arvata-vasti samas korras muretsetud.

Saaremaa algkoolide raamatukogude komplekteerimine algas laiemalt eesti kooli rajamisega ning selle edu sõltus ka siis suurel määral kooli õppejõudude initsiatiivist ja huvist asja vastu.

FK 283-6

6. Mändjala koolimaja. Ehit. 1895. Lk.34.

FK 283-7

7. Hakjala koolimaja. Ehit.1881. Lk.34.

FK 283-8

8. Koimla koolimaja 1922. Ehit.1884. Lk.34.

5. SAAREMAA ÕPPEJÕUD 1918/19 ÕPPEAASTAL.

Õpetaja on kooli hing. See hing tuli tsaariajast läbi saksa okupatsioonini ja hakkas siis uut eesti kooli looma. Tuleb temalegi inventuur teha.

Inventuuri aluseks on iga õppejõu poolt enese kohta antud andmed Saaremaa algkoolide 1919 a. aruandeis,¹ millistest juba eelmise peatüki 41. leheküljel juttu oli. Õppejõududele oli selles teadetelehes pühendatud 13 küsimust. Ruumipuudusel kasutan siin neist ainult kõige olulisemaid.

Kaudsete andmete põhjal lisan alljärgnevale nimestikule lõppu andmeid mõnede koolide ja õppejõudude üle, kes samal ajal Saaremaal töötasid. Nii saame usaldusväärseid andmeid 136 algkooli ja 150 õppejõu kohta.

Õppejõudude hulgas oli tookord meesõpetajaid 114 ja naisõpetajaid 36, protsentides vastavalt 76 ja 24.

Koolidest töötas ühe õppejõuga 122 kooli,

kahe " 13 "

kolme " 1 kool.

Õpilaste arv koolides oli 13 - 74, kusjuures viimane ühe õppejõuga töötas. Kuid see arv polnud ühe õppejõu kohta ka veel rekordiks. Õpetaja Miina Tõsine töötas sellel õppeaastal Lümända algkooli nooremas klassikomplektis kolme klassi 90 õpilasega, nagu ta sellest kirjutas oma "Mälestustes Lümända koolist" lk.16.²

¹ OKKA 1108-4-1249 lehed 1 - 248.

² Säilitatakse Lümända 8-klassilises koolis ja Saaremaa Muuseumis.

Kõige paremas olukorras töötas Ööriku algkool, kus end. Ööriku veneusu kihelkonnakooli järglasena algkooli neljas, viies ja kuues klass igaüks eraldi klassiruumis asus. Koolis oli kolm õppejõudu ja 42 õpilast. Õppejõududest oli kaks kutseõigusega. Teatelehes oli mainitud ka preester Aleksander Aas, kes õpilastele tasuta usuõpetust õpetanud, olgugi et selle õpetamine siis koolis keelatud oli.

Alljärgnevalt esitan tolleaegsete külakoolide ja nende õpetajate nimed, nagu need on säilinud "Teadetes koolide kohta 1919.a.kevadel".¹

Kooli nimi.	Kooli- maja ehit. aasta.	Õpi- laste arv.	Õppejõudude nimed.	Mis ajast ametis: Vanus.	selles üldse, koolis.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.

Abruka vald.

1. Lemala	1853	40	Mihkel Sigus (Saarlaid)	29	1906	1913
2. Salme		30	Jaak Vapper ²	28	1914	1918
3. Tiirimetsa I		38	Peeter Truu	43	1896	1918
4. Tiirimetsa II (end.kihelk/k.)	1873	27	Mihail Maripuu	44	1894	1915

Kaarma-Suurvald.

5. Abruka saar	1888	20	Salme Raun	18	1918	1918
6. Braakli	1907	74	Friedrich Pichel	33	1916	1916
7. Kiratsi		46	Eduard Int	24	1915	1918
8. Nasva		31	Elisabeth Be- rendson (Irdt)	30	1916	1918
9. Pähkla		37	Aleksander Toom	31	1911	1911
10. Randvere	1880	56	Antonie Kirsch	29	1918	1918
11. Upa		30	Emilie Nääb	20	1916	1916

¹ ORKA 1108-4-1249 lehed 1 - 248.

² Kutselistele õppejõududele on joon alla tõmmatud.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

Kihelkonna vald.

12. Kehila	1881	33	Jaan Höbenik	52	1885	1919
13. Kuralise	1884	28	Peeter Laul	40	1897	1897
14. Kõõru		25	Sohvia Allen	21	1914	1918
15. Kõruse	1900	70	Jüri Maaker	50	1890	1916
16. Loona	1878	28 50	Friedrich Reinson	28	1907	1914
17. Pajumõisa	1883	33	Jakob Laul	20	1916	1916
18. Undva	1884	58	Eduard Tuisk	59	1879	1919
19. Varkja	1883	32	Aleksander Aksel	37	1902	1919
20. Viki I	1864	26	Margarethe Knaps	23	1918	1918

Kogula vald.

21. Haeska		33	Aleksander Reinem	24	1914	1918
22. Koksi	1878	28	Aleksander Rauts	29	1912	1918
23. Kõnnu	1871	49 38	Elmire Tamm	19	1918	1918
24. Pähna	1873	21	Kustav Koit	43	1897	1918
25. Siiksaare		24	Amalie Iljas	18	1916	1916
26. Tõnija		62	Aleksander Rand	26	1911	1911
27. Valjala		31	Otto Katvel	25	1915	1916
28. Võhksa	1867	21	Maria Lepik	20	1914	1914

Kärla vald.

29. Hirmuste		33	Mihkel Tarkus	40	1897	1902
30. Kaarmise		24	Iriina Umal	42	1919	1919
31. Kandla	1899	21	Sander Vilbas	23	1912	1918
32. Karida		24	Sander Rahumeel	24	1918	1919
33. Paadla	1847	20	Juuli Ellerbush	20	1915	1915
34. Sauvere	1911	25 52	<u>Aleksei Treimann</u>	25	1911	1913

Laimjala vald.

35. Kahtla	1873	85	Kirill Umal	40	1893	1919
			Pallas, Mihkel	40	1897	1818

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
36. Kapra		17	Aleksander Mustel	30	1907	1907
37. Paju-Kurdla		30	Andrei Treimann	24	1915	1915
38. Randvere Laimj.			Vassili Sepp	28	1912	1912
39. Ridala		30	Alla Kärm	21	1914	1918
40. Saareküla		19	Aleksei Rand	32	1905	1905
41. Valtu-Matsi		17	Aleksander Peet	42	1898	1898
			Leisi vald.			
42. Jõiste		29	Gustav Nõges	29	1912	1912
43. Laugu	1875	32	Maria Väer	29	1906	1916
44. Leisi	1873	57	Mihail Vapper	41	1898	1913
			Peeter Altasaar	50	1887	1912
45. Liiküla		22	Johannes Pupart	25	1911	1912
46. Metsküla I	1903	40	Johann Kindlam	60	1877	1910
47. Metsküla II		54	Vladimir Palts	29	1907	1913
48. Pammanna		35	Villem Mets	59	1887	1918
49. Purtsa		25	Hermann Reinfeldt	21	1915	1915
50. Triigi	1885	23	Otto Uustalo	21	1915	1919
			Maasi vald.			
51. Kavandi		46	Joann Prooses	22	1918	1918
52. Liigalaskma		22	Aleksei Kütt	41	1909	1918
53. Pahila		35	Theodor Evert	41	1897	1897
54. Pulli	1881	23	Johanna Pukk	35	1914	1914
55. Tagavere	54	51	Gustav Rattur	20	1915	1915
56. Ööriku	1870	42	<u>Olimpiada Aas</u>	25	1916	1916
			<u>Helene Piht</u>	30	1912	1918
			Aleksei Vagane	35	1906	1914
			Tunniandja Aleksander Aas	26	1916	1916
			Muhu-Hellamaa vald.			

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
57. Hellamaa	1907	74	<u>Vassili Müristaja</u>	34	1905	1905
			Vassili Teis(s)	28	1908	1913
58. Kantsi		25	Tihon Paist	42	1894	1908
59. Kapi		31	Aleksander Palu	20	1915	1915
60. Liiva	1913	33	<u>Andres Vana</u>	34	1909	1918
			Alvine Tarvis	21	1913	1919
61. Lõetsa		35	Georg Vilito	27	1908	1908
62. Rintsi	1850	50	Tihon Jupaševski	46	1888	1912
63. Simiste		36	Julia Kann	21	1918	1918

Muhu-Suurvald.

64. Igaküla		26	Julia Saat	17	1918	1918
65. Koguva	1875	24	Madis Schmuul	23	1918	1918
66. Külasema		19	Raissa Kenn	19	1918	1918
67. Linnuse		29	Mihail Noot	19	1915	1915
68. Nõmküla		25	Vassili Teder	22	1914	1918
69. Suuremõisa		32	Hilda Tarvis	19	1914	1918
70. Viiraküla		48	Aleksander Paas	37	1902	1915

Mustjala vald.

71. Abula-Rahtla	1906	51	Jüri Erlach	45	1891	1913
72. Järise	1872	23	Aleksander Penu	18	1918	1919
73. Kugalepa	1849	21	Mihail Leugas	49	1891	1891
74. Küdema	1902	28	Aleksander Kirs	42	1897	1898
75. Paatsa	1858	25	Aleksander Luks	19	1918	1919
76. Panga		30	Alexei Rapper	28	1907	1917
77. Vanakubja	1892	30	Toomas Kaasik	43	1894	1900
78. Võhma		31	Toomas Merits	61	1877	1918

Pihtla vald.

79. Ilpla		65	Karl Tamm	48	1890	1908
80. Kailuka		58	Aleksander Antson	19	1915	1915

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
81. Kangruselja		32	Alexander Lepik	24	1918	1918
82. Kõljala		31	Albert Seppel	19	1916	1916
83. Putla (Leadjala)		35	Natalia Verlok	17	1919	1919
84. Sagariste		49	Helmi Davidson	20	1917	1917
85. Sandla	1902	52	Kirs, Priido	30	1900	1919
86. Tõlluste		40	Miidu Sepp	34	1901	1903
87. Vätta	1912	27	<u>August Lesk</u>	23	1914	1918

Pärsamaa vald.

88. Luulupe		20	Elisaveta Adoson	28	1918	1918
89. Mätja		20	Akilina Nurk	19	1914	1919
90. Nihatu		25	Olga Kalm	20	1913	1919
91. Pamma	1883	34	Aleksander Kaubi	34	1903	1911
92. Pärsamaa		34	Mihail Lempu	34	1905	1908
93. Ratla	1905	48	Johannes Oks	44	1894	1894
94. Räägi	1876	41	Gustav Kull	20	1914	1914

Torgu vald.

95. Iide	1819	34	Mart Vänt	49	1889	1904
96. Jamaja		42	Eduard Punab	27	1917	1917
97. Kaavi	1867	32	Eduard Aru	30	1919	1919
98. Karuste	1885	55	Jüri Undrest	38	1908	1908
99. Kaunispeä		30	Peeter Häng	18	1916	1918
100. Lõopõllu		41	Hindrik Rattas	31	1905	1905
101. Maandi	1871	52	Johan Raisk	46	1902	1914
102. Mäepäe	1909	51	Andres Keidung	42	1897	1906
103. Türju	1909	62	Hindrik Õunpuu	46	1910	1910
104. Vintri	1868	27	Kristjan Praakel	38	1910	1910

Uuemõisa vald.

105. Iruste		25	Aleksander Opkaup	27	1909	1919
			Mihail Opkaup	16	1919	1919

Vanem vend mobiliseer-
riti ja noorem tuli tema asetäitjaks kooli.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
106. Kahutsi		21	Aleksander Koel	52	1885	1918
107. Kõrkvere		21	Aleksander Loo	19	1918	1918
108. Saikla		33	Vassili Pukk	19	1918	1918
109. Tornimäe		49	<u>Aleksander Uffert</u>	30	1906	1910
			<u>Anton Sirp</u>	30	1906	1919

Lümanda vald.

110. Atla	1900	52	Jaan Reinson	40	1897	1897
111. Gotlandi	1903	70	<u>Olga Jõgi</u>	21	1916	1917
			Reedik Tarkmeel	20	1917	1917
112. Pilsandi	1877	24	Emilie Teär	19	1918	1918
113. Karala	1879	47	Mihkel Lang	40	1896	1896
114. Koimla	1884	38	Aleksander Prei	28	1908	1913
115. Koovi	1872	34	August Mälk	18	1916	1916
116. Kurevere	1901	58	Aleksander Malk	58	1894	902
117. Pilguse	1886	42	Vilhelmine Leesi	18	1916	1918

Loona vald.

119. Hakjala	1881	59	Karl Õigemeel	50	1889	1890
120. Hübja	1904	17	Johannes Völma	20	1915	1915
121. Kaarma I	1863	25	<u>Johan Allik</u>	32	1906	1910
122. Kaarma II	1874	38	Mihkel Pihel	37	1899	1899
123. Meedla	1877	45	Jaan Pea	60	1874	1874
124. Tõrise	1905	28	Eduard Tõnsau	18	1916	1918

Kaudsete andmete põhjal (1919/20 õppeaasta aruanded jne) selgub, et peale eelpoolnimetatute töötasid 1918/19 õppeaastal Saaremaal veel järgmised koolid:

1. Anseküla Abruka v. Õpetaja Jaak Ait.
2. Armuadra Pärsamaa v. " Gustav Vaher.
3. Lümanda Lümanda v. Juhataja Mihkel Kommel,
õpetaja Miina Tõsine.

4. Alevi Kihelkonna vallas, õp. Ado Knaps.
5. Haamse Loona v. õpetaja Vassili Maripuu.
6. Riksu Lõimanda v. " Marie Tuum.
7. Piila Loona v. juhataja Martin Masso,
õpetaja Rudolf Pea.
8. Püha Pihtla vallas, juhataja Liidia Koov.
9. Tagavere II Maasi v. õpetaja Anton Koel.
10. Vaivere Kaarma-Suurvallas, juhataja Aleksander Punab.
11. Vana-Lõve Kogula vallas, juhataja Gustav Nurm.
12. Võhma II Mustajala " õpetaja Toomas Varik.

Peale nende töötas teine õppejõud eespool nimetatud koolides järgmiselt:

Randveres Meeta Tuul,
Sauveres Anna Grönberg,
Tõnijas Helene Aben.

Nende täiendustega kokku on siis nüüd Muhu- ja Saaremaal kokku teada nimeliselt 136 algkooli ja 150 õppejõudu. See on vähem, kui on näidatud Saaremaa maakoolivalitsuse arvulises aruandes 1918/19. õppeaasta kohta.¹ Minul ei õnnestunud neid nimeliselt rohkem leida. Neid oli rohkem, kuid ka maakoolivalitsuse andmed võisid ekslikud olla.

Kutseõigusega õppejõude oli 17 - 5 nais- ja 12 meesõpetajat. Olga Jõgi, Liidia Koov, Helene Piht, Miina Tõsine, Mihkel Kommel, August Lesk, Anton Sirp, Aleksei Treimann ja Jaak Vapper olid lõpetanud õpingud kõrgema linnakooli tasemel ning peale selle õppinud ühe- või kaheaastastel pedagoogilistel kursustel, kus nad algkooliõpetaja kutseõiguse omandasid.

¹ ORKA 1108-4-237 leht 22.

Johan Allik õppis Kaarma õpetajate seminaris ning sooritas õpetaja kutseeksami Kuressaare kroonugümnaasiumis vastava komisjoni ees.

Olimpiada Aas (Hion) lõpetas Riia vaimuliku naisgümnaasiumi ja omandas sellega kodukooliõpetajanna kutseõiguse.

Aleksander Uffert omandas õpetajakutse Riia vaimulikus koolis.

Tsaariaegses õpetajate seminaris omandasid õpetaja kutseõiguse Gustav Nurm Pihkvas, Martin Masso ja Andres Vana Balti õpetajate seminaris Goldingenis ning Vassili Müristaja ja Jakob Tarkpea Tartus. Viimane tuli Tartust 1.okt.1918.a., töötas kuni 1. jaanuarini Valjala Kirikuküla algkoolis ning läks siis tööle Kuressaare linna.

Nimetatud õppejõude nende hariduse järgi liigitades saame järgmise tabeli:

	Arv.	%
Algkooliõpetaja kutseõigustega	17	11,3
Ainult külakooli haridusega	9	6
Luteri või veneusu kihelkonnakooli lõpet.	38	28,6
Kuressaare 2-klassilise kihelkonnakooli		
("Lutsu kooli") lõpetajad	21	14
Kaheklassilise ministeeriumikooli lõpet.	28	15,3
Kaarma seminari kursuse lõpetanud	15	10
Neljaklassilise kõrgema linnakooli lõpet.	5	3,3
Neljaklassilisest kõrgemast linnakoolist		
enne kursuse lõpetamist lahkunud	10	6,6
Kroonugümnaasium IV - VI klassi piires		
lõpetamata jäänud	7	4,6

Muidugi - elukoolis arenenud, lugenud ja võimalust mööda edasi õppinud olid nad kõik. Algteadmisi pedagoogikast olid kutsetuist mingil määral omandanud Kaarma seminaristid ja "Lutsu kooli" õpilased. Teiste teadmised õpetajate põhitarkustest piirdusid sellega, mida nad kooliajal muu kõrval olid märganud ja tallele pannud.

Kõige nooremal oli eluaastaid 16, kõige vanemal 60. Mitmed olid esimest aastat ametis. Praktika-aastate poolest oli kõige jõukam Meedla õpetaja Jaan Pea, kellel neid oli 45.

Aastavahetusel 1919/20 kogus haridusministeerium mõningaid andmeid õppejõudude kohta. Selgub et siis oli:¹

	vallalisi	abielus	leski	kokku
meesõpetajaid	66	71	3	140
naisõpetajaid	39	3	1	43
	105	74	4	183

Samal ajal oli õpetajail praktika-aastaid:²

alla 3	3-5	5-8	9-11	12-14	15-17	18-20	21-25	26-35	üle 35
59	29	16	17	16	7	6	21	19	8

Eluaastaid oli:³

18-11	23-5	28-12	33-2	38-3	44-5	49-4	57-3	
19-15	24-7	29-9	34-5	40-7	45-2	50-2	58-1	
20-12	25-7	30-10	35-3	41-4	46-3	51-1	59-2	Kokku 198.
21-12	26-4	31-4	36-2	42-7	47-1	52-3	60-5	
22-2	27-5	32-7	37-3	43-3	48-2	56-2	63-1	

Neis tabeleis on maakonna ja Kuressaare linna õppejõud kokku arvestatud.

---ooo000ooo---

¹ ORKA 1108-4-1237 leht 25.

² Sama " 53.

³ " " 54.

FK 283-9

9. Gotlandi koolimaja 1922. Ehit. 1906. Lk. 34.

FK 283-10

10. Sagaresti koolimaja 1961. Ehit. 1880. Lk. 34.

FK 283-11

11. Putla (Laadjala) koolimaja. Lk. 34.

6. EESTI ESIALGNE KOOLIKORRALDUS JA SELLE ELLURAKENDAMINE SAAREMAAL.

Pärast 1917.a. veebruarirevolutsiooni valiti Eestimaa Ajutine Maanõukogu, mis koosnes maakondade ja linnade poolt valitud esindajaist - iga 20000 elaniku kohta üks esindaja. Maanõukogu valimised olid üldised, kuid kaudsed: maarahva esindajad valiti valla üldkoosolekul valitud valijameeste kaudu. Viimaseid oli iga tuhande elaniku kohta üks.

Ajutine maanõukogu astus kokku 14. juulil 1917.a. ja saadeti laiali enamlaste poolt 28.novembril samal aastal. Enne laialisaatmist kuulutas ajutine maanõukogu ennast kõrgeimaks võimuks Eestis. Saarlaste esindajaiks maanõukogus olid väikekaupmees Koort Leisist ja loomaarst Ainson Kuressaarest.

Peale aj.maanõukogu laialiajamist said enamlased võimu Eestis endi kätte, kuid pidid 1917.a.detsembris Brestis sõlmitud rahulepingu põhjal Baltikumi kuni Narva jõeni Saksamaale loovutama. Sakslased olid Saaremaa juba 1917.a. septembris väevõimuga okupeerinud, 1918.a. veebruaris okupeerisid nad ka Eesti mandriosa.

Peale Saksamaa sõjalist kokkuvarisemist tekkis Saksamaal 1918.a. novembris revolutsioon, okupandid rutatasid kodumaale ja Eesti ajutine maanõukogu tuli jälle kokku 20.novembril 1918.a. Võim maal läks Eesti Ajutise Valitsuse kätte.

Teisel detsembril 1918.a. anti

"Eesti Ajutise Valitsuse ajutised määrused koolide kohta."¹ Need olid järgmised:

X Kuna koolitegevuse keskel koolide uutele õiglastele alustele seadmine ettearvamata raskustega ühenduses seisab ning õpetöö katkestamine lühikeski ajaks Ajutise Valitsuse arvates soovitatav ei ole, siis tuleb uute selle kohaste määruste ja korraldusteni koolitööd endist viisi jätkata, üksnes järgmisi hädapäralisi muudatusi ja eeltöid ette võttes:

§ 1. Õpilaste emakeel tunnistatakse õpekeeleks kõikides Eesti Vabariigi piirides asuvates koolides ning võetakse viibimata tarvitusele.

§ 2. Kõik senised avalikud koolid korraldatakse rahvuslise proportsionalsuse nõudel uuesti ümber, kusjuures rahvuslistele vähemustele seal, kus tarvilik arv õpilasi olemas, oma koolid või kõrvalklassid luuakse.

§ 3. Kõigi seniste avalikkude koolide ümbermuutmine emakeelse õpetuseandmise põhjusemõtte järele sünnib maakonna või linna koolivalitsuse ligematel korraldustel võimalikult kohe, igatahes aga mitte hiljem, kui 1. jaanuariks 1919.a.

§ 4. Võõraste keelte vabatahtlik õpetamine on algkooli neljandast õpeaastast peale lubatud. Kolmandal õpeaastal võib tänavu juba alustatud võõrkeele õppimist jätkata.

Vabakssaavad Saksa keele tunnid tarvitatakse ära maakonna või linna koolivalitsuse äranägemisel.

¹ RT nr.5 1918.a. lk.3.

sel teiste õpeainete kõvendamiseks, esimeses ringis emakeelt silmas pidades.

§ 5. Eesti keelt tuleb sundusliku õpeainena kõikides mitte-eestikeelsetes koolides 1. jaan. 1919. a. peale sisse seada. Tundide arvu määrab kindlaks haridusminister.

§ 6. Keskkoolides tuleb Saksa keele tundide arvu kooliõpetajate nõukogu otsusel kohe vähendada. Vabanenud tunnid tarvitatakse eestkätt põhjalikumaks Eesti keele õpetamiseks.

§ 7. Usuõpetus koolides tunnistatakse vabatahtlikuks õpeaineaks.

2. det. 1918.

Peaministri k. t. A. Rei.

Nende ajutiste määruste alusel saatis haridusministeerium oma volinikuna saarlase Viktor Neggo Saaremaal kohalikku koolivalitsust organiseerima. Uute korralduste esimesteks ellurakendajaiks Saaremaal said maakonnaavalitsuse haridusosakonna juhataja k. t. endise Kurressaare kõrgema linnakooli inspektor Kirill Kaasik ja osakonna sekretäri k. t. Feodor Kanaval (hilisema nimega Uku Kajak).

Esimene ametlik korraldus Kaasiku allkirjaga saadeti kõikidele koolidele 1918. a. detsembri lõpupoolel. Selles seletati kooli hoolekogu koosseisu ja ülesandeid ning kästi kohtadel valimised korraldada nii kiirelt, et valitute nimed 29. detsembriks maakoolivalitsusel käes oleks.

Saaremaa maakonnannõukogu esimese koosoleku teiseks päevakorrapunktiks oli "Saaremaa koolide korraldamise

küsimus.¹ Aruandega koolide olukorrast esines K. Kaasik. Samal päeval kohale jõudnud "Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse"² alusel valiti

a) maakonna haridusnõukokku Mihkel Kommel ja Aleksander Punab, mõlemad õpetajad, ja

b) maakonna hariduskogusse pastor A.B. Rahemägi ning õpetajad Liidia Koov ja Mihail Pallas.

Edasi otsustati:

1. rahvakoolide ülalpidamine esialgu maakonnakassa arvele võtta,
2. õpetajate saamata jäänud palgad 15. oktoobrist arvates tasuda ning
3. endised kihelkonnakoolid samuti rahvakoolideks lugeda.

1918. aasta lõpul koolide alal muud suuremat enam ei nõutud ega soovitatud. Kohtadel püüti saadud korraldusi täita, nagu kohapealsete õppejõudude tarkus ja oskus seda lubas.

Nüüd vaatleme koolielu ümberkorraldamise seadusliku alust veidi lähemalt. "Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus"² oli 1917. aastal Eestimaa ajutise maapäeva poolt vastu võetud ning mõeldud Vene riigi koosseisu kuuluva autonoomse Eesti jaoks. See pandi nüüd Eesti ajutise valitsuse poolt ^ukoosajanduse alusena kehtima. Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus oli mõneti viimistlemata ja mitmeti puudulik, kuid siiski süsteemikindel ja kooliküsimustes kollegiaalsust taotlev korraldus.

¹ Ajaleht "Saaremaa" nr. 10 18.12.1918.

² RT nr. 6 11. dets. 1918.

Bestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus.

§ 1. Bestimaa koolivalitsuse üksusteks on:

1. Maa-koolivalitsus.
2. Maakonna-koolivalitsus.
3. Valla-koolivalitsus.
4. Linna-koolivalitsus.

§ 2. Kihelkonna-koolivalitsus kaotatakse ära ja tema all olevad koolid ning haridusasutused lähevad maakonna-koolivalitsuse alla.

Selle korralduse esimeses paragrahvis esimeses punktis nimetatud maa-koolivalitsuse kohta käivad paragrahvid 3 - 15 olid aluseks E.V. riigikoolivalitsuse, s.o. haridusministeeriumi kujundamisel, seepärast jätan need siin vahele. Samuti jätan ära ka linna-koolivalitsuse kohta käivad paragrahvid, sest Kuressaare väikelinna koolid allusid maakoolivalitsusele.

§ 16. Maakonna-koolivalitsus on maakonnaavalitsuse haridus-osakonnaks.

§ 17. Maakonna-koolivalitsuse ülesandeks on rahvahariduse korraldamine ja juhtimine maakonna piirides. Tema võimkonda käib:

- a) maakonna koolide ja muude haridusasutuste korralduse kava valmistamine, maakonna nõukogule kinditamiseks ettepanemine ja nende asutuste võrgu loomine;
- b) õpeasutuste registreerimine;
- c) maakonna koolides normalõpekava maksmapanek teatavate üleüldiste nõudmiste piirides;
- d) maakonna kogukondliste ja omavalitsuse ainelise

- toetuse osaliste koolide ja haridusasutuste tegevuse kokkukõllasse viimine, ülevalvus ja revideerimine;
- e) valvamine erakoolide üle sellekohaste juhatuskirjade järele;
- f) ettepanekute tegemine maakonna nõukogule uute koolide ning haridusasutuste avamise, olemasolevate uuenduse[†] või lõpetamise ja muude haridusliste tarviduste kohta maakonnas;
- g) kogukondliste ja seltskondliste asutuste ja üksikute isikute poolt tehtud ettepanekute läbivaatamine ja nende teostamiseks tarvilise krediidi nõutamine;
- h) maakonna koolivalitsuse alla kuuluvate koolide ja teiste haridusasutuste eelarvete kinnitamine;
- i) Koolide ja muude haridusliste asutuste aruannete läbivaatamine;
- j) maakonna hariduse arvustiku pidamine;
- k) aruandmine hariduse seisukorrast maakonnas;
- l) ametisse asuvate kooliõpetajate registreerimine sellekohaste määruste järele;
- m) Maakonna-koolivalitsuse alla kuuluvate asutuste ja isikute vastu tõstetud kaebuste läbivaatamine;
- n) ettepanekute tegemine maa-koolivalitsusele (haridusministeeriumile A.S.) kooliõpetajate lahtilaskmise kohta ja tema esialgne kõrvaldamine ametist;
- o) maakonna omavalitsuse poolt ülalpeetavate koolide ja teiste haridusasutuste ülemjuhtimine;
- p) seniste kroonu ja kogukondliste õpeasutuste ülevõtmine ja edasiandmine vastavatele asutustele sellekohaste määruste järele;
- r) kõikide muude asjade korraldamine, mis senise

õpevalitsuse ja kihelkonna koolikonventide kaotuste puhul maakonna omavalitsusele üle antakse;

s) maakonna nõukogu otsuste täitmine rahvahariduse asjas.

§ 18. Maakonna-koolivalitsuse organiteks on:

1. maakonna nõukogu valitud maakonnaavalitsuse haridusosakonna juhataja;
2. maakonna haridus-nõukogu;
3. maakonna hariduskogu;
4. maakonna koolinõunik(ud) ja sekretär.

§ 19. Maakonna koolivalitsuse koolinõunikud, sekretär ja tarvilised abijõud seatakse ametisse üleüldiste maakonna nõukogu määruste järele, mis maakonnaavalitsuse ametikohtade täitmise kohta käivad.

§ 20. Maakonna-koolivalitsuse sisemine korraldus ja asjaajamise kord määratakse maa-koolivalitsuse poolt antavate juhatuskirjade läbi kindlaks.

§ 21. Maakonna haridus-nõukogusse kuuluvad:

- a) maakonna haridusosakonna juhataja, kes ühtlasi nõukogu juhataja,
- b) koolinõunik(ud),
- c) 2 maakonna nõukogu liiget ja
- d) 2 maakonna hariduskogu liiget.

§ 22. Haridusosakonna juhataja kutsub haridusnõukogu tarviduse järele kokku ja paneb temale heaksarvamiseks ette kõik § 17 punktides a - n nimetatud asjad.

§ 24. Hariduskogusse kuuluvad:

- a) haridusnõukogu liikmed,
- b) 5 valla koolivalitsuste esitajat,

- c) 1 linna esitaja,
- d) 3 maakonna-nõukogu liiget,
- e) 3 kooliõpetajate esitajat: 1 algkoolide,
1 keskkoolide ja 1 kutsekoolide poolt,
- f) maakonna-valitsuse tervishoiu osakonna
esitaja,
- g) rahvusliste organisatsioonide esitajad:
iga rahvuse kohta üks,
- h) 1 haridusseltside esitaja,
- i) 1 põllumeeste seltsi esitaja,
- j) 1 kunstiasutuste esitaja,
- k) lastevanemate organisatsioonide esitaja,
- l) 1 linnatööliste ametiühisuste esitaja ja
- m) 1 maatööliste ametiühisuste esitaja.

§ 25. Maakonna hariduskogu valib omale igaks istumisejärguks juhatuse.

§ 26. Valla-koolivalitsuse ülesandeks on:

- a) ettepanekute tegemine vallanõukogul^e koolide asutamise kohta vastavalt laste arvule ja maakonna koolivõrgu loomise nõuetele;
- b) koolide sisseseade muretsimine ja korrashoidmine;
- c) koolide ja teiste haridusliste ettevõtete eelarvete kokkuseadmine, selle täitmiseks tarvilise krediidi nõutamine ning otstarbekohane kasutamine ja kooliõpetajate palga väljamaksmine;
- d) valla hariduse arvustiku pidamine;
- e) hoolekandmine, et kõik kooliealised lapsed koolis käiks;
- f) koduõpetuse ja lasteaedade korraldamine;
- g) raamatukogude ja lugemistubade avamine, kursuste

ja õpereiside toimepanemine ning õpetajate edasi-
harimise püüete toetamine;

h) aruandmine vallanõukogule ja maskonna-kooliva-
litsusele omast tegevusest ja hariduse olukorrast
vallas.

§ 27. Valla-koolivalitsuse organid on:

1. vallanõukogu valitud koolivanem,
2. valla haridus-nõukogu ja
3. valla haridus-kogu.

§ 28. Valla-haridusnõukogu liikmeks on:

- a) koolivanem, kes ühtlasi nõukogu juhataja,
- b) 1 vallas töötavate kooliõpetajate esitaja ja
- c) 1 valla koolide hoolekogude esitaja.

§ 29. Valla-haridusnõukogu otsustab ja toimetab
kõik § 26 ülesloetud asjad. Tema asjaajamise kord
määratakse lähemalt vallanõukogu poolt.

§ 30. Vallakoolile üleüldiste tarviduste selgita-
miseks, koolide ja teiste haridusliste ettevõtete
eelarvete harutamiseks, kooliõpetajate kandidaati-
de tähendamiseks vallanõukogule ettepanemiseks, kui
ka kavatsuste loomiseks § 26 punktides a, e, f ja
g nimetatud asjus astub vähemalt 2 korda aastas
haridus-nõukogu kutsel valla haridus-kogu kokku.

§ 31. Valla-hariduskogusse kuuluvad:

- a) haridus-nõukogu liikmed,
- b) vallanõukogu esitajad: iga 5 liikme kohta üks,
- c) kõik vallas töötavad kooliõpetajad ja kõigi val-
las töötavate teiste haridussihiliste asutuste esi-
tajad: igast asutusest üks ja
- d) koolide hoolekogude esitajad: iga kooli kohta 1.

§ 32. Valla-hariduskogu valib omale igaks istumisejärele juhatuse.

§ 33. Valla-hariduskogu määrab isiku, kellel on õigus vallas asuvates koolides õpetuseandmist pealt kuulamas käia.

Selline oli uue eesti kooli rajamise põhiseadus.

Saaremaa maakonnanõukogu esimesse koosseisu kuulus 15 liiget. Nende hulgas oli neli õpetajat maalt:

Mihkel Kommel Lümandast,

Johannes Oks Ratlast,

Mihail Pallas Kahtlast ja

Aleksander Punab Vaiverest.

Need olid tublid kutseteadvusega õpetajad, kes maakonnanõukogu koosolekutel kooli ja õpetajaskonna huvide ja õiguste eest südilt välja astusid ning mõndagi positiivset saavutasid.

Maakonna koolinõuniku kohuste täitjaks määrati esialgu tolleaegne Saaremaa Ühisgümnaasiumi direktor Eduard Pukk, kes tasuta kohakaasluse alusel töötas. Ajapuudusel võis ta koolinõuniku ülesandeid kaunis piiratud ulatuses täita.

Kirill Kaasik oli juba eakas mees (sünd. 1862) ning tal oli Saaremaa Ühisgümnaasiumis raske töökoorem täita, seepärast andis ta maakonna haridusosakonna juhataja kohused 1919. a. algul oma nooremale kolleegile Johannes Simtmannile üle.

Simtmann asus energiliselt kooli päevaküsimuste lahendamisele. Ta kutsus maakonna haridus-nõukogu koosoleku kokku. Selle otsustega tutvume ajakirjanduse kaudu.

FK 283-12

12. Kõruse koolimaja. Ehit. 1840. Lk. 34.

FK 283-13

13. Kurevere koolimaja. Ehit. 1901. Lk. 34.

FK 283-14

14. Undva koolimaja. Ehit. 1884. Lk. 34.

"Saarte Kaja" nr.5 - 25.01.1919 kirjutas:

"Saaremaa Maakonna Haridus-nõukogu

koosolek peeti 18. skp. ära, millest maakonna-haridusnõukogu liikmed Simtmann, Steinberg, Punab, Kommel ja Kaasik, segagümnaasiumi dir. Pukk ja kooliõpet.-seltsi esitaja Kukk osavõtsid. Harutusele tulid:

Maakonna koolivõrgu loomine.

1) Üleüldis-hariduslised koolid. Haridusministeeriumi poolt saadud ajut. tunnikavas on 7-klassilised algkoolid ära nähtud, et aga praegu Saaremaal kohased ruumid ja õpenõud puuduvad, siis on võimata neid praegu sisse seada. Koolid, kus laste arv alla 20 ja lähem kool mitte üle 3 versta kaugel ei ole, kohe ühendada. Tuleviku koolides peab 40 - 50 last olema ja koolimaja kaugus mitte üle 5 versta. Peale kolmeklassilise algkooli tuleb igasse valda rahvakool IV - VII kooliaasta tarvis, mis kahe kooliõpetajaga töötab, asutada.

Erikoolid. Meremeeste- ja põllutöökoolid otsustatakse põhjusemõtteliselt käima panna ja paluda Maakonna-Valitsust selleks kaubanduse- ja põllutöministeeriumi ees sammusid astuda.

Otsustatakse Saaremaa Segagümnaasiumi juure vanemat ettevalmistamise-klassi ühe kooliõpetajaga avada.

.....

4) Kooliõpetajate palgad. Algkooliõpetajad jaotatakse mitmesse gruppi hariduse järele ja selle järe-

le maksetakse ka palk 200, 150 ja 80 rubla kuus, pä-
le selle nii linnas kui ka maal prii korter, küte
ja valgustus; kus seda ei ole, maksetakse kohast ta-
su."

Lähemat informatsiooni uue rahvakooli olemuse kohta
andis sama ajalehe järgmine number ("Saarte Kaja" nr.6 -
29.01.1919) toimetuse juhtkirjas, mille alljärgnevalt
osaliselt esitan:

"KOOLIDE UUED ÕPEPROGRAMMID

on neil päivil haridusministeeriumi poolt kõigile
koolidele kätte saadetud. Riigi koolidele, milleks
nüüd kõik siinamaalsed valla- ja linnaalgkoolid, ki-
helkonna- ja ministeeriumikoolid tulevad lugeda, nii-
sama kõrgemad algkoolid, on see õpeeskava sundus-
lik, erakoolidele ainult soovitav. Aga ka sundusliku
õpekava juures lubatakse kooliõpetajate nõukogu ot-
sust mööda õige palju kõrvalokaldumisi eeskavast. Nii
siis valitseb koolis hoopis teine ja vabam vaim kui
siinamaalses veneaegses riigikoolide juhatuses, kus
iga vaba liikumine kammitsasse oli pandud.

Ütle mata suure tagajärjega saab meie haridusekäi-
gus see asjaolu olema, et meil nüüd tõsine ühine
kool saab. Siinamaale elas algkool, rahvakool, oma
täielist iseelu, kesk- ja ülemad õpeasutused oma ise-
elu. Algkoolist keskkoolidesse, gümnaasiumi ja reaalkooli
peaseda ei olnud otsekohe sugugi võimalust, sest koolide
eeskavad ei käinud sugugi kokku. Kes algkoolidest peale
hakates kõrgemat haridust tahtis

kätte saada, see võis ju küll ühte ja teist tarvitada, mis ta valla- ja kihelkonnakoolis oli õppinud, kuid ta pidi terve selle värgi ümber õppima ja en-nast keskkooli mineku jaoks iseäraliselt ette val-mistama, nii eratunde võtma, mis teadagi väga kallis lõbu on ja paljunaega viidab. Et keskkoolides ka võõras õpekeel valitses ja mitmed muud keeled, nagu Saksa, Prantsuse, Ladina keel seal juba alumistest klassidest peale hakkasid, siis tuli neid kõiki jä-rele õppida, kuna usuõpetuses meie rahvakoolides en-nevanast määratu aega raisati, see aga keskkooli minnes suurelt osalt kõik asjata vaev oli, sest et siin usuõpetus, kuigi aupärast esimesel platsil, enam kõrvaline asi oli. Nii oli see enne venestami-se aega, kus koolide juhatus Saksa mõju all oli, nii pärast Vene valitsuse aegu.

Et rahvakoolist edasipääsemine nii raske oli, see ei olnud mitte juhusliselt nii. See oli selle vana pimedaja parandus, kus haridust üksik ülematele sei-sustele tarvilikuks peeti, alamatele aga sellest kül-lalt arvati olevat, kui nad tulevasse ilma minemiseks veidi ette valmistatud oleksid leeriõpetuse läbi. Sel-lepärast oligi meie terve algharidus leeriõpetusele ettevalmistamine ja leeriõpetus kandis uhket nime - peakool. See pidi ~~aadma~~ olema alama inimese hariduse tipp, kui ta teadis, et Jakobil 12 poega oli, mitu kuningast ja prohveti juutidel olemas, mis nägu Juu-di usu tempel, ettepanemise leivad jne. olid, aga mitte ei teadnud, kust kaste ja udu tuleb, mis auru

ja elektri jõud on. Et meie käsi ka sugugi paremini hariduse asjas ei oleks käinud, oleksime kuulsa kultuurilise Saksa valitsuse alla jäänud, see oli juba selge. Siin olid tulevase rahva- ja keskkoolide õpekavade alusjooned juba näha. Nende vahele oli seesama kuristik jäänud. Rahvakoolide õpekeel oleks Eesti keel, keskkoolides Saksa keel olnud. Eeskavades ei oleks mingit ühtlust olnud, peasemine kõrgemale haridusele oleks suurele hulgale lastele äärmiselt raske olnud. Ja seda täiesti sihilikult. Kirjutas ometi meie ülikoolilinna Saksa koolideülem von Merbitz keskkoolidele, kuhu Eesti õpekeelega eraastustesse niipalju lapsi sisse astus, et saksakeelsed riigikoolid kuivale pidid jääma, põhjusemõtteliku juhtnööri ette: Eesti soost õpilaste loomuvastasele liiale haridustungile tuleb katsuda tõsiselt vastu töötada. Ja algkoolide õpekavades olid eeskavad ajaleo kohta, mis muud ei olnud, kui Preisi valitsejaseo jumaldamine, veel palju naeruväärilisemal viisil, kui omal ajal tsaari ülistamine.

Nüüd on selles asjas põhjalik muutus ette võetud, terve uus maailm on meile avatud. Terve noorsoo haridusekäik on ühtlaselt 11 aasta peale ära määratud. Sellest on algkoolidele seitsme klassi peale 7 aastat arvatud, päris keskkooli/peale 4 klassi. Eeskava on ühtlane gümnaasiumi alumiste ja rahvakooli klassidega, nii et igast valla- ja kihelkonnakooli klassist vastavasse reaali- või gümnaasiumi klassi kerge

on üle saada, seda enam veel, et Öpekeel mõlemas koolis Eesti keel on.

.....

See ühtlane hariduskäik aga nõuab ka tungivalt, et meie valla- ja linnaalgkoolid hoopis paremale järjele peavad saama tõstetud, nii et nad ka keskkoolide alumiste klassidega täitsa üheväärilised oleksid. See peab nüüd tulevikus ühtlane riigi ja kogukonna mure olema. Muidugi läheb siin suurt tööd ja kulu tarvis, niihästi kooliõpetajate ettevalmistamise, koolimajade kui ka õpeabinõude poolest, aga tee on selleks uue ajutise korralduse läbi avatud."

.....

Johannes Simtmann juhtis koolivalitsuse tegevust haridusministeeriumi korraldustele vastavalt ja asjatundlikult. Kui küsimus temale selge ei olnud, pöördus ta seletuse saamiseks haridusministeeriumi poole.

Maakonnaavalitsus otsustas 15. veebruarist 1919 need koolid sulgeda, kus õpilasi alla 20 oli, kusjuures lähem naaberkool (ükskõik missuguse valla oma) suletavast koolist mitte üle kolme versta kaugel ei olnud.¹ Palju ja missugused koolid suleti, ei ole minul teada. Maasi valla Tagavere külas oli kaks kooli ja üks pidi sulgemisele tulema, kuid kummassegi hüttkoolimajja ei oleks mõlema kooli õpilased ära mahtunud. Mõlemad koolid jäid töötama, aga maakoolivalitsus ei maksnud õpetaja Anton Koelile 15. veebruarist alates enam palka. Koel jätkas õppetööd ilma palgata kevadeni. Suvel makseti haridusministeeriumi ²soovitusele temale töötasu siiski tagantjärele välja.

¹ ORKA 2013-3-69 leht 4.

Usukultuse teenistuses olevaile õpetajaile (köstri-tele ja preestritele) tehti ettepanek 15. veebruariks sellistest kõrvalametitest vabaneda või õpetajaametist loobuda.¹ Õpetajaametist lahkujaid ei olnud. Kirikumeeste juurde tuleme hiljem eripeatükis tagasi.

Varsti toimusid omavalitsusasutuste nõukogude valimised. Mihkel Kommel valiti tööerakonna kandidaadina Saaremaa esimese eestlaegse maakonnakoogu liikmeks. Maakonnakoogu valis ta maakonnaavalitsuse haridusosakonna juhatajaks. 1919.a. aprillis võttis Kommel Simtmannilt ameti üle ja oli esimeseks täieõiguslikuks Saaremaa hariduselu juhiks.

Mihkel Kommel oli saarlane, Põide mees. Oma hariduse omandas ta Kuressaare kõrgemas linnakoolis ning õpetajakutse Haapsalu linnakooli juures toimunud pedagoogilistel kursustel Haapsalu linnakooli juures 1907.a.kevadel. Sama aasta sügisest alates töötas ta õpetajana Vana-Lõve ministeeriumikoolis ning 1911.a. sügisest peale oli ta Lümada ministeeriumikooli juhatajaks.

Kommel oli sõnakas, teovõimne ja edumeelne mees, kes Saaremaa koolide ja hariduselu organiseerimisel väga palju ära tegi. Üleminekuaja peamised raskused lahendas tema. Tookord ei olnud Saaremaale veel alalist koolinõunikku leitud, seepärast pidi Kommel ka selle ülesandeid täitma. Ta algaski koolide revideerimisest, et sellega ühtlasi õppejõududega lähemalt tutvuda.

"Saare maakonnaavalitsuse tegevuse aruandes mai kuu eest 1919"² on märgitud:

¹ ORKA 2013-3-69 leht 4.

² Ajaleht "Meie Maa" nr.22 21.06.1919.

"Saare maakonnaavalitsuse tegevuse aruanne mai
kuu eest 1919.

Hariduse osakond.

Koolivalitsuse töö on seisnud peaaesjalikult kooli-
de revideerimises. Revideeritud on 38 kooli. Täiel
hool on too ainult Kuresaare linna, Vanalõve endi-
ses ministeeriumi- ja Uuemõisa kõrgemas algkoolis.

Üldine pilt on see - kus tublid kutselised õpe-
taja/d, seal on lapsed koolis; kus nõrgad õpejõud -
seal on koolid tühjad. Ka on praegu üldine nähtus,
et vanemad omi lapsi kooli ei lasegi, vaid nende
tööjõudu ära kasutada püüavad koduses töis. Ka jäta-
vad mitmed kooliõpetajad paariks päevaks, koguni nä-
dalaks, kooli seisma, et endale mujalt toitu muret-
seda.

Meil on koolisid nimepidi õige palju, töövilja-
kus aga koguni väike. On tarvis koolid ühendada, ka-
sutades seks tühjalt seisvaid mõisamajasid."

Maata õppejõududele oli toiduhankimise küsimus tookord
tõesti tõsine probleem. Seda vaatleme lähemalt peatükis
13. Ajajärgu majanduslik olukord.

Koolielu korraldamisele laiemal aluspinna leidmiseks ja
üldsuse seisukohtade väljaselgitamiseks kutsus haridusmi-
nisteerium 22.- 23. juunini 1919.a. Tallinna kokku maa-ha-
riduskogu koosoleku. Sellest võttis osa 47 mitmesuguse
organisatsiooni esindajad. Kahepäevalisel nõupidamisel
jõuti järgmistele seisukohtadele:

1. Ühtluskooli teostamisel tuleb olemasolevatele 3-aastas-
tele algkoolidele järkjärgult sunduslikke õppeaastaid ja
kooliklasse lisada.

2. Üksikute koolitööpide (kihelkonna- ja ministeeriumi-
koolide) kõrgemate klasside kohta otsustatakse eraldi,
kas neid ühtluskooli klassideks lugeda.
3. Erakoolid, kui nende õppekava avaliku algkooli õppeka-
va miinimumnõudeile vastab, võivad riiklikku töötust
saada.
4. Ühtluskooli algaste, rahvakool, olgu kõigile 7-aastane;
sealt võivad õpilased kesk- ja kutsekoolidesse edasiõppi-
ma minna.
5. Ühtluskooli üldine kestvus on 12 aastat, sellest kesk-
kool 5 aastat.
6. Sundusliku normaal-kooliea alguseks on 7-aastane elu-
vanus. Tarvilistel juhtudel võib lubada ka 8-aastaseid
lapsi kooli vastu võtta.

Tuleval sügisel koolikohustus 9-aastaselt maksma panna
ja siis järkjärgult allapoole laiendada. Kus see võimalik,
seal lapsi ka nooremalt kooli vastu võtta.

7. Koolikohustus kestab 16 eluaastani. Selle kehtestamine
järkjärguliselt jäetakse haridusministeeriumi ülesandeks.
8. Keskkoolide juurest kaotatakse kohe kõik klassid alla-
poole 4. õppeaastat ära; järkjärgult nelja õppeaasta jook-
sul ka kõik mitte-keskkooli klassid.
9. Rahvakoolides tuleb kahte võõrast keelt õpetada, kuid
sellega mitte enne 4. õppeaastat alata.

Haridusministeerium pidi need maa-hariduskogu seisuko-
had maa hariduselu juhtimisel aluseks võtma, kuid tegeli-
kult läks lugu mitmeti hoopis teist teed.

Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse järgi oli
maal koolivalitsuse lähem administratiiv aste valla-koo-
livalitsus.

Valla-koolivalitsuste tegevus oli vabariigi algaastail laialdane ja hoogne, kuid hiljem see hoog vaibus ja tööfront kuivas kokku. Saaremaa vallakoolivanemad valiti enamasti endiste vallakoolmeistrite hulgast, kes valla-nõukogude arvates selleks kõige sobivamad mehed olid. Sellest kategooriast olid pärit esimesed vallakoolivanemad Kaarma-Suurvallas (Noogen), Laimjalas (Silla), Leisis (Tilk) ja veel mitmes teises vallas.

Vallakoolivanemaiks valiti ka mõned alles töötavad kuid üldiselt tunnustatud koolimehed, nagu Abruha vallas Villem Arge, Kihelkonnal Ado Knaps, Loonal Johan Allik, Kogulas Gustav Nurm, Pihtlas Riidu Sepp ja Päremaal Gustav Vaher.

Maakonna koolivalitsuselt tulevad korraldused ja kirjavahetus koolide alal adresseeriti valla-koolivalitsusele. Selle sekretäriks oli oma ameti järgi vallasekretär. Kui vallakoolivanem vallamaja lähedal elas, läks asi lihtsalt: teatud päevadel ta tuli vallamajja, tutvus saabunud materjalidega ja kirjutas sekretäri poolt valmistatud kirjadele alla. Kirjavahetust oli palju, sest maakonna koolivalitsus saatis oma kirjad valla-koolivalitsustele ainult ühes eksemplaris ning need tulid koolide jaoks vallas paljundada. See oli suur töö.

Lugu läks keerulisemaks, kui vallakoolivanem vallamajast kaugemal elas. Leisi valla esimene koolivanem Aleksander Tilk elas Pammanal, 12 km vallamajast eemal. Siis sobitati valla-koolivalitsuse sekretäriks Metsküla algkooli juhataja Vladimir Palts, kelle kätte post saadeti. Palts paljundas kirjad ja koolivanem käis tema juurde alla kirjutamas. Selleks pidi ta ikkagi 4 km edasi-tagasi

Pammanalt Metskülla sammuma. See oli tülikas ja aegavii-
tev, seepärast kujunes asi nii, et kirjad koolidele läk-
sid ainult valla-koolivalitsuse sekretäri allkirjaga. Ku-
na nüüd vallakoolivanem asjaajamisest hoopis kõrvale oli
jäänud, astus ta 1923.a.kevadel ametist tagasi. Vallavo-
likogu valis uueks vallakoolivanemaks Leisi algkooli õpe-
taja Peeter Altasaare, kes vallamaja lähedal elas. Aga et
vallasekretär valla-koolivalitsuse kirjavahetusest ikka-
gi vabaneda tahtis, anti uuele koolivanemale valla arvel
šapirograafilint, ning sellest ajast toimus valla-kooli-
valitsuse kirjavahetus koolivanema isikliku töö ja vae-
vaga. Paari aastaga tüdines Altosaar sellest ametist ja
1925.a. sügisel sain mina vallavolikogu õnnistusel valla-
koolivanema kohustused enda kaela. Järgmisel aastal hak-
kas maakoolivalitsus oma ringkirju koolidele ise paljun-
dama ja saatis need ühes portsus vallavalitsustele kätte,
kes need omakorda koolidele edasi saatis. Sellega vähe-
nes vallakoolivanema vaev tublisti.

Esimesed vallakoolivanemad täitsid oma ülesandeid ko-
husetruult. Mitmed neist käisid 1918/19 ja ka järgmisel
õppeaastal, mil maakonnas veel koolinõunikku ametis ei
olnud, koolegi revideerimas.¹ Muhu-Suurvalla koolivanem
Kao ja Muhu-Hellamaa koolivanem J.Vaga võtsid koolide
revideerimisel ka lapsevanemate esindaja kaasa. Koole re-
videerisid ka Torgu valla koolivanem K.Lember, Kaarma-
Suurvalla koolivanem Noogen ja Loona koolivanem Allik.

Vallakoolivanemate otsekoheseks alaliseks ülesandeks
jäi koolikohuslike kude laste registri pidamine, mille
alusel ta igal sügisel enne õppetöö algust koolidele

¹ ORKA 1108-4-1279 lehed 1 - 265.

koolikohuslikuks saanud laste nimestiku kätte saatis. Ka õpetajate palga maakonnakassast äratoomine ja õpetajaile välja andmine jäi pikaks ajaks vallakoolivanemate ülesandeks. Palgaraha äratoomist võis koolivanem ka teisele isikule antud volituse kaudu korraldada. Oma ametikohuste täitmise eest vallakoolivanemad mingisugust tasu ei saanud.

Vallakoolivanem pidi sageli ameti huvides terve tööpäeva ära kulutama. Haridusministeeriumi korralduse järgi¹ ei tohtinud töötav õpetaja koolivanema ülesannete täitmiseks kooli õppetöölt ilma maakoolivalitsuse nõusolekuta puududa.

Valla haridus-nõukogu käis harva koos. Selle tähtsaks igaaastaseks ülesandeks oli koolide hoolekogude koostatud eelarveprojektide ühtlustamine ja vallanõukogule esitamine.

Valla hariduskogu soovitas õppejõudude valimisel esitatud kandidaatide hulgast vallanõukogule sobiva kandidaadi, kuid mõnikord jättis viimane selle valimata.

Valla-koolivalitsuse ja tema organite tähtsus kahanes aast-aastalt, kuni see autoritaarse korra tulekul hoopis nulliks muutus.

Maakonna koolivalitsuse sekretäriks oli F. Kanavali järel 1919.a.suvekuudel lühikest aega Jakob Tarkpea, 15. oktoobrist alates August Jõgi ja selle järel Maria Meier (Sepp). 1924. aastal tuli sellele kohale Olga Kurgvel, kes ametis püsis kuni nõukogude korra tulekuni ja palju aastaid pärast sedagi.

¹ Haridusministeeriumi kiri nr.1391 29.sept.1919.

FK 283-15

15. Abula koolimaja 1922. Ehit. 1906. Lk.35.

FK 283-16

16. Rahtla koolimaja 1922. Lk. 35.

FK-283-17

17. Kahutsi koolimaja. Lk.35.

Saaremaa koolinõunik Juhan Koppel astus ametisse 1. augustil 1920. aastal. Ta püsis selles ametis kuni nõukogude korra tulekuni ja temale on käesolevas tagapool eripeatükk pühendatud.

Koppel opterus Nõukogude Liidust ja oli sealsete suurte plaanide mõju all. Kommel tundis kohalikke olusid ja rahva majanduslikku kandejõudu temast paremini. Koppeli plaanis oli suurte uute koolimajade ehitamine, kus iga õppeaasta üksikklassina hästi korraldatud õppekabinettis eeskujulikkude õppeabinõude kasutamisel edukalt võiks töötada. Kommel soovitas olemasolevaid mõisahooned koolimajadena ära kasutada. Olukorra ja ettepanekutega tutvumiseks peame tolleaegse ajakirjanduse poole pöörduma.

"Ühendatud koolid."¹

.....
Mida õieti oodetakse ja loodetakse inimeselt, kellele ~~tele~~ kodus ega koolis midagi ei anta, sest kõigile on selge, et 75% meie kodudest ja 95% vallakoolile - üttkoolile - lastele midagi ei paku, lapsi aina nõrgendavad tervislikult ja närastavad vaimlikult? Neist saab ehk häid sõnakuulelikke karja- ja sulasepoisse, tüdrukuid, häid koguduse liikmeid ja ikka edasi ses mõttes.

.....
Mida ei suuda lapsele anda kodu, seda peab andma talle kool. Tegelikult on lugu vastupidi, sest vilets kool on neile määratud, kel vaene kodu. Kes kuidagi kokku puutunud rahvakoolidega, sel ei hävi meelest

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr.22 - 24 19.03.1921.

need ajaloolise puuduse pesad, üttkoolid, mis üles-ehitatud viletsuseks viletsaile. Kitsad nad on, madalad, pimedad, mustad, külmad ja vastikud urkad, kuhu matab õpetaja ja matavad paljud õpilased oma tervise, julgemad mõtted, kõik paremuse mõtted ja soovid. Kõik põgenevad meie rahvakoolist, kel vähegi võimalik - õpetajad ja õpilased. Õpilastest valguvad vähegi jõukamad linna gümnaasiumi alamatesse klassidesse ja - kui tõesti ühtluskool teostatakse - era algkoolidesse. Meie vallakoolides on 50% kutseta õpetajaid, sest teised seal ei püsi. Ülejäänud 50% kutsega õpetajaist on 25% õnnetuid ja teine 25% närvihaigeid kentsakaid mehi. Noorte õpetajate vabritseerimine seminarides ja mujal kriisi ei paranda - peab parandama töötingimusi.

.....

Ja kui suudetakse sel määral uusi õpetajaid vabritseerida, et kõik rahvakooli õpetajad kutselised oleksid, kas ei oleks üttkooli madalad laed ja kitsad seinad sisserõhunud nende pealaed ja rinnad, kokkulitsunud peaju ja kinni matnud hinge? Kas ei oleks nemadki vaesed märtrid, teisi valgustades kaotanud oma viimse valguse - silmad - sõna otsekoheses ja kaudses mõttes.

.....

Nähtagu, kui palju leidub neis kooliüttides tiisikushaigeid, poolpimedaid inimese kehtasid, närbunud isekrallise koolmeisterliku välimusega ja vaimuga "tüüpe". Neilt oodatakse rahva tuleviku ülesehitamisel põhjapaneva tähtsusega töö - ei tea, missugus-

tel alustel , missuguse õigusega!

Kes tunneb meie vallakoolide (häbi neid nimetada koolideks meie maal ja meie ajal!) õpetajaid, tunneb ka nende hädakoolide õpilasi, neid harimatuid, kasi-matuid, musti, jõhkravõitu liikumatuid, kohmakaid jõmsikaid ja plikasid. Sattudes linna koolis teist-suguste mõjude allä kasvanud laste ringkonda ja teist-suguste kasvatusliste mõjude õhkkonda, võib neid veel paar aastat hiljem teiste vahelt ära tunda nende kohmakusest, saamatusest ja mustusest. Alama rahvakihi lastena on nad ehk sündinud alaväärtuslise pea-aju ainega? Jultumus oleks nii küsida. Viletsaks tegi nad vaimliselt ja kehaliselt see hädakool, vallavaestema- ja vääriline asutus, armuandidest ülevalpeetav ütt-kool. Tuleks ometi lõpp kerjamistele kooli tarvis ja ühtlasi kerjuste koolile!

.....

Missuguses olukorras meie üttkoolid õppevahendite ja õppeabinõude suhtes on - sellest ei maksa kõnelda. Iga 15 - 20 õpilase tarvis muretseda füüsika tarbeid, loodusloo ja maateaduse kollekttsioone, pilt ja kaarte, käsitöö, joonistamise ja võimlemise abinõusid - seda ei mõtle ju keegi teha. Kuid asjaolud parandaks täiesti ühendatud kool, sest suurele kooliüksusele, kus 150 - 300 last, ei teeks suuremat kulu korralik, kaunistud, võimlemise abinõudega varustatud ja kooli näitelavaga jalutussaal, käsitöö tuba sisseseadetega, füüsika, maateaduse ja loodusloo õppeabinõud, apparat-dikesed, pildid, kollekttsioonid, korralik muusikariist ja eeskujulik raamatukogu. Ühesõnaga - kõik õppevahn-

did oleksid käepärast. Seega tõuseks koolitöö viljakus mitmevõrra."

.....

- kk -

Stiili ja mõttelaadi järgi kuulub see artikkel koolinõunik Koppelile, kes pettemanöövrina - pp - asemele - kk - alla märkis.

Koolinõunik Koppeliga polemiseeris Mihkel Kommel, kes mõningate muude küsimuste kõrval koolimajade asjas järgmist nõu andis:¹

"Meie koolimajadeks on tarvis ära kasutada kõik meie mõisade maja/d, mis vähegi koolivõrgu nõuetele vastavad. Uhtegi niisugust maja ei tohi meie omavalitsuse asutused mõneks muuks otstarbeks lubada, kuigi seda kahjuks viimasel ajal sünnib (Mõntu mõis Sõrves võeti postkontori alla). Sellega oleksime niisuguse hiigla sammu äraastunud, mille üle igaüks tõsiselt rõõmu võiks tunda. Looksime koolid, mis meie oludes otstarbekohased on. Muidugi tuleks meie koolides ühel õpetajal kahe jaoskonnaga töötada, kuid see on veel kauaks ajaks paratamata, olgugi et selle all meie keskkoolgi kannatama saab, kes nõrgalt ettevalmistatud õpilastega peab leppima. Loodame, et emakeelne kool, nagu ta meil nüüd on, seda viga ära tasub"

.....

M. Kommel.

Uute koolimajade ehitamine ja mõisamajade koolimajadeks ümberkohendamine edenes visalt. See kujunes nii, nagu kohapealsed olud lubasid ja kohapealsed vallaisad sobivaks pidasid. Puhast Koppeli või Kommeli joont ei saa-

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr.97 03.12.1920.

dud kusagil pooldada ega teostada. Esialgu andsid mõisahooned küll mitmele koolile peavarju, kuid osutusid hiljem pikaajalisemaks kasutamiseks või põhjalikumaks ümberehitamisekski kõlbmatuiks. Eks nad olnud ju kõik ammuammu ning iganenud ehitusnõuete järgi ehitatud. Nende hädapärasema-kski remondiks ei olnud sõjajärgseil aastail ehitusmaterjali saada - uute ehitamisest kõnelemata.

Saaremaa maakonnaavalitsuse poolt kokkukutsutud valdade põllumeeste, ühistegelaste ja omavalitsuste esindajate koosolek--nõupidamine 9. ja 10. juunil 1919.a. otsustas maakonna koolivalitsuse juhataja M.Kommeli ettepanekul järgmised mõisamajad ja maatükid koolide jaoks nõuda: ¹

Uuemõisa vallas:

- a) Uuemõisast: härrastemaja, lihaait, tõllakuur ja vana mõisahoone ning 7 tiinu maad.
- b) Reina mõisast: härrastemaja, aidamaja ja tiigiäärne kuur ning 7 tiinu maad.
- c) Tumala mõisast: härrastemaja, tall ja 7 tiinu maad.
- d) Muraja mõisast: 5 tiinu maad.

Leisi vallas:

- a) Metsküla mõisast: mõisahoone ja 7 tiinu maad.
- b) Laugu mõisast: mõisa majad ja 5 tiinu maad.
- c) Leisi kirikumõisast: 7 tiinu maad.

Kogula vallas:

- a) Sassi mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- b) Sakla mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.
- c) Vana-Lõve mõisast: 6 tiinu maad.
- d) Lõöne mõisast: 5 tiinu maad.
- e) Haeska mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.

¹ ORKA 2013-3-487 lehed 12 ja 13.

Laimjala vallas:

- a) Kingli mõisast: harrastemaja ja 7 tiinu maad.
- b) Audla mõisast: harrastemaja ja 7 tiinu maad.
- c) Kahtla kirikumõisast: 5 tiinu maad.

Maasi vallas:

- a) Taaliku mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- b) Maasi mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- c) Harju (Tagavere) mõisast: 7 tiinu maad.
- d) Rannaküla mõisast: 7 tiinu maad.

Pihtla vallas:

- a) Tõlluste mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- b. Pihtla mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- c) Kasti mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- d) Kaali mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.

Loona vallas:

- a) Elme mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- Eikla mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- c) Uue-Kaarma mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.

Kaarma-Suurvallas:

- a) Abruca mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.
- b) Randvere mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- c) Braakli mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- d) Suurmõisast: endine Nasva kõrtsihoone ja 5 tiinu maad.

Kärla vallas:

- a) Käsela mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.
- b) Paadla mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.
- c) Kärla kirikumõisast: 6 tiinu maad.
- d) Randvere mõisast: mõisamajad ja 4 tiinu maad.
- e) Kaarmise mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.

Lümanda vallas:

- a) Lümanda mõisast: 6 tiinu maad.
- b) Tiirimetsa kirikumõisast: 7 tiinu maad.
- c) Atla mõisast: 5 tiinu maad.

Kihelkonna vallas:

- a) Loona mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- b) Kihelkonna kirikumõisast: 7 tiinu maad.
- c) Tagamõisa mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.

Abruka vallas:

- a) Lõmala mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.
- b) Tiirimetsa mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- c) Tiinuse mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.

Torgu vallas:

- a) Kaunispää mõisast: 7 tiinu maad.
- b) Torgu kirikumõisast: 7 tiinu maad.
- c) Mõntu mõisast: 7 tiinu maad.

Mustjala vallas:

- a) Mustjala kroonumõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- b) Paatsa mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.
- c) Küdema mõisast: 5 tiinu maad.

Pärsamaa vallas:

- a) Pärsamaa mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- b) Koikla mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- c) Väike-Pamma mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- d) Lulupea mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.

Muhu-Suurvallas:

- a) Tamse mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- b) Nurme mõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.
- c) Suurestmõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- d) Muhu kirikumõisast: mõisamajad ja 5 tiinu maad.

Hellamaa vallas:

- a) Võlla mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- b) Kuivastu mõisast: mõisamajad ja 7 tiinu maad.
- c) Muhu kirikumõisast: 7 tiinu maad.

Ruhnu vallas:

- a) Ruhnu riigimetsast: 5 tiinu maad.

Kuresaare linnale:

Suurestmõisast või Kudjapäe mõisast 12 tiinu maad linna algkoolide jaoks.

Nagu eelnevast nimestikust nähtub, oli selle koostamisel kaalutud, millisest mõisast selle asukoha ja mõisahoone sobivuse tõttu võiks koolimaja saada. Maanormiks arvati ühe õppejõuga koolile viis, kahe õppejõu puhul seitse tiinu.

Avalikkude algkoolide seadus, mis hiljem ilmus, nägi ette igale õppejõule 2,5 tiinu põllumaad. Selle seaduse elluviimise määrus nõudis, et koolid pidid seadusele vastava maaga hiljemalt 6.maiks 1921.a. maa varustatud olema. Maanorm oli võrdlemisi suur, sest sõjaaegne toidupuudus oli tollal igaühele oma kõhu kaudu teada ning seepärast ei vaieldud vastu, kui mõisamaade jagamisel ka õpetajatele tubli nor/km määrati.

Maakorralduse peavalitsus hakkas koole maaga varustama ja nõudis selleks maakoolivalitsuselt andmeid. Need olid järgmised:¹

Vald.	Mõisa nimi.	Mitmele õpetaja- le.	Põllu- maa tiinud.
Abruha (Salme)	Anseküla kirikumõis	3	7,5
	Tiirimetsa	3	7,5

¹ ORKA 2013-3-70 lehed 86 - 88.

	Lemala	1	2,5
	Üdipe talumaadest	1	2,5
Hellamaa	Hellamaa kirikumõis	3	7,5
	Liiva	3	7,5
	Rintsi koolimaad	1	2,5
	Pedaste	2	5
	Lõetsa talumaadest	1	2,5
Kaarma-Suurv.	Randvere	2	5
	Pähkla	2	5
	Laadjala	2	5
	Braakli (Vaivere)	2	5
	Abruka	1	2,5
Kihelkonna	Tagamõisa	3	7,5
	Loona	1	2,5
	Pidula	3	7,5
	Rootsiküla	3	7,5
Kogula	Uue-Lõve	2	5
	Vana-Lõve	2	5
	Rõõsa	1	2,5
	Bassi	2	5
	Haeska	1	2,5
	Lööne	2	5
Kärla	Kärla kirikumõis	3	7,5
	Käesla	1	2,5
	Kaarmise	1	2,5
	Kandla	2	5
Laimjala	Audla	3	7,5
	Kahtla kirikumõis	4	10
Leisi	Leisi	3	7,5
	Metsküla	4	10

	Laugu	1	2,5
Loona	Eikla	1	2,5
	Elme	3	7,5
	Loona	4	10
	Uue-Kaarma	2	5
	Piila endine koolimaa	2	5
Lümanda	Lümanda kirikumõis	6	15
	Gotlandi	2	5
	Koimla talumaadest	1	2,5
	Jõgela talumaadest	1	2,5
	Atla	1	2,5
	Karala kirikumaaadest	1	2,5
	Filsandi	1	2,5
Maasi	Taaliku	4	10
	Tagavere	2	5
	Maasi	2	5
Muhu-Suurvald	Tamse	2	5
	Nurme	3	7,5
	Muhu kirikumõis	3	7,5
Pihtla	Pihtla	3	7,5
	Ilpla	2	5
	Tõlluste	2	5
	Kaali	3	7,5
	Vanamõisa külast Kottieseni t.	3	7,5
Pärsamaa	Koikla	2	5
	Roopaka	4	10
	Luulupä	1	2,5
	Pamma	2	5
	Pärsamaa	2	5
Torgu	Mõntu või Põdra	3	7,5

18. Kandla koolimaja. Lk. 35. FK 283-18

19. Rahuste koolimaja. Ehit. 1885. Lk. 35.

FK 283-19

20. Lümanda koolimaja 1920. Ehit. 1896. Lk. 35. FK 283-20

Lümanda

20

	Jamaja kirikumõis	2	5
	Kaunispäe	2	5
	Torgu	2	5
Uuemõisa	Uuemõisa	2	5
	Tornimäe kirikumõis	2	5
	Tumala	2	5
	Muraja	1	2,5
	Välta küla "Õe" talumaast	1	2,5

Tegelikult need koolimaad suuremas enamuses planeeriti ja antud tähtpäevaks koolidele kätte anti, kuid hiljem hakkasid teised tuuled puhuma.

Saaremaa maakoolivalitsus kuulutas 17. mail 1920. a. välja konkursi koolimajade projektide saamiseks.[†] Auhindadeks oli määratud preemiad 200, 300 ja 500 marka. Juhiseks öeldi:

"Plaanid olgu Saare oludele kohased 2 - 3 kl. koolimajade jaoks kivi ehk puu ehituste tarvis (parem kivi) ühes õpetajate korterite ja muude kõrvalruumidega 100 - 150 lapse jaoks. Plaanid olgu 1. septembriks s. a. koolivalitsusele sisse antud võimalikult tarviliste eelarvetega."

See teade ilmus "Saaremaa maakonna Teatajas" nr. 10 16.06.1920. Ma ei ole kuulnud ega asja uurimisel avastanud, et see võistlus mingisuguseid tulemusi oleks andnud.

Ka mõisamajade koolimajadeks muutmine ei läinud kuigi kiirelt ega ladusalt. Eelpool esitatud laialdastele kavatsustele ja nõudmistele vaatamata ei asunud 1919. a. sügisel ükski kool maakonnas mõisamajja. Põhjuseks oli, et pikkade sõjaaastaide jooksul olid mahajäetud mõisa-

majad seevõrra lõhutud ja lagunened, et isegi vanad ütt-koolimajad neist paremaks osutusid. Mõisamajade remonti-miseks ei olnud kusagilt vajalikku materjale saada, see-pärast ei usaldanud vallhavalitsused neile külge hakata.

Alles 1920.a. sügisel õnnestus kuuel koolil neli lagu-nened harrastemaja vallutada. Need olid:

1. Pärnamaa algkool asus Pärnamaa kroonumõisa harraste-majja ja sai ka 500 m² maad kooliõueks.¹
2. Loona valla Elme algkool asus Elme mõisa.²
3. Pihtla valla Tõlluste algkool asus Tõlluste mõisa.³
4. Pihtla valla Kõljala, Putla ja Sagaresti algkoolid liideti üheks Kaali algkooliks Kaali mõisas.⁴

Uue koolimaja ehitamisest teatas haridusministeeriumi-le 1921.a. veebruaris Torgu valla Rahuste algkooli õpeta-ja Juhan Raisk. Ta kirjutas, et seal hakanud külakond "väikest koolimaja-putkat ehitama mahajäetud vene sõja-väebarakist." ⁵

Mihkel Kommel oli veendunud ateist, kes ei kartnud kooli huvides kätt kirikumeeste külluse järele sirutada. Tema ettepanekul rekviireeris Saaremaa rekviireerimise ko-misjon 10.novembril 1919.a. Anseküla kooli jaoks osa An-seküla pastoraadi ruume, mis pastori puudumisel tühjalt seisisid.⁶

Kirikunõukogu esitas protesti, mis luteriusu konsis-tooriumi kaudu haridusministeeriumile läks. Haridusministeer

¹ ORKA 2013-3-70 leht 9.

² Sama " 11/12.

³ " " 13/14.

⁴ " " 45.

⁵ " " 61.

⁶ ORKA 2013-3-70 lehed 1 - 8.

Treffner pani sellele 03.01.1919 järgmise resolutsiooni:¹
"Kui kool veel rekvireeritud ruumidesse pole asunud, tuleb teisi teid otsida, et koolile alalisi ruumisid leida. Peaks aga kool juba majas sees olema, siis ei pea teda kohe välja tõstma, vaid kõige vähem kunni kevadeni paigale jätma."

Kool ei olnud veel majja kolinud ega kolinudki.

Saaremaa koolimajad olid väga viletsad ja juba Esimese maailmasõja algusest peale remontimata. Suuremad koolimajad, mis sõja ajal sõjaväeosade ja sõjavangide majutuskohaks olid olnud, olid äärmuseni lõhutud ja reostatud. Koolinõunik Koppeli revideerimisaktides 1920/21 õppeaastast on koolimajade kohta järgmist märgitud:²

Sisemised aknaraamid puuduvad ja aknaklaase puudub Pähkla, Salme ja Kärkla koolimajadel.

Aknaklaase puudub Tiirimetsa, Uuemõisa, Hellamaa, Lõetsa ja Piila koolidel; viimasel on ka ukсед ja aknaraamid lagunenud.

Muhu-Suuremõisa kool asub kitsas ja madalas talukambris. Paadla koolimajas on ahjud korrast ära.

Kõnnu algkool: "Maja muuseumi vääriline."

Kavandi kool: "Kooliklassiks Tiitsu talukambris võimatu vilets muldpõrandaga toake."

Türjul - maja väike ja kõlbmata.

Umbes taolisi märkusi oli veel paljude teiste koolimajade kohta tehtud.

Mõisamajade koolimajadeks võtmine hakkas sõja lõppemisel majanduslikkude olude paranemisega rohkem hoogu minema. Maakoolivalitsus esitas 14.02.1921 haridusministeeriri-

¹ ORKA 2013-3-70 lehed 1 - 8.

² ORKA 2013-3-410 lehed 1 - 222.

umile nende ^{mõisahoone} ~~hoonete~~ nimestiku, "mis koolide alla käesoleval aastal tarvilikud on." ¹

Vald.	Mõisad.	Vald.	Mõisad.
Maasi	Maasi	Mustjala	Paatsa
	Taaliku		Mustjala
Pärsamaa	Koikla	Laimjala	Audla
	Pamma	Muhu-Suurvald	Nurme
	Luulupe	Torgu	Mõntu
Loona	Eikla	Kärla	Kandla
	Uue-Kaarma	Muhu-Hellamaa	Pedaste
Leisi	Metsküla	Abruka	Tiirimetsa
	Laugu	Pihtla	Pihtla
Kogula	Lööne		Tõlluste
	Sassi	Kihelkonna	Tagamõisa
	Haeska		Loona
			Pidula

Koolinõuniku aruandes 1920/21 õppeaasta kohta on koolimõõbli osas märgitud: ²

Koolilaudu oli vähe Randvere, Salme, Kahtla, Lõetsa, Muhu-Suuremõisa ja Liiküla koolides. Kärla valla Kõrkküla koolis puudusid need hoopis: istuti pinkidel söögilaua ümber. Tiirimetsas ja Kudemal puudusid seinatahvliid. Muhu-Kapi koolis ei olnud õpetaja jaoks lauda.

Muhu koolides - Kapil, Simistes ja Suuremõisas tarvitasid õpilased kirjutamiseks kivitahvleid ja krihvleid.

Peale saksa okupantide lahkumist ei tahtnud Lahetagusse ja Riksu külad oma lapsi pika koolitee tõttu enam Gotlandi ja Koimla koolidesse saata. ³ Nad nõudsid uue kooli avamist Riksul, kus oma külakool 1913. aastani oli tööta-

¹ ORKA 2013-3-70 lehed 86 ja 92.

² ORKA 2013-3-410 lehed 1 - 222.

³ Vaata lk. 51/52.

nud, kuid siis õpilaste vähesuse tõttu suletud. 1919. a. jaanuaris algas koolitöö Riksu koolis uuesti. Õpetajaks sai samast külast Marie Tuum (Taata), kes Lääne ministeeriumikooli kursuse lõpetanud oli. Õpilasi oli tükk 15, seepärast töötas Riksu kool siis ainult kevadeni ja sügisel seda koolivörku ei võetud.

Esmakordselt asusid Saaremaa algkoolid saarlaste endi soovide ja võimaluste kohaselt tööle 1919.a. sügisel. Aeg oli raske. Veebruaris läi "Upa sõda" raskeid haavu paljudele perekondadele ja suur sõda mandril oli käimas, kuid koolide uksed avati sügisel uue lootusega. Õpetajad olid suve jooksul suvekursustel uusi teadmisi omandanud ning kippusid neid koolis ellu rakendama. Rahva hulgas läi reipama meeleolu suvel landesveerile antud nahatäis ning jutud Nõukogude Liiduga peatse rahu sõlmimisest.

Haridusosakonna juhataja Kommel esitas 26.nov.1919.a. maakonnannõukogule koolide kohta järgmise ülevaate:¹

"Et tarvilikud teated mõnest vallast veel puuduvad, siis ei või ma koolivörku maakonnannõukogule praegu veel lõplikult ette panna. Küll pean oma kohuseks maakonna nõukogu informeerida praeguse seisukorra üle maakonnas. Koolisid on maakonnas liig palju - 128, neist 124 maal. Igas vallas on kõrgemad algkoolid, maarvatud Torgu vald, kus selle loomiseks sammusid astunud on, mis loodetavasti tagajärgi annavad. Algkoolides on 158 õpetajat ametis, mis kaugeltki suur ei ole selle laste arvu kohta, kes koolis käivad.

Koolikohustus on ~~tun~~ tuntavad tagajärjed annud: kui mineval aastal sel ajal veel umbes pooled koolid

¹ ORKA 2013-3-478 leht 106.

seisivad, või osaliselt tööd olid alganud, töötavad sel aastal kõik koolid juba kooliaasta algusest korralikult, mahaarvatud üksikud erandid. Koolid on lapsi täis. Küll aga peab vallavalitsustele etteheiteid tegema niihästi ruumide kui kütuse ja õpetajate valimise asjas. Valimiste juures unustatakse üldkasu ära ja valitakse inimesi, keda koolivalitsus kuidagi ametisse registreerida ei või. Abiandmine vaestele õpilastele on halvasti korraldatud. Mõnes kohas pole selles asjas õieti mitte midagi ära tehtud. See takistab nii mõnegi lapse kooli pääsemist.

Üldine seisukord on aga märksa paranenud."

Vaatlusaluse ajajärgu kolme õppeaasta kestel toimus Saaremaa algkoolide olukorras suuri muudatusi koolide ja õppejõudude arvus ning klassikomplektide koosseisus. Ühekomplektiliste kolmeklassiliste algkoolide arv vähenes riikliku iseseisvuse kahe esimese õppeaastaga 68 võrra ning samal ajal suurenes kahe või rohkema õppejõuga töötavate koolide arv enam kui kahekordseks. Õppejõudude üldarv, mis 1919/20. õppeaastal veidi kahanes, hakkas juba järgmisel õppeaastal uuesti tõusma. Kokkuvõetuna tähendas see koolide õppetöö tingimuste paranemist.

Koolivõrgus tehtud paranduste, õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise, koolikohustuse täitmise jälgimise ja õppetarvete paranemise tõttu tõusis ka üldine õppeedukuse tase.

Esimesel kahel õppeaastal oli koolide õppetegevuse jälgimine lünklik, sest et alaline koolinõunik puudus. Kui 1920/21. õppeaastal koolinõunik Koppel ametisse astus, a sus see kohe tõsiselt oma ülesannete täitmisele.

Maakonnas oli tookord 117 algkooli - ainult seitse neist jäi esimesel aastal külastamata. Haridusministeeriumile saadetud revideerimisaktide järgi hindas Koppel 27 heaks, 30 nõrgaks ja ülejäänud 53 pidid siis rahuldavad olema.¹

Head koolid olid:

Kool.	Õppejõud.
1. Randvere	Karl Tamm, Antonia Kirsch.
2. Salme	Villem Arge, Alide Liiv.
3. Kahtla	Andrei Treimann, Natalia Kipper, Maria Vaga.
4. Uuemõisa	Anton Kivi, Aleksander Uffert.
5. Tornimäe	Joann Kivi, Aleksander Loo.
6. Kahutsi	Eduard Ratassepp.
7. Liiva	Andres Vana, Alviine Tarvis, Meeta Lind.
8. Hellamaa	Vassili Müristaja, Vassili Teiss.
9. Kapi	Aleksander Palu.
10. Suuremõisa	Hilda Tarvis.
11. Kärla	Johannes Näab, Anna Grönberg, Juulie Allik.
12. Elme	Mihkel Tass, Gertrud Kald.
13. Kaarma I	Johan Allik.
14. " II	Mihkel Pihel.
15. Purtsa	Hermann Reinfeldt.
16. Pamma	Aleksander Kaubi.
17. Triigi	Otto Uustalo.
18. Leisi	Mihail Vapper, Peeter Altosaar.
19. Laugu	Gustav Ränk.
20. Metsküla	Vladimir Palts, Ksenia Nõmm.

¹ ORKA 2023- 3-410 lehed 1 - 4.

21. Mustjala	Eduard Lember, Nikolai Schmidt.
22. Vaivere	Aleksander Punab, Karl Noogen.
23. Vana-Löve	Gustav Nurm, Bertha Pooker.
24. Ratla	Johannes Oks.
25. Loona	Friedrich Reinson.
26. Anseküla	Jaak Vapper, Jaak Ait.
27. Kaavi	Eduard Aru.

Nõrgad koolid olid:

1. Pähkla	11. Lemala	21. Undva
2. Tiirimetsa	12. Kaali	22. Kehila
3. Kapra	13. Nihatu	23. Piila
4. Meedla	14. Jõiste	24. Luulupe
5. Kaarmise	15. Pahila	25. Mändjala
6. Armuadra	16. Tagavere	26. Vintri
7. Panga	17. Karala	27. Karuse
8. Paatsa	18. Atla	28. Maantee
9. Kõrkküla	19. Kõruse	29. Lõpõllu
10. Kõnnu	20. Kuralase	30. Rahuste

Nõrkade koolide õppejõudude nimesid ei taha ma siin mainida - Koppel tutvus nendega esmakordselt ja ka koolinõunik on inimene ning seega ekslik. Näide: selle esimese revideerimise mõjul ei tahtnud Saaremaa maakoolivalitsus nõrgaks hinnatud Jõiste kooli õpetaja Olga Kalmile 3-aastaste suvekursuste lõpul kutsetunnistust anda, olgugi, et Kalm kõik nõutud eksamid oli sooritanud. Haridusministeerium andis temale siiski kutsetunnistuse välja. Kalmist kujunes õpetaja, keda koolinõunik Koppel ise hiljem haridusministeeriumile esitas ~~ka~~ silmapaistvate võimetega edutamist vääriva õppejõuna.¹ Ka mõned

¹ ORKA 1108-3-436 leht 149.

esialgu heaks kiidetud koolid ja õppejõud ei suutnud hiljem samas hindes püsida.

Avalikkude algkoolide seadus¹ võeti Asutava Kogu poolt vastu alles 7. mail 1920.a. Poolteist aastat korraldati uut eesti kooli ainult haridusministeeriumi ringkirjade ja seletuste järgi. Nüüd alles saadi kõigele sellele kindel seaduslik alus. Avalikkude algkoolide seadus määras kindlaks 6-klassilise emakeelse, usuõpetuseta ja tasuta algkooli ühtluskooli esimese astmena ning mattis samaaegselt maha maa-hariduskogu poolt plaanitsetud 7-aastase rahvakooli. Avalikkude algkoolide seadus määras kindlaks koolikohustuse ulatuse, algkoolide asutamise ja ülalpidamise alused, nende koolide juhtimise, korraldamise ning ülevalve teostamise korra, õppe- ja kasvatusosa, õppejõude, õppenõukogu ning hoolekogu ülesanded ja algkoolide õigused.

Avalikkude algkoolide seaduse elluviimiseks andis vabariigi valitsus erimääruse.² Selle määruse kolmanda paragrahvi järgi loeti kõik endised valla-, kihelkonna- ja ministeeriumikoolid avalikkudeks algkoolideks ning jäeti kõrvale senini algkooli nimetusega rööbiti tarvitusel olnud rahvakooli nimetus. Märkus selle paragrahvi juures lausus:

"Endistes avalikkudes kõrgemates alg- ning rahva-

koolides võib veel erandina üheks (1920/21-seks) kooliaastaks töötama jääda 7-dale õpeaastale vastav lõpuklass õpe- ning tunnikavade järgi, mis 1919/20 kooliaastal maksmata pandud. Ühes sellega tuleb neis algkoolides ka juba 1920/21. kooliaastal 6-dat (6-dale õpeaastale vastavat)

¹ RT 75/76 - 1920 art.208.

² RT 153/154 - 1920 lk.1217.

klassi lõpuklassiks lugeda."

Rahvakooli seitsmendat klassi ühegi Saaremaa algkooli juures ei töötanud.

Koolikohustust laiendati 1919.a. sügisest alates neljanda algkooliklassi lõpetamiseni või mittelõpetamisel õpilase 16 aastaseks saamiseni. Neljas klass töötas 1920./21. õppeaastal ainult 52 Saaremaa algkoolis. Ülejäänud 61 kolmeklassilise algkooli lõpetajad pidid neisse õppima minema. Internaate peagu ei olnudki ja nii pidid kaugemalt küladest õpilased igapäev pikka kooliteed sõtkuma või külaperedes ajutist korterit otsima

klass
Viies ja kuues nimetati algkooli kõrgemateks klassideks. Need ei olnud esialgu sunduslikud ja vallad avasid neid kaunis tagasihoidlikult endiste kihelkonna- ja ministeeriumikoolide baasil. Näiteks avati Roobaka kõrgem algkool 1920. aasta sügisel Maasi, Leisi ja Pärsamaa valdade poolt ühisel jõul. Paari aasta pärast oli siiski igal vallal oma kõrgem algkool.

Nende kõrgemate algkoolide õppejõudude kohta andis haridusministeerium 24.sept.1920.a. järgmise juhise:

"Tarvilikuks juhtnööriks algkooli õpetajate registreerimisel teatab ministeerium, et algkooli V ja VI klassi õpetajaiks (ka juhatajaiks) võib - kunni sellekohase seaduse ilmumiseni - registreerida ainult

- a) õpetajate instituutide lõpetajaid ja muid kõrgema haridusega isikuid, kel õpetaja kutse omandatud,
- b) praeguste seminaride ja nende juures korraldatud aastaste ehk kahekuuliste algkooli õpetajate ettevalmistuskursuste lõpetajaid,
- d) praeguste seminaride juures eksternina seminaari lõpueksami teinud isikuid,

- e) endiste Vene seminaaride lõpetajaid,
- f) Vene valitsuse ajal pedagoogika-kursused lõpetanud isikuid, kel õigus omandatud kaheklassilistes algkoolides õpetada ja
- g) keskkooli täieliku kursuse lõpetajaid, kellel peale selle ka õpetaja kutse omandatud.

Kõiki teisi isikuid, kellel õigus kaheklassilistes algkoolides õpetada, võib algkooli V ja VI klassi õpetajate kohustetäitjaiks registreerida."

Kõrgema algkooli nimetus kaotati 1923. aastal haridusministeeriumi korraldusega ära.

---ooo000ooo---

FK283-21

21. Kaarma-Suurvalla koolimaja Kuressaares. Lk.36.

FK283-22

22. Kärla koolimaja. Ehit. 1912. Lk.36.

FK283-23

23. Mustjala koolimaja 1924. Lk.36.

7. KOLMEAASTASED ALGKOOLIÕPETAJATE ETTEVALMISTAMISE JA EDASIHARIMISE SUVEKURSUSED.

Uue eesti kooli korraldamisele asudes oli haridusministeeriumi esimeseks mureks algkoolidele parema ettevalmistusega õppejõudude muretsemine. Uute õpetajate kasvatamiseks pedagoogiliste õppeasutuste kaudu polnud aega, sest kool vajab neid kohe. Esijoones kavatseti välja selgitada, kes tookordseist õpetajaist tõsiselt tahavad koolipõllule tööle jääda ning kes neist selleks sobivad on. Nende hariduse täiendamiseks ja neile õpetaja kutseoskuse ning -õiguse andmiseks avati igas maakonnas kolmeaastased suvekursused.

Haridusministeeriumi korraldus nr.2077 rahvakooli õpetajate ettevalmistamise ja edasiharimise suvekursuste kohta anti 08.05.1919.a. ning see oli järgmine:¹

"I Maakonna koolivalitsused korraldavad kõigile oma ringkonnas asuvatele kutseõiguseta rahvakooli õpetajatele suvised edasiharimise kursused.

II Kutseõiguseta õpetajad, kes rahvakoolis edasi töötada soovivad, on kohustatud kursustest osa võtma. Neid võib sellest kohustusest vabastada maakonna koolivalitsus ainult väga mõjuvatel põhjustel.

III Kutseõigustega õpetajate kursustest osavõtmine on soovitav. Nende hariduse täiendamist võimaldavad kursuste juhatused iseäranis loodusõpetuse lühendatud kursuse, kodanikuteaduse ja koduloo koonda-

¹ "Kasvatus" nr.2 - 1919 lk.2.

teel lühiajalisteks kursusteks.

Siin jäi rõhutamata asjaolu, et veneaegse kutsega õpetajate teadmised eesti keele ja kirjanduse alal väga napid olid ning samuti $\frac{1}{2}$ tungivalt täiendamist vajasisid.

IV Mittekooliõpetajatest võib kursustele võtta isikuid, kellel vähemalt 5 kekkkooli klassi ehk kõrgema algkooli või temale vastava kooli haridus.

V Kursused kestavad 3 suve järgimööda, igal suvel kümme nädalat.

VIII Kursuste õpeained on järgmised:

1919. aasta suvel:

Eesti keel ja selle metoodika	60 t.
Loodusõpetus ja selle metoodika	60 "
Joonistamine, voolimine ja nende met.	108 "
Kodanikuteadus ja selle metoodika	24 "
Koduloo metoodika	18 "
Võimlemine	12 "
Praktikatunnid	18 "
Kokku	300 t.

1920. aasta suvel:

Pedagoogika ja selle ajalugu	60 t.
Psühholoogia	30 "
Kodumaa- ja üldine ajalugu + metoodika	60 "
Joonistamine, voolimine ja nende met.	90 "
Käsitöö	60 "
Kokku	300 t.

1921. aasta suvel:

Matemaatika ja selle metoodika	60 t.
Maateadus ja selle metoodika	60 "
Võõrkeele metoodika	30 "

Joonistamine ja selle metoodika	90 t.
Laulmise metoodika	18 "
Võimlemine	18 "
Praktikatunnid	24 "

Kokku 300 t.

Tähendus I Praktikatundidega on seotud ühised arvustused ja seletused.

Tähendus II Kursuste juhatused peavad soovijatele mõnel mänguriistal mängimist ja harjutamist võimaldama ning kursistidest laulukoori korraldama.

IX Iga õpeaine kursuse lõpul on osavõtjatel eksamid ja iga suve lõpul, selle järele kui nad kirjalikud tööd, mis kursuste nõukogu teemade hulgast valitud, täitnud on, antakse neile sellekohased tunnistused. Koduloo metoodika kohta käiv kirjatöö peab sisaldama kava, kuidas kursuste kuulaja seda ainet eeltuleval õpeaastal oma koolis mõtleb käsitada."

Selle korralduse lõpus oli antud kursustest osavõtjatele antava tunnistuse vorm ja märgitud, et hindeid on ainult kaks - rahuloldav ja mitterahuloldav.

Kolmeaastane suvekursus oli suur üritus algkooliõpetaja te haridustaseme tõstmiseks. See pani üle riigi umbes poolteisttuhat inimest kolmeks aastaks kõvasti rakesse. Haridusministeerium ei kavandanud asja kergekäeliselt, vaid kutsus Tallinna maakondade haridusosakondade juhatajad ning kursuste lektorid nõupidamiseks kokku, kus kursustesse puutuvad küsimused asjalikult läbi arutati ja otsustati. Kohtadel moodustati kursuste nõukogud, mille tegevust juhtis kohalik maakoolivalitsuse juhataja. Sinna kuulusid maakonna koolinõunik, lektorid ja

hiljem ka kohalik õpetaja te kutseorganisatsiooni esindaja.

Kursuste korraldamine ja selle töökava tehti ajakirjanduse kaudu üldiselt teatavaks.

Saaremaal tekkis nende kursuste vastu juba ^{enne} nende algust opositsioon, mis ajakirjanduse veergudele ulatas.

"Kooliõpetajate suvised kursused Saaremaal."¹

Nende päevade sees anti kõigile kooliõpetajatele ringkirjaliselt teada, et suvisel koolivaheajal rahvakooliõpetajate edasiharimise kursused toime pannakse. Kursused saavad kestma kolm suve järgimööda, igal suvel 10 nädalat. Põhjusemõtteliselt on kursused väga tarvilikud, sest iga tööharu nõuab oma tegijale järjest uute teadmiste omandamist, vastasel korral jäävad tööllised ajast maha, aga asjal on oma iseäraline külg, mis tahtmatult sunnib siinkohal sõna võtma.

Haridusministeeriumi kavatsuse põhjal on kursustest osavõtmine kutseõigusteta õpetajatele sunduslik, kuna see teistele ainult soovitav on.

Mis annab seesuguseks vahetegemiseks põhjust? Kursustel on peaõpeaineteks eesti keel, joonistamine ja voolimine, kodanikuteadus ja kodulugu. Ühes õpeainetega õpetatakse ka nende õpeviisi. Need õpeained on pea kõigile meie rahvakooli õpetajatele uued, sest senistes õpeasutustes, kust meie praegused kutseharidusega kooliõpetajad oma teadmised on omandanud, ei õpetatud neid aineid, ega nõutud ka eksamitel, vaid pearõhku pandi ikka Vene keelele, Vene ajaloole ja geografiale, kuna poliitiline ustavus peaosas mängis.

N¹ Ajaleht "Meie Maa" nr.6 19.04.1919.

Nüüd, kus täiesti uued õpeained üles on võetud, on nende omandamine ühedel kolm suve järgemööda sunduslik, igal suvel igas õpeaines eksam teha ja kui kõik eksamid rahuloldavalt läbi tehtud, siis saavad nad kooliõpetaja õigused, kuna teised, kel "diplom" taskus, sellest vabad on, kuna see neile niisama tarvilik oleks vähemalt eesti keele õigestikirjutuse selgeks õppimiseks!

Mis kursuste aja pikkuse kohta öelda oleks, siis ei või tähendamata jätta, et siin meie kehvad kooliõpetajad ülliraskesse seisukorda pannakse. Kõige raskemaks läheb neil, kes perekonnaga ja ilma maata. Kümme kõige kibedamat tööädalat tuleb kursustel viibida, mida siiaajani meie algkooliõpetaja ainult kehalise töö peale ära tarvitas, kogudes enesele ja perekonnale toiduaineid, et talve võiks koolitoas mööda saata, ohvrimeelselt töötades, mille tasuks ainult näruseid kopikaid makseti. Praegune maanõukogu töötab meie algkooliõpetajate vastu sama ülekohtuselt ainelisest küljest vaadates. Ühel, kellel kursustest osavõtmine vabatahtlik on, on palk kõigi "peade" ja "lisadega" kaunis rahuloldav, teistel kel kursus sunduslik, peavad Saksa valitsuse poolt määratud natukesega leppima, mida "Eesti mehed" veel liiakski peavad!

Ütlen lõpuks: kursused on tarvilikud, kuid neljast ehk viiest nädalast on igal suvel küllalt, ja olgu kõigile sunduslikud, sest kõik oleme ühteviisi tööl, tööl mis meie tulevast Eestit peab kindlustama ja teada teiste kultuurirahvaste kõrvale seadma."

Selle artikli autor oli tolleaegne Kaarma II algkooli õpetaja Mihkel Pihel, kellel selleks kahekordne põhjus oli: 1. ei tunnustatud tema 1899.aastal seeritatald kreiskooli eksamikomisjonis saavutatud kutseõigust, 2. oli tal 8-liikmeline perekond toita. Artiklis väljendatud mõte, et suvekursused oleks pidanud sunduslikud olema kõigile õpetajaile, oli õige, sest kursuste esimesel suvel käsitletud õppeained olid võrdselt võõrad ka kutsealistele. Linnakoolides ja nende juures asuvatel ühe- või kaheaastastel pedagoogilistel kursustel, kust tolleaegsed kutselised õpetajad suures enamuses tulid, õpetati eesti keel vaid 2 - 3 tundi nädalas ning väga pealiskaudselt. Keegi selle õppeaine vastu huvi ei tundnud, keegi seda ei kontrollinud ja eksameid selles ei olnud.

Eesti keele õpetamise tase vene õppekeelega linnakoolides oli üldse väga madal. Selle poolest oli olukord parem isegi Kaarma seminaris ja Kuressaare "Lutsu koolis", kus ärkamisaegsest rahvuslikust vaimustusest kantud juhatajad Theodor Undritz ja Anton Luts tulevase Saaremaa külakoolmeistreid kasvasid ning neis armastust ja huvi eesti emakeele vastu äratasid.

Kolmeaastased kutsetaotlemise suvekursused algasid Kuressaare 25. juunil 1919.a. gümnaasiumi saalis. Osavõtjaid oli 135, neist kutselisi 17. Kutsetute hulgas oli 5 noort, kes koolis õpetajana veel polnud töötanud. Need olid Nadežda Elendt (Pukk), Emmi Leeber (Leepere), Ksenia Ige ja Ljubov Klaas ning ainsa meeshingena Gustav Ränk, tulevane etnograafiaprofessor, kes tookord ainult üheklassilise Pärsamaa kihelkonnakooli kursuse oli lõpetanud.

Lektoriteks olid:

Eesti keel - Johannes Aavik ja muhe Võrumaa mees Paul Mitt.

Joonistamine ja voolimine - kunstnik R. Nyman ja Saaremaa Ühisgümnaasiumi (SÜG) õpetaja Alma Klauren.

Loodusteadus - Aleksei Tarkpea, saarlane, õpetaja Tallinna keskkoolides.

Keemia ja füüsika - Johannes Simtmann, SÜG õpetaja.

Võimlemine - A. Soodla, võimlemisõpetaja Tallinnast.

Kodanikuõpetus - Timotheos Grüntal, muhulane, jurist.

Kursus toimus Saaremaa Ühisgümnaasiumi ruumes. Osa võtjate suure arvu pärast olid need kaheks paralleelseks rühmaks jagatud. Mõningad loengud peeti võimlemissaalis kõigile korraga.

Kursuste algusest lõpuni võttis neist osa 127 kutseta õpetajat. Kutselised õpetajad käisid kõik ennast kursustel näitamas ja võtsid neist nii osa, nagu nad seda endile vajalikuks pidasid.

Pika sõja- ja okupatsiooniaja kestel äärmiselt raske majanduslikku olukorda sattunud õpetajad ei saanud kõik kursustele tulla. Eriti raske olukorras olid suurte perekondadega vanemad õpetajad. Maakoolivalitsus Maakonna koolivalitsus saatis neile vallavalitsuste kaudu ja korduvad kutsed, kuid et tulemusi polnud, võeti karmid abinõud tarvitusele. Kuu aega pärast kursuste algust esitas maakonna koolivalitsus haridusministeeriumile nimestiku 22 tõrkuja ametist vallandamiseks.

Haridusministeerium nõudis täiendavaid andmeid nende hariduse, teenistuskäigu, perekonna ja majandusliku olukorra kohta. Asjaosalised ise pidid oma elujärge ja olu-

korda kirjeldama ning selle vallavalitsuse poolt tõendada laskma. Need huvitavad dokumendid leiduvad ORKAs aadressil 1108-3-239 lehed 259 - 281. Esitan neist Jaan Hõbeniku oma, mis tsaariaegse Saaremaa koolmeistri hariduse- ja ametikäigu suhtes kõige tüüpilisem on. Sellest jätan tema laste kohta käivad osad välja. Lapsi oli tal 2 poega ja 2 tütart.

"Elu loo kirjeldus Kehila kooliõpetaja Hõbenik

Jaan Tõnise p. üle.

Eesti rahva kodanikuna olen mina sündinud endises Pajomõisa, praeguses Kihelkonna vallas Läägi külas Hõbeniku talus 23-mal Mail 1867-mal aastal ja ristitud 27-mal Mail Kihelkonna Evangeliumi Luteruse kirikus s.a. selleaegse õpetaja Meder poolt. Kunni viiendama elu aastani ei mäleta ma enesest muud, kui et teiste lastega külas mängimas käisin. Kuuendamal elu aastal hakasin kirja tähti õpima, mis mull ka kergesti korda läks. Üheksa aastaselt astusin Pajomõisa valla kooli, kus sell ajal kooliõpetajaks agar koolimees Jüri Ratas oli. Tema juhatusel sain pea vanemate koolilaste seltsi ja õppisin, mis valla koolis võimalik oli. 1883 aastal lõpetasin valla kooli ja läksin leeri, seal sain õnnistamise päeval õpetaja Masing'i käest esimese auhinna.

Sügisel 1883 aastal astusin Kihelkonna kooli ja olin seal kaks aastat, siis lõpetasin Kihelkonna kooli ja andsin Saaremaa ülema Wõõrmündri kohtu ees 10 Aprillil 1885 aastal kooli õpetaja eksami ära, ja sain ka sealt tunnistuse kooli õpetaja ameti hakamiseks.

Sügisel 1885 aastal sain 4. Novembril Pajomõisa kooli õpetajaks valitud ja sell samal päeval ka Õpetaja L. Masing'i poolt ametisse kinnitud, mis ma ühtejärke kunni 1 Januarini 1914 a. pidasin. Seega olen 29 aastat ja 2 kuud järgesti Pajomõisa kooli õpetaja olnud.

1887 aastal 17-mal Januaril astusin abielusse Marie Peetri tütar Tõkmaniga, ta toimetas mul koduseid asju ja oli ka mõnikord laulu harjutamises abiks.

1887 aastal juuni kuus pandi Koolide inspektori Dubrovini juhatusel esimene kooli õpetajate kursus toime, mis seitse nädalat kestis, sealt võtsin kõik aeg osa.

1890 aasta sügisel käisin ka jälle Kuresaares kooli õpetajate kursusel, mis sell aastal kuus nädalat kestis. 1896 - 1898 aastani käisin iga aasta kooli õpetajate kursustel, ja lõpetasin ülema jauskonnas kursused ära. Üleüldse olen kuus kooli õpetajate kursust ära pidanud.

1 Januarist 1914 kunni 1 Januarini 1919 elas in vabalt, olin kooli õpetaja ammetist ära, aga 29. Detsembril 1918 aastal valis Kehila küla koolikond mind omale kooli õpetajaks, seda valimist kinnitas Kihelkonna valla nõuukogu ära, ja olen seega Kehila kooli õpetaja.

J. Hõbenik

Tunnistan selles kirjelduses näidatud andmed õigeks.

Kihelkonnal 19.märtsil 1919.nr.508.¹

Vallavanem G. Kolk Kirjutaja Pöder.

¹ ORKA 1108-3-239 lehed 264/65.

FK 283-24

24. Jaan Hõbenik. Lk. 108.

25. Suvekursuslased 1920. Lk. 118. FK 283-25

Eelnevale täienduseks lisan juurde, et Jaan Höbenik (foto nr.24) avas oma koolmeistriametis kõrval saajandi algul Kihelkonna alevikus väikese raamatu- ja kirjutusmaterjali poekese, mis peamiselt pühapäevadel avatud oli. Suvekursustele ta ei läinud, kuid kord oli ta lühemat aega Rootsiküla algkoolis asetäitjaks õpetajaks. Oma raamatuäri uksed avas ta peale sõdu uuesti.

Vallandamiseks esitatud õpetajad olid:

1. Kaarma-Suurvalla Nasva algkooli õpetaja Elisabeth Berendson, sünd.Irdt, 30 aastane, 4 perekonnaliiget - palus ennast kursusest vabastada, kuid maakonna haridusnõukogu ei nõustunud sellega.
2. Sama valla Upa algkooli õpetaja Emilie Nääb, 20 aastane, vallaline, ministeeriumikooli haridusega. Lahkus kursuselt ja teatas, et ei soovi enam õpetajaks hakata.
3. Sama valla Vaivere algkooli õpetaja Friedrich Pichel, 33 aastane, 3 praktikaaastat, "Lutsu koolist" enne selle kursuse lõpetamist lahkunud, perekonnaliikmeid 6. Töötas hiljem vallasekretärina.
4. Kihelkonna valla Varkja algkooli õpetaja Aleksander Aksel, 37 aastane, Kaarma õpetajate seminari lõpetanud, 16 aastat õpetajaks olnud, perekonnaliikmeid 7. Pidi oma perekonna toitmise eest hoolitsemisel kõrvaltööd otsima, sest tal oli ainult väike vabadikukoht. Oli 1930. aastast alates Kärta köstriks.
5. Sama valla Kehila algkooli õpetaja Jaan Höbenik, kellest eespool jutt oli.
6. Kihelkonna valla Kõruse algkooli õpetaja Jüri Maaker, 50 aastane, ametis olnud 28 aastat, kihelkonnakooli haridusega, perekonnaliikmeid 8, vabadikukoha peremees. Pidi

oma perekonnale toitu muretsema.

7. Kihelkonna valla Undva algkooli õpetaja Eduard Tuisk, 59 aastane, õpetaja olnud 39 aastat, perekonnaliikmeid 5. Saksa okupatsiooniajal palju kannatanud ja varandusest ilma jäänud - ei saanud elumurede pärast kursustele tulla.

8. Kärla valla Hirmuste algkooli õpetaja Mihkel Tarkus, 40 aastane, kihelkonnakooli haridusega, ametis olnud 21 aastat, perekonnaliikmeid 11. Puudumise põhjus nagu eelmisel. Oli 1919/20. õppeaastal veel ametis.

Laimjala valla Paju-Kurdla algkooli õpetaja Andrei Treimann, 24 aastane, ametis olnud 4 aastat, "Iutsu kooli" lõpetanud, vallaline. Oli kodus luumurde tõttu ja tuli varsti kursustele.

10. Sama valla Kapra algkooli õpetaja Aleksander Mustel, 30 aastane, 3 klassi Kuresaare linnakoolist lõpetanud, ametis olnud 10 aastat, perekonnaliikmeid 5. Puudumise põhjuseks olid perekonna leivamured. Tuli kord kursustele, kuid lahkus varsti.

11. Loona valla Kaarma II (Loona) algkooli õpetaja Eduard Heinmets, 29 aastane, Kaarma seminari lõpetanud, õp. olnud 10 aastat perekonnaliikmeid 4. Pole puudumist millegagi motiveerinud ja kursustele ei tulnud. Oli hiljem kaua aega kutseta õpetajana ametis, kuni viimaks Õpetajate teenistusseaduse § 31 alusel kutseõiguse omandas.

12. Lümända valla Kurevere algkooli õpetaja Aleksander Malk, 58 aastane, kihelkonnakooli haridusega, ametis olnud 25 aastat, perekonnaliikmeid 4. Ei tulnud kursustele leivamurede pärast.

13. Sama valla Atla algkooli õpetaja Jaan Reinson, 40 aastane, kihelkonnakooli lõpetanud, ²¹10 aastat ametis ol-

nud, perekonnaliikmeid 6. Puudumise põhjus nagu eelmisel.

14. Maasi valla Pulli algkooli õpetaja Johanna Pukk, 35 aastane, üksik, okupatsiooniajal vastu tema tahtmist ametisse pandud. Ei taha õpetajaks olla, sest tal on ainult algharidusega.

15. Muhu-Hellamaa valla Rintsi algkooli õpetaja Tihon Jupashevski, 46 aastane, "Lutsu kooli" lõpetanud, ametis olnud 29 aastat, perekonnaliikmeid 7. Puudumise põhjus - perekonna toidumured.

16. Muhu-Suurvalla Koguva algkooli õpetaja Madis Schmul, 23 aastane, Haapsalu kõrgema algkooli lõpetanud, esimest aastat ametis. Okupatsioonivõimude poolt ametisse pandud. Palub ennast ametist vabastada.

17. Pärssama valla Mätja algkooli õpetaja Akilina Nurk, 19 aastane, praktika-aastaid 4. Ei taha ametisse jääda.

18. Torgu valla Vintri algkooli õpetaja Kristjan Praakel, 38 aastane, vallakooli haridusega, ametis olnud 8 aastat, perekonnaliikmeid 7. Puudumise põhjus - leivamured.

19. Sama valla Karuste algkooli õpetaja Jüri Undrest, 38 aastane, kihelkonnakooli haridusega, ametis olnud 10 aastat, perekonnaliikmeid 10. Puudumise põhjus nagu eelmisel.

20. Sama valla Iide algkooli ^{Mart Vänt}õpetaja, 49 aastane, kihelkonnakooli haridusega, ametis olnud 20 aastat, perekonnaliikmeid 7. Puudumise põhjus - leivamured.

21. Sama valla Türju algkooli õpetaja Hindrik Öunpuu, 46 aastane, kihelkonnakooli haridusega, ametis olnud 8 aastat, perekonnaliikmeid 5. Puudumise põhjus nagu eelmisel.

22. Uuemõisa valla Kahutsi algkooli ^{Aleksander Koel}õpetaja, 52 aastane, Kaarma õpetajate seminari haridusega. Ametisse astus esmakordselt 1885. aastal. Vahepeal lahkus koolist ja pidas

taluperemehe ning mesiniku ametit. Uuesti astus ametisse okupatsiooniajal 27. jaanuaril 1918.a. Kursustele ei tulnud, sest et ei soovinud vanas eas enam õpetaja olla.

Suurt lugupidamist ega usaldust õpetajaameti vastu ei olnud neil ühelgi peale Andrei Treimanni, kes ainult haiguse pärast kohe algul kursustele ei saanud tulla. Nooremad siirdusid uutele elukutsetele, vanemad otsisid perekonna toitmiseks õpetajaametist tulusamaid töökohti ning küllap nad pidasid süstemaatilist õppimist selles eas raskekski.

Erilist vallandamisotsust ministeerium nende kohta ei teinud. Üldkorraldusega olid kõik kutseta õpetajad ajutis-
teks õppejõududeks loetud, kes paremate puudumisel ainult üheks aastaks ametisse registreeritud olid. Kes suvekursustele ei ilmunud, jäeti sügisel uuesti ametisse registreerimata ning sellega olidki nad vallandatud. Nii maakonna koolivalitsus neile teataski. Teised jäid sellega rahule, ainult Kärla valla Hirmuste algkooli õpetaja Mihkel Tarkus esitas haridusministeeriumile ägeda protesti.¹ Ta leidis ennast valusalt haavatud ja hirmsalt häbistatud olevat, et ta ametist lah¹i lasti. Temal on 11-liikmeline perekond, kelle toitmiseks õpetaja 125-margasest kuupalgast kuidagi ei jätku, seepärast pidi ta suvekuudel mingisugust kõrvalteenistust otsima, et talve võiks üle elada.

Ministeerium sai tema raskest olukorrast aru ja lubas ta sügisel uuesti ametisse registreerida, kui ta kutseliste ja kursusest osavõtnud kutsetute puudumisel kusagile ametisse valitakse.

Seda ei sündinud, sest koolide arvu koondati.

¹ ORKA 1108-3-239 lehed 323 - 327.

Et kutseta õpetajad ajutisteks olid kuulutatud, hakkasid mõned vallad neid ametist tagandama ja nende asemele uusi valima. Oli sõjaaeg. Eesti Ajutine Valitsus oli õpetajad mobilisatsioonist vabastanud, seepärast oli muidu viletsal õpetajaametil nooremate meeste silmis nüüd suur väärtus. Meenutage Pihtla valla õpetajate Kiili ja Kirsi lugu käesoleva kolmandast peatükist.

Haridusministeerium tõkestas kutseta õpetajate ametist vallandamise 12. juuli ringkirjaga 1919.aastal, milles teatati, et kui need kutseta õpetajad kutsetaotlemise suvekursustest osa võtavad, on neil õigus kuni kursuste lõpuni, s.o. kuni 1921.a. sügiseni oma ametikohal edasi olla.

Töö suvekursustel oli pingeline. Taheti ju lühikese ajaga läbi võtta pea terve õpetajate seminari õppekursus väga nõrga ettevalmistuse saanud inimestega - see polnud kerge. Ei tohi unustada, et kursuselased oma haridusenatuse olid omandanud vene õppekeelega tsaariaegsetest koolidest, kus eesti keele kõnelemist ei lubatud ja seda keelt kas hoopis mitte või siis ainult väga väheses ulatuses õpetati. Sellega on seletatav, et kursuselased isegi oma emakeele eksamit kartsid. Uues koolis pidi emakeelel esimene koht olema, seepärast oli selle ^{õppekava} ~~eksaminikava~~ kaunis laiaulatuslik. Avaldan selle alljärgnevalt täies ulatuses, nagu see on säilinud minu suvekursuste märkimikus.

Eesti keel.

I

1. Uldfoneetilised teadmised.
2. Eesti keele häälelise ehituse iseloom.
3. Eesti kirjakeele ajalugu üldjoontes.

Allikateks:

Willem Grünthal: "Eesti kirjakeele arenemine" kogust "Eesti kultura I".

Jõgever: "Läti Hindreku Eesti keel" - "Eesti Kirjanduse" 1913. aastakäigust.

4. Senini koolides tarvitusel olnud tegeliku keeleõpetuse iseärasuste ja nõrkuste tundmine.

Allikateks:

Jõgeveri, Eineri ja Põllu grammatikate suured väljaanded.

Leetberg: "Eesti deklinatsiooni jaotus" - "Eesti Kirjandus" 1916. aastakäigust.

5. Õigekirjutuse sõnastiku süstemaatiline tundmine.

6. Eesti rahvalaulude keele tundmine.

Käsiraamatuks: A. Saaberg - "Valitud Eesti rahvalaulud koolidele."

7. Üldised teadmised Eesti keele sõnatähenähtusest.

II

Üldteadmised Soome-Ugri rahvaste minevikust, mütoloogias ja olevikust.

Allikad:

Jõgever: "Eesti keele häälikute ajalugu."

Eisen: "Eestlaste sugu."

Prants: "Soome sugu rahvaste ajalooline arenemine."

III

Kirjandusteadus.

1. Eepiline muinasjutt, mõõniasõnad ja -salmid, müütilised laulud, kangelasjutud, rahvaeepos, kunsteepos, ballaad, romanss, idüll, novell, romaan.

2. Õpetlik luule, vanasõnad, mõistatused, valmid, tähenda-

missõnad ja mõistujutud, õpetlikud laulud, aforismid, satüür, paroodia.

3. Lühirilised rahvalaulud, elegia, hümn ood.

4. Eesti algeline rahvadraama: pulmakombed lauludega, ringmängud, ühismängud, tähtpäevade ja kosjakombed; draama, komöödia, tragöödia, jant.

Kunst- ja rahvalaulude prosoodia ja meetrika.

Tähtsamad kirjanduslikud voolud.

Allikas: A. Saaberg "Eesti rahvaluule koolidele."

IV

Eesti kirjanduse ajalugu.

Käsiraamatuteks:

M.Kampmann - "Eesti kirjandusloo peajooned" I ja II.

Tõnu Sander: - "Eesti kirjanduse lugu" I ja II.

M. Veske - "Eesti rahvalaulud."

J. Hurt - "Vana kannel."

Jõgever - "Eesti muinasjutud."

V. Grünthal - "Eesti rahvaluule," kogus "Eesti Kultura II"

V. Reimann - "Kivid ja killud."

M.J.Eisen - "Mis teadis rahvas 19. aastasaja lõpupoolel
Kalevipoja st," "Eesti Kirjandus" 1911.

A. Kallas - "Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus."
"Tähelend."

Emakeele õppeviis.

I Üldosa:

1. Keele tähendus rahva vaimuelus.

2. Emakeele koht rahva kooli õppekavas.

II Vaateõpetus:

1. Vaateõpetuse tarvidus, laad ja tähendus.

2. Vaateõpetus eraldi õppeainena, selle olemus ja siht.

3. Kirjeldav vaateõpetus.
4. Jutustav ehk muinasjutuline vaateõpetus.
5. Kirjeldav-jutustav vaateõpetus, selle laad ja käsitus.

III Kõneosavuse ravitsus koolis.

1. Kõneosavuse tähtsus tegelikus elus.
2. Sõnatagavara suurendamine.
3. Jutustuse harjutus.
4. voolav kõne, selle ilu ja mõju.

IV Kirjaoskuse õpetus.

1. Kirjaoskuse tähtsus tegelikus elus.
2. Mõtete ülestähendamise viiside ülevaade.
3. Aabits, lugemiskast, liikuv aabits, seinaaabits, tik-
kudest ja voolitud tähed.
4. Kirjaoskuse õpetamise mitmesugused meetodid.

V Lugemise õpetus.

1. Lugemistunni siht.
2. Lugemisained.
3. Lühirika analüüs.
4. Kujutav õppeviis.

VI Grammatika õpetus.

1. Keeletundmise ja grammatika tarvidus ja tähtsus elus.
2. Grammatika ainete valik, järjestus ja käsitus.
3. Mitmesugused õppeviisid.

VII Õigekirjutus.

1. Selle põhimõtted ja alused.
2. Selle õpetamine tegelikus koolitöös.
3. Õigekirja sõnastiku tundmine.

VIII Kirjaseadmise õpetus.

1. Selle otstarve ja sihid.
2. Sõnalised ja kirjalikud eelharjutused.

3. Aine valik.
4. Stiili tüüp.
5. Pealkirja juhtiv tähendus.
6. Kava koostamine.
7. Kirjandi parandamine.

IX Kirjanduse tundmine.

X Ilulugemine klassis ja koolipidudel.

Käsiraamat: M.Kampmanni "Eestikeele õppeviis."

Kõik seda materjali kursuste loengutel küll puudutati, kuid piiratud aja tõttu (60 tundi) väga põgusalt. Eksamipiletitel seisis terve õppekava siiski täies ulatuses, ja see tegi kursused araks. Kui eksamite sooritamise aeg lähenes, saatis Saaremaa Kooliõpetajate Selts 9. augustil haridusministrile telegrammi, milles paluti eksamineerimist jõuluvaheajale edasi lükata või seda alles 1920.a. suvel enne kursuste teise järgu algust toimetada. Samasugune soov saadeti Harjumaa kursuste ja Tartu maakonna koolivalitsuse poolt. Motiivina esitati õpikute puudumine ja kursuste väsimust. Need soovid jäeti rahuldamata.

Eksamid korraldati nende tavalise korra järgi - algul kirjalik, hiljem suuline. Kirjalik eksamiteema oli vastava õppeaine metoodika alalt. Erandina lasti eesti keele eksamil kirjutada kirjand vabal teemal stiili ja õigekeelsuse demonstreerimiseks. Aega selleks oli neli tundi.

Kursuslaste hulgas oli kaks noormeest, kes kirjanduslikke suleharjutusi olid teinud. Need olid Kailuka õpetaja Aleksander Antson ja Koovi õpetaja August Mälk, kes hiljem koolipõllult kirjameeste ridadesse siirdusidki.

26. Naisõpetajad puutööl 1920. Lk.120. FK283-26

27. Suvekursuslased 1921. Lk.120.

FK283-27

Eksamikomisjoni nõusolekul esitasid nad endi varemvalminud käsikirjalisi töid ning nad vabastati eksamitööst.

Kursuste 1919.a. aruande järgi läksid eksamid järgmiselt:

	Eksami sooritasid	
	rahuldavalt	nõrgalt
Eesti keel ja selle metoodika	93	25
Loodusteadus ja selle metoodika	105	13
Joonistamine ja voolimine ning nende metoodika	110	8
Kodanikuõpetus ja selle metoodika	113	5

Üldse ilmus eksamitele 118 kursuslast.

Käsitöös ja võimlemises sellel aastal eksameid ei korraldatud, sest nende alade käsitamine pidi järgmistel aastatel jätkuma. Kodulugu jäi lektori puuduse[?] hilisemaks ajaks. Suulistest eksamitest võttis osa maakonna haridusosakonna juhataja M.Kommel, sest koolinõunikku Saaremaal veel ei olnud.

Eesti Õpetajate Liit saatis enne eksamite algust haridusministeeriumile kirja, milles paluti suvekursuste nõukogu õpetajate maakondliku organisatsiooni esindajaga täiendada. See soov jäeti esialgu täitmata.

Kursuste esimesel suvel korraldati pühapäeviti mitu ekskursiooni. Käidi Loode metsas ja sõideti "suslaga" (väliraudtee rongiga) Valjala maalinnaale ning Kaali järvele, kus lektorite juhatusel botaanilisi ja geoloogilisi vaatlusi toimetati.

Linna algkooli juhataja Gottlieb Kukk organiseeris suure segakoori, milles pea kõik kursuselased kaasa laulsid. See laulukoor tegutses kõigil kolmel suvel. Igal nädalal peeti 2 - 3 lauluharjutust. Anti kontserte Kuressaare Kes-

ti Seltsi ja pargi kuursaali ruumides ning gümnaasiumi võimlas. Repertuaaris olid enamuses eesti ja soome heliloojate viisid ning rahvalaulud.

Selline suurearvuline ja pikaajaline koostöötamine ühiste õpingute juures lähendas õpetajaid üksteisele ja liitis nad suureks üksmeelseks õpetajatepereks. Õpetajad said oma teadmiste küündimatusest teadlikuks ja püüdsid endid hoolikalt täiendada. Tekkisid väikesed sõprusringid, kus püüti õpitavat põhjalikumalt omandada ning ühiselt õpiti, sest õpikuid ja soovitatud kirjandust ei olnud ju kaugeltki kõigil.

Kutselisi õpetajaid oli Saaremaal vähe ja need kõik käisid kursustel neid huvitavaid õppeaineid kuulamas. Kursuste käigus sai neile ja teistele selgeks, et veneaegsete teadmiste ja kutsega õpetajad ei või ilma täiendavate teadmiste omandamiseta uues eesti koolis täisväärtuslikuks õppejõuks olla. Tekkisid sellekohased ütlemissed koosolekutel ja sõnavõttud ajakirjanduses. Mandril oli kutselisi õpetajaid suhteliselt rohkem ja seal tõusis see küsimus teravamalt päevakorrale. Eduard Pertmann tegi "Kasvatuse" veergudel kokkuvõtte ja jõudis järeldusele:¹ "Veneaegse õpetajakutse said need, kes Vene riigile selle ajaloo ja keele tuupimise ning truualamluse suhtes tuntud olid - teisi meie kodumaal eksamitele ei lastud. Nende paremus uues Eesti koolis on küsitav.

Suvekursused tuleks sunduslikuks teha ka veneaegse kutsega õpetajaile, sest nende kutse ei anna $\frac{1}{2}$ Eesti koolile midagi kasulikku."

Juba kursuste esimese järgu algusel pöördusid eesti

¹ "Kasvatus" nr. 6 1920.a. lk.271.

muusikamehed Raimond Kull, Mihkel Lüüdig, Anton Kasemets, Peeter Süda ja veel mõned teised ühise kirjaga haridusministeeriumi poole ning juhtisid tähelepanu sellele, et suvekursuste õppekavas muusikale küllaldast tähelepanu ei ole pööratud. Helikunst on eestlastele ikka südamelähedane ning noored kui vanad sellele vastuvõtlikud olnud, seepärast on muusikaõpetuse puudumine õpetajate suvekursuste kavas tõsine puudus, mille kiiret kõrvaldamist palu/ti.

Lauluõpetuse metoodika suvekursuste kavasse võtmist soovitasid ka mitmed õpetajate organisatsioonid. Soovitati ka suvekursuste pikendamist neljale aastale.¹

Esiialgu haridusministeerium nende ettepanekute tõttu oma korraldusi ei muutnud. Lauluõpetuse asjas tehti 1921. aastal täiendav korraldus.

Kursuslastele soovitati omandada ja lugeda järgmist kirjandust:

G. Tšelpanov - "Psühholoogia õpperaamat."

A. Niggol - "Noorsoo kasvatamisest" I jagu.

C.H.Niggol - "Tegelik kasvatus enne kooli ja koolis" ning hiljem ilmumise järjekorras kõik tema teosed seeriast "Kasvatuse radadel," kokku 5 raamatut.

Dr.A.Lüüs - "Laste hoidmine ja ravitsemise õpetus."

Lindequist - "Üleüldine ajalugu."

Peale selle Villem Reimanni kirjutused kodumaa ajalooost ja Martin Lipu omad kodumaa kooli ajalooost.

Saksa keelt oskajaile soovitati lugeda:

Dr.W.A. Lay - "Experimentelle Pädagogik" ja
"Experimentelle Didaktik."

Toetust kursustest osavõtmiseks anti 74 inimesele à 270 marka.

¹ "Kasvatus" nr.1 1920 lk.11.

Suvekursuste teisest järgust 1920.a.(foto nr.25)
võttis osa 129 õpetajat. Nende hulgas oli kutselisi 12
ja praktikata kutsetaotlejaid 6.

Lektoriteks olid:

Juhan Tork - pedagoogika ja selle ajalugu	24 t.
Hans Roos - psühholoogia	45 "
Aleksei Tarkpea - käsitöö (puutöö, ka naisõp.)	108 "
Leida Mikk - käsitöö (näputöö naisõpetajaile)	20 "
Aleksander Petrov - käsitöö (papptöö kõigile)	74 "
Konrad Mägi - joonistamine ja selle metoodika	75 "
Alma Klauren - sama	75 "
Maria Aul - ajaloo metoodika	14 "
Mihkel Kommel - üldine ajalugu	25 "
Joh. Nyman - kodulugu ja kodumaa ajalugu	44 "

Kodulugu ja selle metoodika seisis 1919.a. õppekavas,
kuid jäi lektori puudumisel siis käsitamata. See oli uus
õppeaine, mis algusest kohe kooli valulapseks kujunes.

Algkooli õppekava järgi ol*vi* koduloo ülesandeks lapse
vaatlus- ja kujutlusvõime arendamine ning temas ausate t
mõtete ja õilsate ning siirate tunnete kasvatamine. Lähte-
kohaks oli laste kogemuste, elamuste ja huvide maailm: tee-
madeks - kodu, perekond, sugulased, koduloomad, kool, kü-
la, kodukoht ja selle loodus, öö ja päev, pühad, kalender,
aastaajad, ilmavaatlused, toit, töö, kord ja puhtus, ter-
vishoid, haigused, arstiabi ja haigla, käsitöö, maavilje-
lus, turg, kauplused, raha, vabrikud, ühistegevus, posti-
korraldus, haridusseltsid, isik, ühiskond, vald, maakond,
kodanik, seadused, vabadused, riik, linnad, ühendusteed,
jões, järved, mered, rahvad, riigid jne.jne. Määratu ai-
nevald - terve maailm põgusalt puudutamiseks. Pole ime,

et õpetajad esiajalu ei osanud selles rägastikus orienteeruda - vanad õpetajad ütlesid: palju kära, vähe villa, tükk siit, teine sealt - kasu mitte midagi! Õpilased nimetasid mõnelpool kodulugu halvustavalt "ühest-ja-teisest" tunniks.

Viga oli selles, et koduloo õppekava oli koostatud nooremate linnalaste jaoks ning oli 8 - 9-aastaselt koolitulevate maalaste jaoks liialt tuntud ja igav. Nad olid sellest üle kasvanud. Lugu paranes, kui lektor soovitas lastele tuntud teemad kõrvale jätta ja julgemalt õppekava vähemtuntud teemade käsitlemisele asuda.

Üle 50 a. vanused õpetajad, kellel 25-aastane tööstaaz oli, vabastati sellel aastal eksamitest. Eksamihinded olid

sellised:	osavõtjate üldarv	rahuldavad	nõrgad
Pedagoogika ja selle ajalugu	108	105	3
Psühholoogia	111	109	3
Üldine ajalugu	119	104	15
Ajaloo metoodika	111	111	-
Kodumaa ajalugu	111	111	-
Koduloo metoodika	111	111	-

Kursuslastele anti sellel suvel rahalist toetust üldsummas 109000 marka.

Suvekursuste viimane järk 1921.a. kulges normaalselt ja eelmiste aastate kogemuste kohaselt. Tööd tehti pingelisemalt ja suuremate lootustega, sest lähenev kutsetunistus pidi andma palgatõusu ning alaliselt töökohale registreerimisega suurema enesekindluse.

Kursuste nõukogus olid nüüd ka kaks õpetajate kutseorganisatsiooni esindajat; need olid kutselised õpetajad Gottlieb Kukk ja Mihkel Kommel.

Kursuste õrnemat sugu puutööl esitab foto nr.26 1920. aastast. Järgmisel fotol (nr.27) on kursuslased 1921.a. Selle esiplaanil istuvad maakoolivalitsuse sekretär Maria Meier (Sepp), temast paremal maakoolivalitsuse juhataja Aleksander Sepp ja kursuste lektorid Aavik, Raudsepp, Krahn, Kesküla, Suits ja Vesmann ning koolinõunik Koppel.

Sellel suvel olid töökavas järgmised teemad:

1. Matemaatika ja selle metoodika, lektorid optant Krahn, SÜG õpetaja Karl Vesmann ning koolinõunik Koppel.
2. Laulmine ja selle metoodika, lektor laulupedagoog ja kooli lauluraamatute autor Voldemar Tammann.
3. Joonistamine ja selle metoodika, lektorid kunstnik Juhhan Raudsepp ja ja joonistamisõpetaja J. Suits.
4. Võõra keele metoodika, lektor keelemeister Joh.Aavik.
5. Võimlemine ja selle metoodika, lektor võimlemisõpetaja Karl Hintzer.
6. Maateadus ja selle metoodika, SÜG õpetaja Joh.Kesküla.

Töö läks normaalset rada. Elutingimused olid peale sõja lõppu juba tublisti paremaks muutunud. Sellel suvel käis riigivanem K.Päts Saaremaad külastades ka suvekursuslasi vaatamas. Sellest kirjutas kohalik ajaleht järgmiselt:

"Riigivanem suvekursuslastel külaskäigul."¹

Reedel, 15.juulil käis riigivanem suvekursuslastel külas. Kursuslaste kui ka koolivalitsuse nimel tervitati riigivanemat. Riigivanem omalt poolt tervitas Saaremaa õpetajaid ja avaldas imestust, et Saaremaa koolide välised tingimused nii ajast ~~maja~~ on jäänud. Riigivanemal oli juhus olnud meie paremaid kooliruumi näha - Kaali mõisat, ja imestas, kui lagunenenud majas kooli peetakse; mööbluks olnud igivanad muistsed pikad kooli-

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr.56 20.07.1921.

lauad, mis koolides mitte enam lubatud ei ole.

Mis oleks härra riigivanem ütelnud, kui ta meie tüübilisi üttkoolisi oleks näinud Noaaegse mööbliga! Vaesust ei pidanud härra riigivanem mitte koolide korratuse põhjuseks, sest võrdlemisi ilusad elumajad ei laskvat seda oletada."

Haridusministeeriumi korralduse alusel 14. juulist 1921.

a. nr. 23279 anti neile õpetajaile, kes endise Kaarma õpetajate seminari kursuse lõpetanud ja ja kolmeaastased suvekursused läbi kuulanud, algkooliõpetaja kutsetunnistus ilma eksamiteta. Sellel alusel said saarlastest kutsetunnistused kolm õpetajat:¹

1. Randverest Karl Tamm,
2. Vaiverest Aleksander Punab ja
3. Vöhmalt Tooma/s Varik.

27. nov. 1921 saatis maakoolivalitsus haridusministeeriumile nimestiku nende õpetajate kohta, "kes päris kuulajaina õpetajate suvekursustest osa võtsid. Nimekirja etteotsa on võetud need õpetajad, kes suvekursustel kõik eksamid on sooritanud. Nimekirjas näidatud mõnede õpetajate kohta on järgmist seletada: haridusministeeriumi korralduse järele antakse neile õpetajaile, kes 25 aastat õpetaja ametit on pidanud ja üle 50 aasta vanad, kutsetunnistused ilma eksamiteta. Kuid siisuguste õpetajate seas on mõned, kellele koolivalitsus kuidagi mõus ei ole kutsetunnistust andma, sest et nende koolitöö peaaegu mingisuguseid tagajärgi ei anna, ning nad praegu ainult õpetajate puudusel ametis on. Need õpetajad on Villem Mets, Jaan Pea ja Karl Öigemee²."

Ministeerium andis neile kutsetunnistused siiski välja.

¹ ORKA 1108-3-421 leht 15.

ÕPPEJÕUDUDE NIMESTIK,

kes Haridusministeeriumi 1919 aasta 8. mai nr. 2077 korralduse alusel Saare maakonnas 1919, 1920 ja 1921 aastail peetud rahvakooli õpetajate ettevalmistamise ja edasiharimise suvekursustest osa võtsid ja algkooliõpetajate kutse omandasid.

ORKA 1108:3:421 lehed 6 - 13.

Nr.	Nimed	Sünniaeg ja sünnikoht	Kus õppinud/ mitmes aasta ametis/ kus töötab?	Kutsetun- nistuse nr. Kas võib laulmist õpetada?
1.	Allik Aleksander	05.12.1873 Kärla v.	Lutsu kool. 7 30. Mõnnustes.	26516. Jah.
2.	Allik Juulia	24.01.1900 Kärla v.	5 kl. Krs. nais- gümnaasiumis 4. Atlas.	26524. Jah.
3.	Altassaar Peeter	18.05.1869 Sangastes.	Laatre khkk. 32. Leisis.	21539. Jah.
4.	Aru Eduard	05.02.1989 Torgu v.	3-kl. külakool 3. Kaavi k.	25578. Jah.
5.	Borman Johannes	27.02.1896 Uuemõisa v.	2 kl. Krs. lin- nakoollis 2. Käeslal.	25580. Jah.
6.	Davidson Helmi	19.02.1899 Kogula v.	Kaarma-Suurv. 2-kl. min/k. 4. Vättal.	26525. Jah.
7.	Endrekson Jakob	Pärnumaal.	Riia vaimulik kool. 21. Maasis.	21295. Jah.

V Veneusu eeskujulik 2-klasiline kihelkonnakool külakoolide õpetajate ettevalmistamiseks Kuressaares.
mistamiseks Kuressaares.

8. Evert Theodor	28.04.78 Maasi v.	Lutsu kool.7 24. Pahilas.	2895. Jah.
9. Grönberg Anna-Helene	22.12.1886 Krs.linnas	Krs.kõrgem tü- tarlastekool 3. Haeskas.	25579. Ei.
10. Häng Peeter	06.08.1900 Torgu v.	Torgu kihkk. 3. Kaunispaël.	26500. Ei.
11. Int Eduard	13.10.1895	7. Kiratsil.	2894. Jah.
12. Kalm Olga	01.11.1898 Leisi v.	Leisi kihkk. 7. Nihatu k.	26526. Jah.
13. Katvel Otto	07.08.1893 Kogula v.	Vana-Lõve 2-kl. min/k. 6. Kiriku k.	26517. Jah.
14. Kaubi Aleksander	20.08.1884 Pärsama v.	Pamma külak. 18. Pammas.	26520. Jah.
15. Kirs Friido	14.02.1889 Pihtla v.	Pihtla kihkk. 4. Sandlas.	26518. Jah.
16. Kirsch Antonie	07.12.1889 Kogula v.	4 kl.Krs.nais- gümnaasiumis 4. Ansi k.	26548. Jah. 25900.
17. Kivi Anton	23.02.1886 Uuemõisa v.	Tornimäe kihkk. 8. Tornimäel.	25573. Jah.
18. Kindlam Agnes	24.11.1901 Mustjala v.	4 kl.Saarem. 2 Uhisgümn. 2. Salmel.	22846. Ei.
19. Koel Anton	28.08.1900 Uuemõisa v.	3 kl.Haapsalu linnakoolis 2. Tagaverel.	26519. Jah.

FK 283-28

28. Saarlased Rakveres 1922. Lk. 131.

FK 283-29

29. Roobaka koolipere 1920/21. Lk. 169.

30. Jõiste koolipere 1920/21. Lk. 170. FK 283-30

20. Kull Gustav	29.08.1898 Pärsama v.	Karja kihkk. 6. Räägis.	2854.Jah.
21. Koit Gustav	04.09.1876 Kogula v.	Kaarma sem. 15. Pahna k.	21517.Jah.
22. Lage Villem	07.03.1900 Uuemõisa v.	3 kl.Krs.1/k. 3.	26515.Jah.
23. Laul Jakob	03.05.1899 Kihelkonna vallas.	Kihelkonna ki- helkonnakool 5. Pajumõisas.	26521.Jah.
24. Laul Peeter	29.08.1878 Kihelkonna	Nagu eelmine. 25. Kuralase k.	22849.Jah.
25. Leeber Emmi	02.10.1900 Läänemaal Aruküla v.	6 kl.Krs.nais- güm. 2. Haamsel.	26523.Jah.
26. Lepik Aleksander	20.01.1895 Pihtla v.	3 kl.Krs.lin- nakoolis 3 Kangruseljal.	26514.Jah.
27. Lepik Maria	16.10.1897 Kogula v.	Vana-Löve m/k. 8. Võhksel.	21908.Jah.
28. Lember Eduard	17.05.1900 Maasi v.	1 kl.Krs.linna- koolis 4.	22028.Ei.
29. Lempu Mihail	28.08.1885 Leisi v.	Lutsu kool.7 19. Pärsamal.	26501.Jah.
30. Liiv Aliide	06.12.1900 Krs.linnas	4 kl.naisgüm- naasiumis Vladikavkazis 2.	25575.Jah.
31. Loo Aleksander	01.03.1900 Uuemõisa v.	Salmel. 2 kl.Krs.linnak. 2.	21909. Ei.

32. Maripuu Mihail	27.12.1874 Kogula v.	Lutsu kool. / 26. Tiirimetsas.	2893. Jah.
33. Mets Villem	04.04.1860 Leisi v.	Karja kihelkk. 4 kl.vabrikuk. Rias. 34. Pammanal.	21924. Jah.
34. Mälk August	04.10.1900 Lümenda v.	3 kl.Krs.linnak. 4. Koovi k.	26499. Ei.
35. Paas Aleksander	02.05.1882 Kaarma-S.	Kaarma-Suurv. Kaarma sem. 21. Muhu Viira.	21519. Jah.
36. Pallas Mihail	04.11.1878 Muhu-Suurv.	Lutsu kool. / 20. Kahtlas.	26512. Jah.
37. Palts Vladimir	17.02.1890 Mustjala v.	Lutsu kool. / 14. Metskülas.	26511. Jah.
38. Pea Jaan	30.03.1859 Loona v.	Kaarma sem. 26. Meedlas.	21923. Jah.
39. Penu Aleksander	10.05.1901 Kärta v.	Kärta-v. Kaarma- Suurv.min/kool 3. Järisel.	26494. Ei.
40. Proses Johann	20.04.1897 Maasi v.	Krs.linnakool 3. Kavandis.	26495. Ei.
41. Pihel Mihkel	02.10.1881 Kaarma-S.v.	Krs.linnakool 21. Kaarmal.	21907. Jah.
22. Prei Aleksander	12.12.1890 Lümenda v.	Koimla v/kool 13. Koimlas.	26513. Jah.
43. Pukk Vassili	04.01.1900 Uuemõisa v.	3 kl.Krs.l/k. 2. Saiklas.	26497. Ei.

44. Punab	10.07.1879	Kaarma sem.	21516. Jah.
Aleksander	Kaarma-S.v.	25.	
		Vaiveres.	
45. Punab	01.10.1896	Tartu Kauban-	26510. Jah.
Eduard	Kaarma-S.v.	duskool	
		5.	
		Torgus.	
46. Rand	06.11.1892	Vana-Lõve m/k.	26508. Jah.
Aleksander	Kogula v.	8.	
		Tõnjal.	
47. Rand	11.12.1886	Tornimäe kihkk.	
Aleksei	Laimjala v.	15.	25572. Jah.
		Uuemõisas.	
48. Ratas	16.10.1887	Vintri vallak.	
Hindrik	Torgu v.	16.	26506. Jah.
		Lõopõllul.	
49. Rauts	03.01.1890	Vana-Lõve m/k.	26507. Jah.
Aleksander	Kogula v.	8.	
		Koksi k.	
50. Reinem	16.08.1894	Vana-Lõve m/k.	26505. Jah.
Aleksander	Kogula v.	7.	
		Haeskas.	
51. Reinfeldt	07.01.1898	2 kl.Krs.linnak.	
Hermann	Pärsama v.	6.	26509. Jah.
		Purtsas.	
52. Reinson	12.04.1891	Kihelkonna k/k.	
Priidu	Kihelkonna	13.	25577. Jah.
	v.	Loonal Kihelk.	
53. Ränk	18.02.1902	Pärsama k/k.	26496. Ei.
Gustav	Pärsama v.	2.	
		Nurme k.Leisi v.	
54. Saat	02.08.1901	Muhu min/k.	2892. Jah.
Juulia	Muhu-S.v.	3.	
		Igekülas.	
55. Sigus	13.07.1889	Atla vallak.	25576. Jah.
Mihkel	Lümanda v.	16.	
		Lõmalas.	
56. Seppel	30.08.1899	Lutsu kool.V	2136. Jah.
Albert	Hiiumaal.	3.	
		Vättal.	

57. Tamm 13.10.1862 Kaarma sem. 21520. Jah.
Karl Kaarma-S. v. 25.
Randveres.
58. Tamm 28.08.1899. Kaarma-S. min/k. 2853. Jah.
Elmire Kogula v. 2.
Kõnnu, Kogulas.
59. Tarvis 06.08.1897 Muhu min/k. 21911. Jah.
Alviine Muhu-S. v. 7.
Muhu-Liival.
60. Tarvis 12.11.1899 Muhu min/k. 21910. Jah.
Hilda Muhu-S. v. 5.
Muhu Suuremõisas.
61. Treiman 07.05.1895 Lutsu kool. 26493. Ei.
Andrei Laimjala v. 5.
Audlas.
62. Tõsine 13.10.1900 Lümända min/k. 2609. Ei.
Bernhard Lümända v. 1.
Kureveres.
63. Umal 01.05.1879 Lutsu kool. 2891. Jah.
Erill Kärä v. 21.
Kahtlas.
64. Uustalo 25.12.1897 Vana-Lõve min/k.
Otto Kogula v. 6. 26504. Jah.
Triigis.
65. Vagane 17.06.1885 Lutsu kool. 25574. Jah.
Aleksi Pärä v. 14.
Abruka saarel.
66. Varik 19.12.1862 Kaarma sem. 21518. Jah.
Toomas Mustjala v. 26.
Võhmal.
67. Vapper 30.06.1878 Lutsu kool. 26503. Jah.
Mihail Muhu-S. v. 23.
Leisis.
68. Verlok 24.12.1902 5 kl. Haapsalu 26522. Jah.
Natalia Valgamaal. naisgüm. 2.
Putlas.
69. Vilbas 30.05.1896 Kärä min/k. 2890. Jah.
Sander Kärä v. 6.
Kandlas.

70. Völma	25.01.1899	Loona min/k.	26502. Jah.
Johannes	Loona v.	4.	
		Hübja k.	
71. Noot	03.12.1899	Muhu min/k.	26498. Jah.
Mihail	Muhu-Suurv.	5.	
		Tagaverel.	
72. Õigemeel	15.05.1860	Elme tsent-	21922. Jah.
Karl	Loona v.	raalkool. ² .	
		32.	
		Loona v.	

Suvekursuste lõpetajad said haridusministeeriumist omaniku fotoga varustatud kutsetunnistuse, mille vorm järgmine oli:

T U N N I S T U S.

Selle tunnistuse omanik (ees- ja perekonnanimi) kes (mitu) aastat algkoolis õpetaja kohuste täitjaks olnud, õppis 1919, 1920 ja 1921 aastal Saare maakonnas Haridusministeeriumi 1919 aasta 8.mai nr.2077 korralduse järgi peetud algkooli õpetajate ettevalmistamis- ning edasiharimis-suvekursustel ja OMANDAS ALGKOOLI ÕPETAJA KUTSEÕIGUSE. (Laulmise kohta kirjutati jaataval puhul käsitsi juurde "Võib õpetada laulmist.")

Kursustel õpetati: pedagoogikat, pedagoogika ajalugu, psühholoogiat, algkooli õppeainete metoodikat, matemaatikat, looduslugu, geograafiat, ajalugu, kodanikuteadust, joonistamist ning voolimist, käsitööd,

✓ Lutsu kooliks nimetati Kuressaare veneusu koguduse juures 1872.aasta sügisel avatud "Kuresaare Eeskujulik 2-heklassiline kihelkonnakool", kus veneusu külakoolidele õpetajaid õpetati. Kool kolis 1913.a. sügisel Kahtla.

2 Elme tsentraalkool oli luteriusu Saaremaa koguduste ku-

võimlemist, ja anti harjutuseks praktika tunde.

Tunnistuste järgi on (ees- ja perekonnanimi)
Eesti Vabariigi kodanik ja sündinud (aeg ja koht).

Tallinnas, (aeg). Nr.

Haridusminister: (allkiri).
(Pitsat.) Kooliosakonna juhataja: (allkiri).

Peale kutsetunnistuse kättesaamist hakkas selle omanik ühe astme võrra kõrgemat palka saama.

Suvekursuste viimasel aastal õpetati ka laulmise meetodikat. Seda peeti vabatahtlikuks õppeaineks, millest kutsetunnistuse saamist sõltuvaks ei tehtud. Kellel kuulmine korras ja kes laulmist mingisuguse muusikariista kaasabil õpetada võisid, neile tehti kutsetunnistusele märkus "Võib õpetada laulmist." Saarlastest said sellise märkuse 60 õpetajat. See ei tähenda mitte, et sellest ilma jäänud 2 nais- ja 10 meesõpetajat ebamusikaalsed oleks olnud. Pigemini tuleb oletada, et mitmed neist eksamit tülikaks pidades katsele ei läinudki. Vähemalt õpetas õpetaja Bernhard Tõsine nende hulgast hiljem koolis laulmist ja juhatas täiskasvanute segakoori Karalas päris edukalt. Temataolisi oli ka veel teisi.

Suvekursustel õpetajakutse omandanud Saaremaa õpetajad olid koolipõlves väga mitmesugustes õppeasutustes õppinud. Nende hariduslik ettevalmistus oli madal ja kirju, nagu alljärgnev kokkuvõte näitab.

Ainult külaskoolis õppinud	6
Elme tsentraalkoolis õppinud	1

lul ~~lül~~ ülalpeetav pedagoogiline õppeasutus vanas Elme vallas Aste külas. Peale Kuressaares konsistooriumi katsekomisjoni ees vastava eksami sooritamist said selle lõpetajad vallakooli õpetaja õiguse.

Tavalise kihelkonnakooli lõpetanud	12
2-klassilise kihelkonnakooli (Lutsu kooli) lõpet.	11
2-klassilise ministeeriumikooli lõpetanud	16
Linnakooli I klassi lõpetanud	1
II " "	3
III " "	5
kursuse "	2
Riia vaimuliku kooli lõpetanud	1
Kuressaare kõrgema tütarlastekooli lõpetanud	1
Naisgümnaasiumi 4 klassi lõpetanud	2
5 " "	2
6 " "	1
Saaremaa ühisgümnaasiumi 4 klassi lõpetanud	1
Kaarma õpetajate seminari lõpetanud	6
Tartu kaubanduskooli lõpetanud	1
Kokku	72

Kursuslastele, kellel üks või kaks eksamit kolme aasta kestel ei õnnestunud, anti 1921/22 õppeaasta talvisel vaheajal võimalus nende sooritamiseks Kuressaares. Neile, kes mingisugusel põhjusel ei saanud ühel suvel kursustest osa võtta, võeti kellel ebaõnnestunud eksameid üle kahe oli, korraldati 1922.a. suvel Rakvere seminaris kokkuvõtlik kordamiskursus ja selle lõpul eksamid. Võtsin neist osa, sest 1920. aastal ei saanud ma suvekursustel olla.

Rakvere järelkursustel toimusid järgmised loengud:

Eesti keel 52 tundi	} lektor seminari õp. H. Turp.
Kodulugu 14 "	
Psühholoogia 18 t.	
Matemaatika 52 tundi,	lektor Kuldvere.
Loodusteadus 52 tunndi	" Pert.

Kodanikuteadus 20 tundi.

Sellel järelkursusel oli üldse 30 saarlast. Suurem osa neist on esitatud fotol nr.28, mille esiplaanil on Nadežda Umber ja Anna Grönberg. Istuvad: Limberg, Meeta Lind, Aliide Liiv, Bernhard Tösiine, Ljubov Klaas, Peeter Laul, Aliide Medri ja Priidu Reinson. Keskmises reas seisavad: Aleksei Vagane, Karl Õigemeel, Albert Seppel, Jakob Süld, Aleksei Rand, Elisaveta Adosson ja Sohvia Allen. Viimases reas: Karl Mölder, Sander Rahu-meel, Mihkel Sigus, Jakob Endrekson, Anton Kivi ja Johannes Bormann.

Lõppkokkuvõttes selgus, et 3-aastaste suvekursuste raames said 72 saarlast, 58 mees- ja 14 naisõpetajat algkooliõpetaja kutseõiguse. Mitmed neist kujunesid väljapaistvateks pedagoogideks. Need olid Saaremaa keh-vades oludes kasvanud visalt edasipüüdvad, töökad ning vähenõudlikud inimesed, kes kodusaare noorsoo õpetamisel ja rahva valgustamisel kohusetundlikult töötasid.

Kahele neist, kes ise head pedagoogid olid, võimal-das algkooliõpetaja kutsetunnistus~~u~~ töö ja teenistuse edasipüüdmisel kõrgemate sihtide poole. Need olid kirja-nik August Mälk ja ^{tn}entograaf Gustav Ränk, keda aeg kah-juks kodumaalt kaugemale on viinud.

Kutseta jäänud õpetajaist läksid mitmed pensionisea-duse ilmunisel puhkusele. Nooremad siirdusid teistele tööaladele. Mõningad, kellel huvi asja vastu oli ja kes tööga rahuldavalt toime tulid, said 10-aastase töösta-âi täitumisel Õppejõudude teenistusseaduse § 31 alusel kutseõiguse.

31.
Triigi
koolipere
1920/21.
Lk. 170.

FK 283-31

32.
Laugu
koolipere
1920/21.
Lk. 170.

FK 283-32

33.
Ruhnu
koolipere
1923/24.
Lk. 171.

FK 283-33

8. KIIRKURSUSED ALGKOOLIÕPETAJATE VABRITSEERIMISEKS.

Haridusministeeriumi plaanitud ja 1919. a. suvel tööd alustanud kolmeaastased algkooliõpetajate ettevalmistamise ja edasiharimise kursused võisid uusi kutselisi õppejõude anda alles 1921. aasta sügiseks. Neid vaja ti aga juba 1919. aasta sügiseks. Nende saamiseks oli vaja kiiremaid võimalusi leida.

Selleks avati 1919. aasta suvel Tallinna ja Tartu õpetajate seminaride juures kahekuulised kursused, millistest võisid osa võtta mõlemast soost isikud, kes olid lõpetanud avaliku keskkooli 8 klassi (reaalkooli 7 klassi) ning tütarlaste keskkooli 7. klassi lõpetajaist need, kes vähemalt kaks aastat õpetajana töötanud, või isikud, kes vastuvõttueksamil keskkooli lõpetajaile vastavat haridustasapinda näitasid.

Nende kursuste õppekavas oli:

Kasvatusteadus	36 tundi.
Eesti keel ja selle metoodika	30 "
Ilulugemine	6 "
Kodulugu ja selle metoodika	12 "
Loodusteadus ja selle metoodika	24 "
Kodanikuteadus ja selle metoodika	12 "
Arvuteadus ja selle metoodika	12 "
Kodumaa ajalugu ning maateadus ja nende metood.	18 "
Võõrkeelte metoodika	6 "

Joonistamine ja selle metoodika	18 tundi.
Võimlemine ja selle metoodika	18 "
Käsitöö ja selle metoodika	24 "
Laulmise metoodika ja muusika	24 "
Praktikatunnid ja nende arutelu	84 "
Kokku	324 tundi.

Samasugune kursus kavatseti pidada ka Rakvere seminari juures, kuid osavõtjate puudusel jäi see pidamata. Tallinnas oli osavõtjaid 32, Tartus 20. Neist saadi kokku 38 kutselist õpetajat. See oli vähe, ja vähene oli ka nende uute õpetajate pedagoogiline ettevalmistus. Saarlasi nende hulgas ei olnud.

Oli ette kindel, et kolmeaastased suvekursused nõuetaval arvul kutselisi õpetajaid ei suuda anda. Õpetajate seminaride tavaline toodang ei suutnud ka vajadust katta, seepärast otsustati nende võimet uue moodusega täiendada. Anti "Haridusministeeriumi korraldus algkooliõpetajate ajutiste ettevalmistuskursuste kohta õpetajate seminaaride juures." 1

1. Tallinna ja Tartu õpetajate seminaaride juures korraldatakse algkooliõpetajate ettevalmistamiseks ühe aasta vältusega kursused.

2. Kursustele võetakse vastu mõlemast soost isikuid, kes gümnaasiumi 7 klassi või realkooli 6 klassi on lõpetanud, või kes eksamitel vastavat haridustasapinda näitavad. Sisseastujaid katsutakse ka muusikas.

Nende kursuste õppekava oli järgmine:

Pedagoogika, selle ajalugu ja hingeteadus	4 tundi.
Koolitervishoid	1 "

¹ RT nr. 51/52 1920 a. lk. 403.

Koduloo metoodika	1 tund.
Eesti keel ja selle metoodika	4 "
Võõraste keelte metoodika	1 "
Matemaatika metoodika	1 "
Looduslugu ja selle metoodika	2 "
Maateadus (kodumaa) ja selle metoodika	1 "
Ajalugu (kodumaa) ja selle metoodika	2 "
Kodanikuteadus	1 "
Ilulugemine	1 "
Muusika, laulmine ja nende metoodika	3 "
Joonistamine ja voolimine ning nende metoodika	2 "
Käsitöö ja selle metoodika	2 "
Võimlemine ja selle metoodika	2 "
Praktika ja pealtkuulamise tunnid	6 "

Nädalas kokku 35 tundi.

Ka 1920. aasta suvel korraldati samasuguseid kahekuulisi kursusi algkooliõpetajate ettevalmistamiseks, nagu neist oli juttu käesoleva 132. leheküljel.

Kõik need kiirkursused ja madala ettevalmistatusega isikuile korraldatud aastased pedagoogilised kursused andsid madala kvaliteediga õppejõude. Õppejõude oli vaja, kuid nende kvaliteedi tõstmiseks seadis haridusministeerium asja veidi kindlamale alusele. 1921. aasta sügisel avati õpetajate seminaride ja ka teiste avalikkude keskkoolide juures aastased pedagoogilised kursused ainult täieliku keskkooli kursuse lõpetanud isikuile.¹ Õpetus nendel kursustel oli tasuta ning kursuslastele anti stipendiume seminari õpilastega ühistel alustel. Kursuste lõpetajad said kooli õppenõukogu otsusel algkooliõpetaja kutsetunnistuse, mis oli samaväärne seminari omaga.

Nende kursuste õppekava erines väga vähe sellest, mis on esitatud kahel eelmisel leheküljel

Näis, et sellised kursused rahuldasid haridusministeeriumi nõudeid algkooliõpetajate ettevalmistuse suhtes, sest järgmisel aastal muudeti need autonoomseiks. Haridusministeeriumi korraldus ¹ andis neile omaette juhataja ja õppenõukogu. Sellisel kujul jäid need kursused pikemaks ajaks töötama Tallinnas.

Kõik need kahekuulised ja üheaastased pedagoogilised kursused töötasid mandril ja andsid algkooliõpetajaid päris arvukalt, kuid kõik need leidsid tööd mandril - Saaremaale ei tulnud neist ühtegi. Ainult Rootsiküla algkooli juhataja Eduard Höbenik käis hiljem viimatimainitud Tallinna kursustelt enesele õpetajakutset toomas.

---ooo000ooo---

¹ RT nr. 98 1922. a. lk. 474.

ESIMESED VÕIMLEMISÕPETAJAD SAARLASTE HULGAST!

Keskkooli võimlemisõpetajate ettevalmistamiseks korraldati 1919. ja 1920. aastal Tartu ülikooli juures kaheaastane suvekursus. Seda juhatas nimekas spetsialist Karl Hintzer ja lektorite hulgas oli Aino Hüpönen, kuulus soome võimlemisõpetaja.

Neist kursustest võttis osa saarlane Aleksander Antson. Kuna ta eelharidus nõudeile ei vastanud, ei saanud ta kutsetunnistust. Ometi oli ta 1919/20. õppeaastal Saaremaa Ühisgümnaasiumis ja hiljem Võru gümnaasiumis võimlemisõpetajana ametis.

Haridusministeeriumi 1922.a.1.juuli nr.22701 korralduse alusel toimus samal aastal Tartus kursus algkooli võimlemisõpetajate ettevalmistamiseks. Neist võttis osa Kuressaarest neiu Dagmar-Erica Taev.

Dagmar Taev omandas algkooli võimlemisõpetaja kutse ning töötas pärast seda kaua aega Kuressaare linna algkoolis võimlemisõpetajana. Mõnikord oli ta ka võimlemisõpetaja kohuste täitjaks Saaremaa Ühisgümnaasiumis.

---ooo000ooo---

9. ÕPETAJATE KUTSEORGANISATSIOONIDE ASUTAMINE.

Saaremaa pedagoogide esimene kutseorganisatsioon asutati 19.mail 1917.a. "Saaremaa Eesti Kooliõpetajate Seltsi" nime all (lähemalt "Saaremaa koolmeister tsaariajal" lk.189.). Seltsi eesmärgiks oli õpetajate õigusliku ja ainelise olukorra parandamise ning haridusliku tasapinnastamise eest võitlemine.

See selts suleti saksa okupantide poolt sama aasta sügisel kohe okupatsiooni algul. Okupatsiooniaegsed õpetajate suvekursused tegid õpetajaskonnale suure teene sellega, et nende kestel võidi omavahel koos olla. Suurema osavõtjate arvuga õpetajate kokkutulek poleks okupatsiooniaegsetes tingimustes teisiti toimuda võinud. Ajakohaste mõtete vahetamiseks leiti kursuste kestvusel küllaldaselt võimalusi.

Okupatsiooni lõpul taastas selts oma tegevuse kiirelt. Seltsi esimees G.Kukk kutsus juba 1918.a.detsembris seltsi üldkoosoleku kokku. Ajalehes ilmus teade: ¹

"Saaremaa Kooliõpetajate Selts", mis saksa võimude poolt kinni pandi (seltsil polla enam tööd: kõik tema ülesanded olla saksa valitsus enese täita võtnud!) on oma tegevust jälle alanud. 23.skp.kell 10 hommikul toimub "Bratstvo" ruumides seltsi üleüldine koosolek."

Koosolek kujunes üldiseks informatsiooni ja mõtete vahetamiseks. Agaramad mehed ~~oli~~ koosolekul olid pea-

¹ Ajaleht "Saaremaa" nr.10 18.12.1918.

le esimehe ja linnameeste Gustav Nurm Vana-Lõvelt ja Mihkel Kommel Lümmandast. Koosolek ei olnud raskete teoolude tõttu rohkearvuline ja siduvaid otsuseid sellel ei tehtud.

Saaremaa Kooliõpetajate Seltsi juhatuse asukohaks, samuti ka koosolekute pidamise kohaks oli Kuressaare linn Saaremaa ühes servas. Kihelkonnalt, Mustjalast, Lümmandast oli sinna ümmarguselt ³⁵, Leisist, Põidelt ja Torgust 45, Muhu-Liivalt 65 versta. Teed olid halvad ja õpetaja liiklemisvahendiks peale oma jalgade külamehelt kaubeldud hobune, mille eest tuli tasuda. Jalgrattaid oli enne Esimest maailmasõda ainult mõnel üksikul rahvavalgustajal olnud, kuid sõja ajal rekvireerisid neid venelased, siis sakslased ja lõpuks eestlased, nii et tookord neid Saaremaal üldse liikumas näha polnud. Seega on arusaadav, kui raske oli õpetajail ülesaaremaalise kutseorganisatsiooni koosolekuist osa võtta.

Et see raskus muhulastel kõige rängem oli, tegi nende aktiivseim mees Lõetsa algkooli juhataja-õpetaja Georg Vilto ettepaneku ¹ Saaremaa Kooliõpetajate Selts reorganiseerida Saaremaa Õpetajate Seltside Liiduks ning valdades või kihelkondades, nagu see kusagil sobivamaks peetakse, koha likud õpetajate seltsid asutada. See ettepanek peeti küll üldiselt sobivaks, kuid tuli teostamisele tublisti hiljem.

Järgmine seltsi üldkoosolek toimus 29.märtsil 1919. a.Kuressaares. Kuna õpetajate olukord siis väga vilets oli, tungisid koosolekul majanduslikud mured esikohale.

Kurdeti elukalliduse üle, mille suhtes Saaremaa oli viimasesse järku arvatud, tegeliku olukorra järgi aga esimes-

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr.65 19.02.1919.

se oleks pidanud kuuluma.

EÕL kaudu otsustati nõuda õpetajate palgaseaduse kiiret maksmapanekut.

Maakonnasõukogult nõuti arstiabi andmist õpetajaile riigiteenijatega ühistekül alustel korraldada. Samuti paluti õpetajate laste õppemaksust vabastamist maakonna poolt ülalpeetavas ühisgümnaasiumis.

Lõpuks valiti Eesti-Soome koolikongressi eeltöid korraldavasse maakondlikku komisjoni G.Kukk, Ed. Gerhan ja M.Kommel.

Eesti KooliõpetajateKeskliit muudeti 1919.a. Eesti Õpetajate Keskliiduks; sellele vastavalt muudeti ka Saaremaa Kooliõpetajate Selts Saaremaa Õpetajate Seltsiks. Seltsil oli samal aastal 141 liiget ja sinna kuulusid alg-, kesk- ja kutsekoolide õppejõud. Liikmemaks oli 1919.a. kõigil võrdselt 6 marka, 1920.aastal 2% põhipalgast; üks kolmandik liikmemaksust läks Eesti Õpetajate Liidule. Selts asutas abiandmise ja matmise kassad, mille vastu vähesed huvi tundsid. Kavatsusel oli pedagoogilise raamatukogu ja õpetajate kodu asutamine. Viimane neist oli mõeldud kaugemalt tulevate maaõpetajate õbbimiskohaks Kuressaares.

Suveni olid õpetajad linnas suvekursustel üksteisega tihedas kontaktis. Igal neljapäeval peale loengute lõpu või keskpäevase vaheaja kestel peeti Õpetajate Seltsi üldkoosolekuid. Koosolekud protokolliti, kui mingisugune tähtsam otsus seda nõudis. Enamuses anti neil ülemitesugust informatsiooni, mis protokollimist ei vajanud. Talvel õpetati lapsi ja õpiti ise. Siis peeti koosolekuid vaid jõuluvahel.

G.Vilto ettepanek ülemaalse õpetajate seltsi reorganiseerimise kohta võeti vastu seltsi üldkoosolekul 1920. aasta augustis, kuid suvekursuste tõttu rakendati see ellu alles peale nende kursuste lõppu. Enne seda hakati aga kohapealseid õpetajateühinguid looma. Saaremaa Õpetajate Ühingute Liit registreeriti 1922. aasta algul. Selleks ajaks olid registreeritud järgmised õpetajate ühingud kohtadel:

1. Kuressaare - linna ja osalt Kaarma-Suurvalla õpetajaile.
2. Muhu - Muhu-Suurvalla ja Muhu Hellamaa v. õpetajaile.
3. Põide - UUemõisa ja Laimjala valdade õpetajaile.
4. Kihelkonna- kihelkonna ja Lümända v. õpetajaile.
5. Karja - Leisi, Maasi ja Pärsamaa v. õpetajaile.
6. Loona - Loona ja osalt Kaarma-Suurvalla õpetajaile.
7. Kärla - Kärla valla õpetajaile.
8. Pihtla - Pihtla valla õpetajaile.

Hiljem organiseeriti veel Sõrve, Mustjala ja Valjala õpetajate ühingud.

Saarte Õpetajate Ühingute Liit avati ametlikult 11. juunil 1922. aastal. Juhatusse valiti Kuressaare õpetajad Gottlieb Kukk (esimees), Mihail Mikk (sekretär-asjaajaja), Mihkel Kommel (laekur) ning ametita juhatuse liikmed Martin Masso Eiklast ja Vassili Maripuu Haamselt. Liidu esindajaiks Eesti Õpetajate Liitu valiti G. Kukk ja M. Kommel Kuressaarest ning Mihail Pallas Muhu Tamselt.

Sellise ümberorganiseerimise tõttu muutus õpetajate kutseorganisatsiooni tegevus endisest palju aktiivsemaks. Õpetajail oli oma kutseühingute kaudu kohtadel

pidev kontakt ja koostöö. Tavaliselt korraldas iga õpetajateühing talvisel perioodil igas kuus mingisuguse kutsealase ürituse, millest peagu kõik liikmed alati osa võtsid. Tähtsamate küsimuste arutamiseks ja otsustamiseks korraldas SÕUL igal aastal maakondlikke õpetajatepäevi, erisihhilisi -nädalaid ja kursusi õpetajate kutseoskuse täiendamiseks, kuni autoritaarne kord neilt selle õiguse võttis.

Algkooliõpetajate vabatahtliku kutseorganisatsiooni struktuur jäi sellest ajast peale kolmeastmeliseks: 1. - kohalikud õpetajateühingud, 2 . - Saarte Õpetajate Ühingute Liit juhatuse asukohaga Kuressaares ja 3. - Eesti Õpetajate Liit juhatuse asukohaga Tallinnas.

---ooo000ooo---

FK 283-34

34. Õpetajate võimlemisrühm 1921. Lk. 172.

FK 283-35

35. Mihkel Kommel. Lk. 180.

10. ESIALGSED PALGAKORRALDUSED.

Saaremaa algkooliõpetajad said saksa okupatsiooniajal 20 oberosti rubla palka kuus. See palganatuke, millel tolleaegse elukalliduse tõttu ainult sümboolne väärtus oli, jäi sageli kätte saamata. Mandril olid sakslased peremeesteks palju lühemat aega, kuid sealgi jäid õpetajad nende lahkumisel nelja kuu palgast ilma.

Olukorra lahendamiseks anti järgmine korraldus:

Ajutise Valitsuse määrus kooliõpetajate
palga maksmise kohta. ¹

§ 1. 1918.a. juuli-, augusti-, septembri- ja oktoobrikuu Saksa okupatsiooni-võimudelt saamata jäänud palgad maksavad kooliõpetajatele viibimata välja asutused, kelle kohuseks palgamaksmine okupatsiooni ajal oli; juhul kui viimased oma tegevuse juba lõpetanud, asutused, mis neile vastavad. Väljamaksetava palga määr ei tohi okupatsiooniaegsetest palganormidest väiksem olla.

§ 2. Aja eest 1. nov. 1918.a. kuni sellekohaste uute määruste väljaandmiseni maksetakse kooliõpetajaile palka § 1. tähendatud asutuste poolt samal määral.

§ 3. Kõrgendatakse pärastiste määruste läbi kooliõpetajate palganormid, siis makstakse neile välja ka praeguste ja uute palkade vahe 1. novembrist 1918.

¹ RT nr. 6. 11.12.1918.

a. algades kuni uute normide maksmapanemiseni.

Tallinnas, 3. dets. 1918.

Peaminister: K. Päts.

Haridusministri kohustetäitja: A. Rei.

See oli õpetajaile ainult ajutine leevendus tagantjärele saadud palgaknatukese näol. Edasi said nad palka samade okupatsiooniaegsete äärmiselt madalate palganormide järele. Õpetajate rahapalga maksis tookord maakonna kassa maakonna tuludest. Maakonnaavalitsus oli õpetajate palganorme veidi parandanud, kuid mandri õpetajate palgakadest olid need madalamad. Palganormide kohta puuduvad minul täpsed andmed, kuid tegelikku olukorda aitavad täpsustada "Teated koolide kohta 1919.a., millest varemgi siin juttu on olnud."¹ Need sisaldavad küsimuse "Palka saanud aja eest 1.juulist 1918.a. kuni 31. maini 1919." Sellele antud vastuste kokkuvõtte järele said 138 õpetajat nende 11 kuu jooksul kokku 122192 marka, mis teeb keskmiselt igaühe kohta ümmarguselt 80 marka kuus.

Haridusministeeriumis koostati õpetajate palgaseaduse eelnõu ja saadeti maakonnaavalitsustele - palgamaksjatele - tutvumiseks ja arvamiste avaldamiseks. Seda arutati Saaremaa haridusnõukogus 7.mail 1919.a. Koosoleku protokoll teatab sellest järgmiselt:²

" II Õpetajate palgad.

Ministeeriumi poolt kavatsatud palganormisi läbi-vaadates leidis koosolek:

1) Saaremaa maakond silmaspidades, et meie vaesel maal lõpmata palju koolisi on (150), millede ühenda-

¹ ORKA 1108-4-1249 lehed 1 - 248.

² ORKA 1108-3-167 leht 135.

mine praegusel ajal, kus uusi koolimajasid ainult osaliselt võimalik ehitada, ei suuda oma õpetajatele tähendatud normide järele mitte palka maksta.

2) Kavatsatud palganormid vastavad elunõuetele täiesti.

3) Koosolek avaldab soovi, et õpetajate palgad üleriiklistest summadest, see on kroonu kassast maksetakse."

Palgaseaduse eelnõu ja selle suhtes maakonna haridusnõukogu poolt vastuvõetud tõrjuv seisukoht sai õpetajatele teatavaks. Küsimust arutati Saaremaa Kooliõpetajate Seltsi üldkoosolekul. Varsti ulatas järg ajakirjandusse.

"Saaremaa koolmeistrite palgaolud.¹

Ükski ametnikkude klass ei kannata praegus Saaremaal nii rasketes majanduslikes tingimustes, kui siinsed "koolmeistrid". Oma 125 - 200 margalise kuupalgaga peavad nad nälgides päivi surma poole saatma, sest sarnase naeruväärilise palga juures, loodan, et vähe neid on, kes ellu ja tulevikku vaadata julgevad. ~~vaadata.~~ Praegust elukallidust silmas pidades on 125 - 200 margalisel summakesel palju vähem väärtus, kui 4 - 5 aastat tagasi viie rublalisel tsaariaegsel "koolmeistri" kuupalgal oli (näit.: sai enne 5 rubla eest igalt poolt paari saapaid, kuna nüüd neid 300 marga eest raske saada on). Võib seletada, et endistel headel aegadel "koolmeistrid" oma eluga palju rohkem leppida võisid, kui praegus, sest koolitööle vaadati sel ajal kui ühe kõrvalise asja peale ja et rahvaharidust kinni hoida, maksis tsaari valitsus

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr. 31 23.06.1919.

koolmeistritele nii vähe palka, et nad edasiharimise peale mõteldagi ei julgenud, vaid kotid seljas ja kompsud käes pidivad Ülemaale minema omale palga lisa teenima, et siis jälle mureta kusagil talukamb- ris talvet mööda saata ja ajaviiteks ka "koolmeist- ri" ametit pidada.

Nüüd on meil rahvavalitsus ja rahvahariduse töst- mine esimesel kohal. Endisest "koolmeistrist" tahab valitsus kursuste ja muude edasiharimise abinõude läbi õpetaja teha. Juba ongi Asutav Kogu kooliõpetajate palganormid nende majanduslise seisukorra kindlustamiseks välja töötanud, mis nende hariduse ast- mele vastavad, kuid paraku jooksevad meie omad mehed selle vastu tormi. Hiljuti ärapeatud kooliõpetajate seltsi koosolekul oli muu seas ka koolmeistrite ma- jandusliste olude käsitlemine arutuse all, mille koh- ta haridusosakonna juhataja tähendas, et Asutava Ko- gu poolt välja töötatud palganormid Saaremaa kool- meistrite kohta kuidagi maksvad ei või olla, sest et maakonnaavalitsusele selle jaoks raha puududa, et nii kõrget palka maksta, kui Asutava Kogu poolt välja- töötatud normides seisab. Nagu kuulda töötanud tal- vel seesama herra kooliõpetajate seltsi koosolekul jälle koolmeistritele nende praegused palganormid välja, mis karjaste ja mustatöömeeste omadele kuidagi vastavad ei ole. On arusaadav, et nii kaua, kui meie omad mehed "koolmeistrite" elu lahendamise vas- tu seisavad, nende majanduslise seisukorra paranda- misest juttugi olla ei või.

Nii siis, vaene Saare koolmeister, ära unista oma

elu lahenemisest, edasiharimisest ja õpetaja elukutsest! Sinul ei ole Eesti vabariigiga midagi ühist, sa oled "isseisvas Saaremaa respublikas", kus on isesugused seadused, sihid ja kalduvused. Kui sulle kartuli ja silgu tarvis 125 - 200 marka ei jätku, siis võta kepp kätte ja kott selga ning reisi, kui veel jaksad, Pärnumaale, kus suured rahad ja turbatööstus valitsuse poolt käimas, omale palgalisa leivaostmiseks teenima. Kuid pool suvest on juba möödas ja pealegi kursustest osavõtmine sunduslik, sest muidu tagandatakse sind hoopis ametist, siis ei jää sulle, Saaremaa koolmeister, muud järele, kui tuhmilt tulevikku vaadata.....

Kompsud võiksid aga igatahes reisuvalmis panna ja reisuvalmis olla, kuid mitte Ülemaale turbatööle rändamiseks, vaid koolitööle asumiseks. Sügisel muudetakse ülemaal kõik koolid 2-he ja 3-me klassilisteks ja sellepärast on seal kutseõiguslistest õpetajatest suur puudus, mille tõttu ka sina, vaene Saare "koolmeister", palju paremate ja lähedamate palgaolude juures võid omale teenistust leida. Ka korteri olud on Ülemaal koolides Saare omadest palju ees. Niisugune "koolmeistrite" väljarändamine Saarelt, kus koolijõudusid juba üldse vähe ja rahvaharidus Ülemaast paarkümmend aastat järel, on küll kahetsemise väärt nähtus, kuid ainuke väljapääse tee.

Kohaliku omavalitsuse tähelepanu juhin aga selle peale, et kõikide maakonna ametnikkude palgad olgu, nii hästi hariduse kui töö järele proportsionaalselt kokkukõlas. Näituseks saab maakonna või miilitsa valitsuses kirjutaja, kes kihelkonna või ministeeriu-

mikooli haridusega ja päevas paar ametlikku paberit kirjutab, 400 - 500 marka kuupalka, siis peab tema endine kooliõpetaja, kelle haridus, tööpõld ja vastutus palju suurem, mitte vähem (nagu see praegu on) vaid rohkem palka saama.

Parandage kõige pealt "koolmeistrite" häbistavad palgaolud, tehke need teiste ametnike omadega sarnasteks, nii et neil ei pruugiks seltskonnas oma elukutset häbeneda nimetamast ja tunneksid endid mitte enam "koolmeistrid" vaid õpetajad olevat, kellel labida ja kirvega ei pruugiks enam palgalisa teenida, siis alles nõudke kursustest osavõtmist, kutseharidust, paremaid tööjõudusid ja edasiharimist, ja siis näete, et praeguste külakooli haridusega isikute asemele paremad jõud asuvad ja et rahvaharidus tõuseb.

Endine Saaremaa "koolmeister".

Toimetuse järelmärkus:

Avalda me selle kirja kui üleüldisvalulisi küsimusi käsitava, ja mõndagi iseloomustava, kuid me ei saa kaugeltki ühelnõul olla eeltoodud mõtetega."

Saaremaa ajakirjanduses ilmus veel teisigi sõnavõtte, mis maakonna haridusosakonna juhataja M. Kommelile etteheiteid tegid. Tema vastusest¹ esitan vaid ühe repliigi, mis tolleaegse koolitöö olukorda iseloomustavalt valgustab.

"Kui mina teatud mustast elemendist rääkisin, siis niisugustest, kes praegugi veel sellega valmis saavad, nagu kevadel koolide läbivaatusel selgus, et nad näituseks koolitöö naise jaoks jätavad ja ise rahuga heinamaad kuulama lähevad, või kooli kellelegi teatamata

kinni paneva, d ja ära sõidavad. Need ei ole õpetajad."

M. Kommel.¹

Asutavas Kogus võeti esimene määrus õpetajate palga kohta vastu 28. augustil 1919. aastal. See oli järgmine:

Määrus õpetajate palga kohta.²

§ 1. Õpetajate palk koosneb põhipalgast, lisapalgast ja prii korterist ehk korterirahast.

§ 2. Põhipalk oleneb õpetaja haridusjärgust, lisapalk teenistuse kestvusest, korteriraha suurus kooli asukohast.

§ 3. Õpetajaile makstakse põhipalka hariduse ja kutse suhtes viies järgus.

I järku kuuluvad ülikoolide ja teiste kõrgemate koolide lõpetajad.

II järku kuuluvad kõrgema kooli kursuse läbikuulnud isikud, kes riigieksamid pole teinud, õpetajate instituutide lõpetajad ja Riia vaimuliku seminaari täie kursuse lõpetajad.

III järku kuuluvad õpetajate ning vaimulikkude seminaaride ja teiste keskkoolide lõpetajad.

IV järku kuuluvad: ilma täiskeskhariduseta isikud, kes kodu-, kreis- või algkooli õpetaja kutse on omandanud ja endiste vallakoolide seminaaride lõpetajad.

V järku kuuluvad kõrgemate algkoolide, endiste kreis-, 1872.a.seaduse põhjal korraldatud linnakoolide ja kaubanduskoolide lõpetajad ilma õpetaja kutseta; pädagoogika klasside lõpetajad ministeeriumi koolide

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr. 34 02.08.1919.

² MT nr. 60 1919.a.

juures; endiste koolikomisjonide (Schulkommissionen) juures õpetajatekutse omandanud isikud ja kõik algharidusega ilma kutseta õpetajad.

Märkus 1: Selles määruses tähendamata õpiasutuste paigutamine järkude alla kuulub haridusministeeriumile.

Märkus 2: Haridusministeerium võib üksikuid õpetajaid nende pädagoogilist või teaduslikku tegevust või kunstivõimeid silmas pidades arvata kõrgemasse järku, kui nad käesoleva määruse põhjal arvata tuleks. Sellekohase ettepaneku teeb ligem koolivalitsus, kelle alla õpetaja kuulub."

Pähipalk I järgus oli 500 marka,

II	"	425	"
III	"	325	"
IV	"	250	"
V	"	175	"

Teenistusvanuse lisatasu oli igas palgajärgus võrdne - 50 marka kuus; seda lisa anti üldse kuus korda, iga kolme aasta järele kord.

Elukalliduse järgi oli vabariik nelja elukalliduse-rajooniks jagatud. Elukalliduse lisaraha said õpetajad haridusjärgule vaatamata võrdselt.

I rajoon	- Tallinn...	Elukalliduse lisaraha kuus	400 mk.
II	" - Narva, Tartu ja Valga		350 "
III	" - Teised linnad ja alevid		300 "
IV	" - Maal		250 "

Need normid hakkasid kehtima 1. juulist 1919. a. Palk 1. novembrist 1918 - 1. juulini 1919 täiendati tagantjärei samade normideni 75% ulatuses.

Nende palganormide kehtestamisega seati Saaremaa õpetajad esmakordselt mandri kolleegidega palga suhtes ühele tasemele, ja see meeldis neile väga. Teiseks rõõmustas endise Kaarma õpetajate seminari ja Kuressaare 2-heklassilise eeskujuliku Nikolai kihelkonnakooli (Lutsu kooli) kasvandikke see asjaolu, et nad uue palgatabeli alusel haridusministeeriumi seletuse järgi IV haridusjärku kuuluvaks loeti. Neid oli 1919. aasta sügisel Saaremaa algkoolides ametis 33. Täieliku kutseõigusega III haridusjärku kuuluvaid õpetajaid oli samal ajal maalasuvates algkoolides 18.

Ega need uued palganormid kiiduväärt olnudki. Võrdluseks esitan Kuressaare miilitsakantsleil töötajate palgad samal ajal.²

Sekretär ja asjaajaja a	500 marka.
Vanem kirjutaja	450 "
Noorem kirjutaja ja käskjalg a	350 "

Seega sai suur enamus Saaremaa õpetajaist poole vähem palka miilitsajaoskonna jooksupoisist ja kõigiti laitmatu kutsega õpetaja sai vähem palka nooremast kirjutajast. See oli alandav.

Õpetajate rõõm palgatõusu üle oli üpris üürrike. Käis sõda oma rasketes saabastes. Rasketel aegadel on elukalliduse tõus palgatõusust alati kiirem. Elukallidus tõusis iga päevaga. Kolme kuu pärast olid esimesed palganormid seevõrra vananenud, et valitsus oli sunnitud nende parandamiseks midagi ette võtma. 19. detsembril 1919. aastal võttis Asutav Kogu vastu määruse õpetajate palgalisa kohta, mis järgmine oli:¹

¹ RT nr. 110/111 1919. a. lk. 873.

Määrus õpetajate palgalisa kohta.

§ 1. Kõigile avalikkude koolide õpetajatele määratakse erakordset palgalisa riigi poolt maksetava elukalliduse lisa kõrgendusena 1.novembrist 1919.a. alates 30% suuruses põhipalgast, elukalliduse lisast ja korterirahast.

Edasi järgnes lootusetu võidujooks elukalliduse tõusu ja palganormide kergitamise vahel. Vaevalt jõuti uus korraldus palga suhtes kehtestada, kui elukallidus sellele juba kaugelt pikka nina näitas.

Esimesest märtsist 1920.a. tõsteti lisapalga suurus 40%-dile põhipalgast, endisest elukalliduse lisast ja korterirahast.¹

Kuue kuu pärast suurendati elukalliduslisa 1.märtsi normidest 130 protsendi võrra.²

Aasta lõpuks oli elukallidus jälle seevõrra suurenenud, et palgasaajaile pühade puhul 100% põhipalgast ühekordseks täienduseks anti.³

Esimesest jaanuarist 1921 suurendati elukalliduse lisatasu 230-nele protsendile põhipalgast, korterirahast ja senisest elukalliduslisast.⁴

Selle lisapalga arvestamine läks mitmekordse kõrgendamise tõttu nii keerukaks, et maakoolivalitsuse ametnikud peale palgaarvestuste tegemise muuks tegevuseks enam mahti ei saanudki.

Lõpuks jõuti äratundmisele, et asjaajamise lihtsustamiseks on vaja uued palgamäärad anda. Seda tehtigi.⁵

¹ RT nr.59/60 1920 lk.471.

² RT nr.123/124 1920 lk.978.

³ RT nr.221/222 1920 lk.1766.

⁴ RT nr.20 1921 lk.119.

⁵ RT nr.80 1921 lk.466.

Uus õpetajate palgaseadus võeti riigikogu poolt vastu 13.mail 1921 ja see hakkas kehtima tagantjärgi sama aasta esimesest jaanuarist. Selles jagati õppejõud hariduse järgi kolmeks palgajärku:

I järk - kodu- ning välismaa ülikoolide ja teiste kõrgemate õppeasutuste lõpetajad.

II järk - õpetajate ning vaimulikkude seminaride lõpetajad, eksami teel kõrgema algkooli (mõeldud on algkooli V ja VI klassi) õpetaja kutse omandanud isikud ja keskkoolide lõpetajad.

III järk - kõik, kes I ega II järku ei kuulu.

Palgamäärad olid järgmised:

Praktika-aastad.	Juhataja.		Õpetaja.	
	I järk.	II järk.	I järk.	II järk.
12	4200	3500	3800	3200
8	3800	3200	3500	2950
4	3500	2950	3200	2700
Vähem.	3200	2700	2950	2500

Nädalatundide normaalarv oli 24. Koolijuhataja andis iga klassikomplekti kohta 2 tundi õpetajast vähem.

1921.aasta oli praktiliselt juba teine rahuaasta. Elu hakkas stabiliseeruma ja muutus normaalsemaks. Toiduaineid ja tööstuskaupu tuli järjest rohkem ja rohkem müügile ning võidujooks elukalliduse ja palgataseme vahel rauges - seepärast jäid selle palgaseaduse normid juba pikemaks ajaks pidama.

FK 283-36

36. Audla koolimaja 1922. Lk. 216.

FK 283-37

37. ~~Bikla~~ algkool. Lk. 216.

FK 283-38

38. ~~Elme~~ koolimaja. Lk. 217.
Elkla

14. VANADE ÕPPEJÕUDUDE OLUKORRAST.

Saaremaa koolmeistrite elus oli esimeseks suuremaks murranguks koolide venestamise ajajärk 19. sajandi viimasel veerandil, mil balti aadel ja vene kroonu mõjuvõimu pärast koolipõllul vägikaigast vedasid. Kroonukull jäi võitjaks, ja kes koolmeistrist ei jõudnud õigeaegselt ümber|orienteeruda ning vene keelt selgeas õppida, said tublisti kannatada. Nad sunniti ametist lahkuma.

Vanad Kaarma seminaristid, luteriusu kihelkonnakoolides töötavad köster-koolmeistrid, kes omal ajal seminaris vene keelt ei olnud õppinud, olid õnnelikud, kui nad lõpuks võisid ainult usuõpetajaina koolis tegutseda, sest seda lubati lastele veel emakeeles õpetada.

Teine ja veelgi suurem murrang järgnes Esimesele maailmasõjale, mil revolutsiooni murdlainetes kodanlik Eestis vabariik tekkis. Ja ehk küll just koolmeistrid olid pikki aastaid põlvkondade kaupa eestlaste rahvuslikku ärkamist õhutanud ning balti aadli mõju mürdmisel ning tsaristliku ikke purustamisel eestvedajaiks ning aktiivseiks võitlejaiks olnud, ometi jäid nüüd paljud neist koolireformi kiireltliikuvate rataste alla. Kes neist selles murrangus ei suutnud ajaga kaasa sammuda, pidid jällegi koolipõllult lahkuma.

Nõudmised koolmeistri kohta muutusid kiirelt. Uue õpetaja suhtes ei olnud mõõduandvad ei usuline kuuluvus, ei ühe ega teise võõrkeele oskus, vaid e nüüd

hoopis teistsugust suhtumist koolitöösse ja õpilastesse. Nõuetav ümberorienteerumine oli mitmele vanemale mehele raske ja nad ei tulnud sellega toime. Külakoolmeistrite enamuse vanast kihelkonnakoolist omandatud iganenud teadmised, mis kuidagi piisasid tsaariaegse külakooli kolme lühikese õppeaasta jaoks, ei rahuldanud uue kooli nõudeid.

Mitmed nooremad koolmeistrid ei pöördunud pärast demobiliseerimist enam koolipöllule tagasi, vaid otsisid mujalt tasuvamat tööd. Suur enamus neist ei uskunud koolmeistri töö- ja palgaolude paranemisse ning lahkusid koolist. Ometi korraldati õpetajate palgaolud võrdlemisi kiirelt. See lahendus ei olnud esialgu rahuldav, kuid pärast sõja lõppu paranes olukord tublisti.

Hoopis raskeks kujunes tsaariajal pensioniikka jõudnud koolmeistrite elujärg. Üks asjaosalistest kirjutas sellest järgmiselt:

Ankru peal.¹

Saksa okupatsiooniajal päriti järele, kes need kooliõpetajad on, kes Vene riigikassast paiukit said? Sellejärele kui vastus oli antud, saadeti igaühele kutsesedel koju kätte, tulgu nimetatud päeval kommandantuuri paiukirahasid vastu võtma. Seal jagati paiukit Oberosti rahades välja.

Ka nende ridade kirjutajale anti 25 oberosti rubla, mis üteldi "Vorschuss" olevat ja rähutati iseäranis: ega ometi vana inimest või lasta nälga ära surra. Nüüd saab 1. oktoobrist kaks aastat, kus kooliõpetajad sõja läbi paiukist ilma jäid ja igaühel nendest on viimane lootus, et veel paiukit saab, koguni

¹Ajaleht "Saaremaa" nr.12 09.08.1919.

kõikuva aluse peal, ehk küll ka Eesti vabariigi valitsuse poolt järelepärimine on olnud ja kooliõpetajate poolt selle peale on dokumendid sisse antud, siiski seisab asi nii kui ankru peal.

Igaühel on teada, missugusi raskusi ja takistusi sõda enesega on kaasa toonud, siiski aga ei või vana inimest lasta nälga ära surra. Ameerika toidab Eesti lapsi, aga seda meie ei või teha, et ta ka kooliõpetajatele paiukit muretseks, see peaks Eesti vabariigi valitsusele või koolide ministeeriumil esimesel leheküljel seisma, mis ei või mitte hoopis ära unustatud saada, sest see on niisugune asi, mis mitte kaua enese järele ei lase oodata.

On ju paiukisaajate seas nooremaid ja sellega töövõimelisi isikuid. Ka on mõnel neist see õnn osaks saanud, et ta võib ennast taluomanikuks nimetada. Niisugune võib küll oodata, ei ole temal näljatonti kartata, aga mis tahab see pealehakata, kellel juba 75 aastat turja peal lasub? Hirmus on eeltuleva talve peale mõtelda - puudub korteriraha, puudub küttematerjal, puudub kõik ja pealegi niisugusel kallil ajal. Ei ole muud teha kui külmeta ja nälgi, abi enne surma ei ole kusagilt loota. Vaatan, laua peal seisab ees paiukiraamat, kust väljalõikamata jäänud kupongid okt., nov. ja detsembri kuude eest 1917. aastal, selle järel-
dusel, et Saksa röövlid sõjaväe näol peale tulid, kes siis ka kõik paljaks tegid ja ära röövisid, mis olemas oli.

Oleks soovitav, et saaks väljakuulutatud päev, mil-
lal terve maakonna paiukisaajad kokku tuleksid nõupidama, mis selles asjas ette võtta, muidu jäämegi ank-

ru peale.

K. Paulmeister, Orisaares.

Sellist koosolekut keegi kokku ei kutsunud ja seda ei peetud. Vanade tööveteranide saamatajäänud pensione ei ole kunagi tasutud.

"Ajutine veneaegiste pensionääride toetamise seadus" võeti Asutava Kogu poolt vastu alles 18. mail 1920.a.¹ See oli väga segane seadus, mille alusel asjaosalisel parimal juhul oli võimalik saada 250 marka toetust kuus. Tolleaegse elukalliduse juures oli see elamiseks vähe ja suremiseks ainult õige tsipakene palju. Selle tillukese toetuse saamise eeltingimuseks oli, ^{et} asjaosaline olnuks "Vene valitsuse ajal riigi ehk riigivalitsuse poolt korraldatud emerituur- ehk pensionikassadest pensioni, paiguti ehk muu kindla perioodilise abi" osaline. Peale selle pidi ta töövõimetu olema ning tal ei tohtinud "varandust ega sissetulekut olla, millest eluülevalpidamiseks jätkuks." Nende eeltingimiste puudumisel keegi pennigi ei võinud saada.

Kes vene ajal pensioni ei saanud ja Eesti vabariigi ajal enam ametis ei olnud või enne uue pensioniseaduse kehtestamist ametist lahkus, pidi riiklikku toetust nagu armuandi paluma.

Vanade õpetajate toetamiseks, kes oma paremad tööaastad koolipöllul mööda olid saatnud ja vanas eas aineliselt raskesse olukorda sattunud, võeti 1921. aastast alates haridusministeeriumi eelarvesse mõningad summad. Need summad olid väikesed ja neid ei jätkunud kaugeltki kõigile. Haridusministeerium püüdis nende suurendamiseks võimalusi leida. Näiteks kanti 1924. aastal õppur-sõdurite

¹ RT nr. 77/78 1920.a.

kasutamata jäänud toetussummadest 15000 marka vanade õpetajate toetusfondi.¹

Mõnel juhul püüdis haridusministeerium majanduslikku kitsikusse sattunud vanadele õppejõududele kitsast olukorrast pääsemiseks head nõu anda. Näiteks oli Uuemõisa valla Levala kooli endisel õpetajal Ivan Männikul 5-liikmeline perekond toita ja ta palus ministeeriumilt toetust. Seda ei saadud krediidi puudumisel anda, kuid Männiku palve saadeti temale maakoolivalitsuse kaudu tagasi resolutsiooniga: "Võimaldada kohasäämist, et pajuki saamiseks aasta pärast võimalus oleks." Männik siis kandideeris ja ta valitigi Audla algkooli õpetajaks. Aga et ta kutseta oli ning kõrvalejäetud kutselised kandidaadid valimiste kohta protesti esitasid, ei saadud teda ametisse registreerida. Nii toimus see kolmel korral ja Männik ei saanudki ametisse. 1924. aastal anti temale 8000 marka ühekordset toetust.²

Vanade õpetajate toetuseks oli riigi 1924. a. eelarves 2650000 marka. Sama aasta 1.dets. said sellest osa 180 inimest. Neist said

104	inimest	1000	marka	kuus,
68	"	1500	"	"
7	"	2000	"	"
1	"	5000	"	"

Viimane oli C.H. Niggol, kauaaegne seminari õppejõud, kelle 5-köiteline pedagoogiliste raamatute seeria "Kasvatuse radadel" ja pedagoogilised tõlketeosed sellel ajal iga õpetaja raamaturiiulil leidsid.

Haridusministeerium ei andnud vanade õpetajate toe-

¹ ORKA 1108-3-267 leht 588.

² Sama lehed 474 - 481.

tusfondist abiraha mitte kõigile soovijaile, vaid selgitas vallavalitsuse kaudu välja asjaosalise majandusliku olukorra. Kellel äraelamiseks mingisugune võimalus oli, jäeti toetusest ilma. Saarlastest ei saanud abiraha näiteks Meedla algkooli endine õpetaja Jaan Pea, kellel asundustalu oli. Samuti jäeti toetusest ilma talukohaomanikud Maasi valla Mees Kavandi algkooli endine õpetaja Anton Valt ja Uuemõisa valla Kahutsi algkooli endine õpetaja Aleksander Koel.¹

Vanade õpetajate toetusest said haridusministeeriumi kaudu osa järgmised Saaremaa õpetajad:²

Õppejõu nimi ja töökoht	Millal hakkas toetust saama.	Summa kuus.
Johanna Waldner- Kuressaare kõrgem tütarlastekool.	01.11.21.	1000
	01.09.24.	1500
Irodion Tasane - mandril ja Saaremaal.	01.05.21.	2000
Wilhelmine Ditmar - koduõp. mõisates.	01.05.22.	1000
Peeter Teis - Uuemõisa v. Kahutsis.	01.12.22.	1000
Jaak Pukk - Maasi v. Pulli algkool.	01.04.23.	1000
Georg Markus - Kaarma õp. seminar.	01.07.23.	1000
Villem Mets - Leisi v. Pammanal.	01.07.23.	1000
Villem Tuubal - Maasi v. Tagaverel.	01.10.23.	1000
K. Paulmeister - Vana-Lövel?	01.09.23.	1500
Toomas Merits - Mustjala v. Võhmal.	01.01.24.	1000
Karel Sepp - Pähklas ja Akjalas.	01.07.24.	1500
Johann Kindlam - viimati Ansekülas.	01.01.24.	1000
Olga Ussov - koduõpetaja mõisates.	01.01.24.	1000
Ivan Männik - Laimjala v. Audlas.	Ühekordselt 24.	8000

Antavad toetussummad olid tolleaegse elukallidusega võrreldes väga väikesed. Kõik vanusetasud väljateeninud

¹ ORKA 1108-3-267 lehed 288 ja 297.

² Sama mitmed lehed.

kutselise algkooliõpetaja põhipalk oli 1923.a. 7047 marka kuus ja see palk polnud tookord küllaldane. Mis pidi vana õpetaja oma 1000 margaga tegema ja kuidas elama! Irodion Tasane kirjutas 1924.aastal haridusministeeriumile: "... Ütlen lühidalt - elu on kallimaks läinud: mineval aastal, kui ma haridusministeeriumilt 1000 marka kuus hakkasin saama, maksis leiva nael 5 marka, tänavu juba 10. Nüüd sügisel tuleks puid osta kütteks, riideid ja jalavarjusid parandada selleks ei ole aga raha. Võlgu enam kuskilt ei saa. Vanad võlad, mis nälja vähendamiseks on tehtud, ootavad tungivalt äramaksmist. Ainuke lootus on Riigivalitsuse abi peale. Oleme abikasaga mõlemad vanad (mina 72 a.), haiged ja nõrgad, täiesti töövõimetud. Jään teilt abi ootma ja lootma."

Vastati, et pole võimalik abiraha suurendada.¹

Jõulupühadeks 1924.a. määrati lisatoetust:

174 isikule, kes 1000 marka kuus said, igaühele 1500 mk.

7 " " 2000 " " " " 1000 "

C.H. Niggol'ile 2500 marka.²

Õpetajate pensioniseadus võeti vastu 1924.a. oktoobris. Selle alusel hakkasid vanad õpetajad, kes vähemalt ühe aasta Eesti vabariigi ajal ametis olnud, riiklikku pensioni saama. Neid oli toetusfondist abisaajate hulgas ainult 32 inimest. Kes selle ühe tööaasta puudumisel pensioni saama ei hakanud, kuid ikkagi 25 aastat õpetajaks olnud ning 60 aastat vanad olid, hakkasid pensioni saama Vanade õpetajate pensioniseaduse alusel 1.jaanuarist 1925. aastast.² Niisuguseid oli vanade õpetajate toetusfondist abisaajate hulgas 111 inimest. Kes mingi-

¹ ORKA 1108-3-267 lehed 498/99.

² RT nr.1 1925.

sugusel põhjusel ka sellest pensionist ilma jäid, hakkasid samast ajast töö- ja hoolekandeministeeriumi kaudu väikest abiraha saama.

Raskeks kujunes ka nende vanade õpetajate elu, kes enne õpetajate pensioniseaduse kehtestamist ametist pidid lahkuma. Kujuka näite sellest pakub Villem Metsa saatus. Ta sündis Karja kiriku lähedal Aruste külas Kuriväljal 1860.aastal. Õppis Aruste külakoolis. Hiljem ta lõpetas Karja kihelkonnakooli mitmekülgse töömehe ja koolmeistri Carl Allase juhatusel (lähemalt Saaremaa koolmeister tsaariajal lk.34). Noorukina õppis Mets tislerial ametit Riias ja jätkas samal ajal õppimist mingisuguses vabrikukoolis. Peale sundusliku kroonuteenistuse lõpetamist jäi ta veltveebliina üleajateenijaks ning omandas nõnda vene keele kõnes ja kirjas.

Köster-koolmeister Carl Allas oli küll mitmekülgsete teadmistega mees, kuid vene keelt ta ei osanud. Venestamispoliitika survele kutsus ta Villem Metsa 1885. aastal enesele abiliseks. Aga kahe aasta pärast sunniti Allas koolmeistriametist hoopis lahkuma. Villem Mets sai oma keeleoskuse tõttu koolmeistriks, Allas jäi ainult koguduse köstriks.

Kohe esimesel iseseisval tööaastal sai Mets vene keele eduka õpetamise eest rahvakoolide inspektori avaliku kiituse osaliseks. 1890. aastal sai ta selle eest rahalise preemia osaliseks ning neid preemiaid tuli talle hiljemgi. See oli Metsa tõusuaeg ja ta oli püüdlik. Nii püüdlik, et ta isegi Karja pastorile kooli asjus alati vene keeles kirjutas - olgugi et viimane seda ei sallinud.

Hiljem kihelkonnakool likvideeriti ja Villem Mets sai juhataja-õpetaja töökoha Leisi valla Pammana kaluriküla 3-klassilises algkoolis. Ta võttis osa 3-aastasest suvekursusest 1919 - 1921 Kuressaares. Kõrge eea ja pika praktikaaja tõttu sai ta algkooliõpetaja kutsetunnistuse eksamite sooritamisetä soodustatud korras.

Tegelikult koolitöös osutus Mets uues koolis sobimatuks. Koolinõunik Koppel käis Pammana algkooli revideerimas ning koostas 22. aprillil 1922 selle kohta järgmise akti.¹

"Jõuan suure otsimise järele viimati Pammana kooli. 5 - 6 last on koos. Õpetaja tuleb oma toakesest ennast kohendades, nähtavasti veel mitte täiesti riides. Kell pool kümne paigu on koos 11 last. Minu märkuse peale algab tund.

Sain mulje, et tund täiesti ettevalmistamata ja läbimõtlemata oli. Peab algama kuulde-diktaati, nagu õpetaja ütles. Lapsed kõik hunnikus ühes lauas, kuna teised tühjad. Õpetaja käsib minu märkuse peale III klassi õpilased teise lauda istuda. Mõned lähevad ja kutsuvad teisi: tule sa ka! tule sa ka! See näitab, et neil oma päris kohta ei ole, vaid istuvad, kus juhtub.

Pika otsimise peale võtab õpetaja pala "Ronk ja Rebane" diktaadiks - nähtavasti täiesti juhuslikult. Lapsed otsivad ja küsivad üksteiselt, müraavad ja mühistavad enne kirjutamise algust mis hirmus. Viimaks saadakse ometi hakkama. Kõik kirjutavad seda tükki, nii et jaoskonna vahet ma ei näe.

¹ ORKA 1108-3-250 lehed 235 - 238.

39. Laadjala koolimaja. Lk.217.

FK 283-39

40. Pidula koolimaja. Lk.217.

FK 283-40

41. Pähkla koolimaja. Lk.217.

FK 283-41

Majaelanik naisterahvas tuleb tunnis tasakesi koolitoast läbi, läheb õpetaja tuppa, tuleb tagasi ja küsib õpetajalt: "Kus su tass on?" Õpetaja tõrjub käega närviliselt: "Mine praegu!" "Nähtavasti on see päris tavaline nähtus, mis häärmine koolidistsipliini lagedus on. Ka muud nähted kõnelevad korralagedusest - nii on klassis hapu piima-kapp laua peal.

Heftites seisab "hiilkuse" pro hiilguse. Ühe lähedalasuva poisi kiri oli nii: "Jusdu tükk suus Ronk nokidab puud ja sööma ta akata tahab. ja Rebane kellel ju maku suus siis hiilib ta juure pjk juusti peal Jlus lind ma tervitan sind! Sinu sulg ja sinu silm, neid kidab kõik maailm. Kui hiilkuse peale vast sa said see meeldis teki paha nokka Ronk avas tahtis häält"

Lugemine on huvitav vanaaja veerimine. Peast öeldakse päris mõnuta: tatatatata! Ma küsisin I jaoskonna heftisi. Õpetaja otsib lauaaluseid pidi, viimati ütleb, et olla koju viidud (õpetaja ütleb et ei olla täna I jaoskonnast keegi koolis).

Rehkendus. Õpetaja dikteerib ülesande, lapsed (II jaoskond) kirjutab selle ära.

Kriiti ei ole.

Numeratsioon II jaoskonnas puudulik.

Jagamine: 224215:7 olla 323; ainult kolmel lapsel on õige.

Laulmine - maitsetu."

Selle revideerimisakti põhjal esitas maakoolivalitsus Metsa 20. juunil 1922. a. haridusministeeriumile ametist

vallandamiseks. Haridusministeerium lubas Villem Metsa 1. augustist 1922.a. ametist lahti registreerida.

Mets oli üksik vanapoiss. Terve eluaja oli ta mööda koolimaju paigast paika rännanud, sest 1888. aasta algul ajas Karja koguduse sakslastest juhtkond koolide venestamispoliitikale vastu pannes kihelkonnakooli Karja köstrimajast välja. Peale ametist vallandamist jäi Mets Pammanale elama. Tulid viletsad päevad - tööd polnud ja raha kusagilt ei tulnud. Aga süüa oli vaja. Pensioniseadust oodati, kuid veel seda polnud. Vahepeal kulusid vana õpetaja viimased pennid. Hädaga läks ta oma endise ülemuse ja hingekarjase Karja pastori Wöhrmanni palvele ja sai sellelt vaka vilja laenuks.

Järgmisel aastal hakkas Mets uut töökohta koolipöidlul otsima, kuid Saaremaal seda talle ei antud. Siis pöördus ta palvega haridusministeeriumi poole ja hakkas abiraha saama, kuid seda anti väga vähe. Elujärg läks järjest kitsamaks ja tulid uued mõtted, mis selguvad ta kirjast 1.septembrist 1924.a.

"Kõrge Aulise Eesti Valitsuse Haridusministeeriumile.

Saaremaalt, Leisi vallast, ajutine
elukoht Tartus Lootuse tän.nr.5 krt.
5 vana vaba algkooliõpetaja Villem
Mets'a

teist korda korduv palve.

Et juba kaks kuud (juuli ja august) on möödunud ja ma oma palvekirja peale, mis 22.juulil s. a. Haridusministeeriumisse saatsin, avaldusega, et Saaremaalt Tartu Saksa keele kursustesse tulin,

mispärast ma mulle määratud abiraha palusin Tartus lubada välja anda, veel tähendatud raha ei ole saanud, palun teistkordselt väga kõrge Aulist Haridusministeeriumi mulle nimetatud raha Tartus lubada välja anda. Mul on juba majaomanikule korteri ja toiduainete eest peale 1000 marga maksta, mida tema nüüd kättesaada tahab, peale selle on mul veel maksta Saaremaa praosti ja Karja Ev.lutheri usu koguduse õpetaja Herra Wöhrmann'ile vaka nisude eest 900 marka, millega ta juba kaua aega oodanud on, aga nüüd tingimata ära maksta tuleb. Et mul praegu mingit sissetulekut peale toetusraha ei ole, kataksin kehalist tööd teha, olen ju tisler, kuid selle on arst täiesti ära keelanud, sest et põen ta (arsti) otsuse järele suurema astmelist veresoonte ja südame lubjastust, mis must veel ei ole möödunud, loodan, ehk möödub ta, sest et ma seda mitte alkoholi tarvitamisest ei ole saanud (olen karsklane peale suitsetamise) vaid mõnel muul teisel juhusel. Vaimlist tööd hariduse põllul võin küllalt arsti loaga teha, kuid seda on praegu raske leida, sest et praegu paljud kandidaadid vabadele õpetajate kohtadele peale jooksmas on, mispärast ka Järva maakonnast, kuhu ennast juuli kuus s.a. kandideerisin, järele jäin. Kuulub, et Saaremaal veel mõned vabad kohad on, kuid dokumentide sinna saatmiseks ehk isiklikult kohale sõitmiseks puudub mul raha. Olen küll juba vana (64 aastane) misiseäranis Saaremaal mulle mõista antakse, kuid et minust praegu veel vanemaid kooliõpetajaid ametis on, julgen ka ennast veel sis-

se paluda, milleks mul kutsetunnistus ja tarviline osa võimisi ja teadmisi on, mida ma Tartu Ülikooli juures kursustel veel tublisti laiendanud ja peale nende veel teisi õpeaineid juure õppinud olen.

Kui ma küll enam ehk vanuse pärast riigi ehk seltskonna koolile õpetajaks ei kõlba, siis palun väga, kui pensioni hakkan saama, mulle luba anda kuhugile 5 - 6 kl. eraalgkool sisse seada, kus ma oma riigi ja rahva kasuks võiksin veel töötada, sest mul on väga vastu südant püha Jumala aega tööta üle elada. Ma olen jumalakartlik mees ja tahaksin veel kõigest hingest Jumala püha tahtmise järele Tema viinamäel töötada.

Teie alandlik ja tänulik teener

Villem Mets.

Lisaks: Et Saksa keele kursustest osa võtmiseks poole aega ära viitsin koha otsimiseks ja jalahaiguse pärast ja ka et ei olnud raha mõne õpperaamatu ostmiseks, siis jäi õppimine neis s.a. käsile - eksaamile ma ei läinud.

V. M.

Resolutsioon sellel kirjal:

Teatada, et palujale määratud toetus juuli ja augusti kuude eest välja saadetud augusti kuu lõpul Saaremaale Leisi valda.

Sekretär: (allkiri).

Pärast seda sai Mets regulaarselt oma toetusraha, kuni ta õpetajate pensioniseaduse alusel pensioni saama hakkas. Sellega ta elujärg paranes tublisti. Ta jäigi Tartusse elama ning rahuldas oma teadusejõnu ülikoolis vabakuulajana füüsika alal. Tartus ta surigi.

Siiski leidis veel vanu õpetajaid, kes ka 1925. aastal korralduse alusel antavast toetusest osa ei saanud. Saarlaste hulgast on teada kaks - Irodion Tasane, sündinud 1853 ja Dionisi Tasane, sündinud 1856. Need mõlemad olid Pärnema valla Purtsa küla mehed, mõlemad "Lutsu koolis" ja pärast Riia vaimulikus seminaris õppinud ning siis palju aastaid veneusu kihelkonnakoolides köster-koolmeistreiks olnud. Irodion töötas ka Saaremaal Mustjalas, Mõnnustes ja Kuressaares, Dionisi ainult mandri koolides.

Tartus asutati 1927. aastal "Vanade õpetajate ühing",¹ kes toetusest ilma jäänud vanade õpetajate olukorda pidevalt haridusministeeriumile meelde tuletas. Tasased asusid tookord Tartus ja Irodion kuulus selle ühingu juhatusse. Nende taotlusel oligi edu - anti täiendav

Vanade õpetajate toetuse seadus.²

§ 1. Töövõimetutele Eesti vabariigi kodanikkudele, kel ei ole varandust ega sissetulekut, millest jätkuks eluülespidamiseks, ja kes vähemalt 25 aastat õpetajaks olnud praegustes Eesti vabariigi piirides asuvates avalikkudes koolides kuni 15.nov.1917.a., on õigus saada toetust Eesti vabariigilt.

§ 2. Toetust makstakse 33 krooni kuus. Kui toetusesaajal peale enese ülal pidada on töövõimetuid perekonnaliikmeid ja kui need elavad tema juures, siis makstakse temale lisatoetust ühe perekonnaliikme puhul 7 krooni ja kahe või mitme perekonnaliikme puhul 14 krooni kuus.

See seadus aitas viimased vanad õpetajad hädast välja - sellest toetusest võis rahuldavalt elada.

¹ "Vanade kooliõpetajate album", Tartu, 1932.

² RT nr.115 1927 lk.1253.

12. AJAJÄRGU MAJANDUSLIK OLUKORD.

Sõjaaegsete ja sõjajärgsete aastate majanduslik olukord oli vilets. Nii vilets, et sellest hullemat ei oskagi ette kujutada. Näljasurma Saaremaal küll keegi ei surnud, kuid alatoitluse all kannatas suurem jagu elanikest.

Kohe peale Esimese maailmasõja algust muutus Saaremaa frondilähedaseks tsooniks, kus elanike varustamine esmajärguliste tarbe- ja toiduainetega katkes. Maarahva peamine toit, teravili ja kartul ning nende tavaline kõrvane silk, piim ja selle saadused ning liha, saadi enne sõda oma saarelt. Lisaks sellele oli väljast toodud toita-aineist igast külapoest saadaval püülijahu, manna, riis ja makaronid, rosinad, vürtsid, sool suhkur ja heeringad. Sõja algusel kadusid need varsti müügilt. Samuti kadus riie, nahk, raud, tuletikud, tööriistad ja mitmesugused muud alativajatavad tööstuskaubad. Esialgu säilisid kaupmeeste ärisidemed ja vähehaaval üht-teist veel saartele toodi, kuid kaubastamine muutus spekulatiivseks.

Augusti algul 1915 pommitasid sakslased laevadelt Kuressaare linna ja Roomassaare sadamat. Pärast seda anti korraldus kroonu ametiasutuste ja ametnike evakueerimiseks saartelt. Sellest ajast peale jäid saarlastest tsiviilelanikud nagu unustatult ainult sõjaväelaste võimu alla ja ka toitaineid ning muid elutarbeid said nad ainult mahasahkerdatud sõjaväevarustuse näol.

Õnneks oli tookord maarahval üldiseks kombeks viljaikalduste ja "raskete aegade" puhuks puudutamata toidutagavarasid säilitada. Taludes peeti teravilja ühe aasta vajaduste katteks alati varuks. Ka vabadikud pidasid sellest kombest lugu. Need varud aitasid nüüd olukorda leevendada. Venelased neil aastail saaremaa talupoegelt viljanorme ei nõudnud.

Tööjõulised paremad hobused rekvireeriti - see mõjus põllutööle halvavalt. Kariloomade hulgaline rekvireerimine sõjaväe jaoks oli saarlaste leivakõrvase kibe kärpimine.

Saksa okupatsioon algas Saaremaal 1917.a. septembris ja kestis 14 kuud. Need 14 kuud olid saarlastele tubliski raskemad kui eelnenud kolm sõjaaastat kokku, sest okupantide järjekindlad rekvireerimised tegid saared talumajapidamise saadustest puhtaks. Vili, vill, liha, munad, või, nahad, kalad jne - kõik veeres Saksamaale.

"Talupoegadelt rääviti ebatäielike andmete kohaselt 6800 hobust ja karilooma, 2243 siga, 134967 puuda kartuleid, 33624 puuda teravilja, 142729 puuda loomatoitu ja palju muid põllumajandussaadusi, eriti pekki, mune ning võid" lausuvad hilisemad andmed.¹

Ja siis tuli veel kaks sõda - üks idanaabriga ning samaegselt teine parunite õhutusel ja organiseerimisel seljatagant pealetungiva balti landesveeriga. Kolmas - kõige verisem, "Upa sõda", toimus otse Saaremaal. Lõplik rahu saavutati alles 2.veebruari 1920. aastal pärast viis ja pool aastat kestnud sõjamõllu.

Kuidas see rahvas siis välja nägi ja mis tal oli?

¹ "SAAREMAA", Kogumik materjale. Ajalehe "Kommunisti Ehitaja" väljaanne, Tallinn, 1959. lk.59.

Olen kaks maailmasõda üle elanud. Mõlema tulemused olid rahva riietuse suhtes meeste välimuse osas üpris sarnased. Võtke mingisugune saarlaste suurem grupipilt 1920. või 1945. aastast ja te märkate, et suur enamus meestest kannab kinnise püstkraega sõjaväemundri tegumoega frentsi. Mõnel on need otsekohe sõjaväelise päritoluga, ainult pagunid on neilt kõrvaldatud, teised aga rätsepa poolt kandja kehamõõtudele vastavalt õmmeldud.

Püstkraega ja rangelt kinninõõbitav frentš ei ole mugav kanda, kuid see lahendab ühtlasi ka lahtise rinnaesisega tsiviilpintsaku kandmisel tekkiva korraliku kraega puhta päevasärgi ning meeste muude kaelaehete küsimuse, mis sõjajärgsel ajal on raske küsimus. Kummist või tselluloidist vits frentši all kaelas - nii käidigi. Näiteid selleks on käesolevas leiduvatel fotodel küllaldaselt. Mustereksemplarina esineb foto nr.29 Roobaka kõrgemast algkoolist (V ja VI klass) 1920/21. õppeaastast. Selle õppeasutuse juhataja Pärsamaa preester Georgi Endrekson (Karmla) oli hiljuti juuksed lühikeseks püganud ja pikast preestrikuuest loobudes enesele ajakohase riietuse lasknud õmmelda. Sama löikega oli ka õpetaja Joann Lutsu ülikond. Koolinõunik Koppel nende vahel oli alles 1920.a. Venemaalt opteerunud ning muretses enesele ka ajakohase frentši, ehkki see veidi madalama kraega tuli. Ka poisslapsed sellel fotol on samasuguste püstkraedega pintsakute omanikud.

Loomulikult kuulus sellise ülikonna juurde sõdurisinelist ümberkohendatud mantel. Mantliriideks kasutati mõnikord sõduritekke, sest muud paksemat riiet polnud saada. Meeste peakatteiks olid tärnideta sõjaväemütsid.

Jalatsiteks oli meesõpetajail külakingsepa valmistatud kohaliku pargiga loomanahast nõõridega poolsaapad või sama päritoluga säärsaapad. Haruharva, kellel varasemast ajast kummidega kamassid säilinud olid. Naisõpetajate madalad kingad olid sama päritoluga kodusaare and.

1919.a. suvel proovisid mõned nooremad meesõpetajad Kuressaares suvekursustel ka paljajalu käia, nagu nad seda suveti oma kodukohas tegid, kuid linna kivistel tänavatel see komme moeks ei arenenud. Kooliklassis käisid nii mees- kui naisõpetajad kergete koduskasvanud riidest susside või pättidega. Muhulaste omad olid ilusate väljaõmmeldud pealsetega.

Õpilased jooksid kooliteed sügisel ja kevadel kuival ajal paljajalu. Talvel külmaga olid riidelappidest tehtud pealsetega ja ja jämeda takuse lõngaga tihedalt läbiõmmeldud koti- või takuriidest taldadega pätid neile kooliteel päris mõnusad. Ainult niiskel ajal oli nendega vilets lugu. Hädast saadi üle, kui kahed pätid tarvitada olid - ühed teel, kuivad koolis. Paljajalgseid koolilapsi esitab foto nr.30 1921.a. kevadel Jõiste algkoolist, kus oli õpetajaks Olga Kalm.

Samast ajast on pärit foto nr.31 Triigi algkoolist - õpetaja Otto Uustalo - ja ^{nr.32} Laugu (Nurme) algkoolist - õpetaja Gustav Ränk. Õpilaste riietuse poolest on huvitavad Koimla ja Gotlandi koolide fotod nr.8 ja 9 - mõlemad on tehtud 1922.a. kevadel.

Kahjuks ei ole fotosid otse sõjaaegsest perioodist, mil riietuse olukord kõige viletsam oli.

Fotode vaatlemisel ei tule unustada, et sel puhul ikka kõige paremad riided ülle pandi ja igapäevane olukord

FK 283-42

42. Pärsamaa koolimaja. Lk.217.

FK 283-43

43. Roobaka koolimaja. Lk.217.

alati mõnevõrra tumedam oli.

Lõpuks lisan veel foto nr.33 Ruhnu kooliperega 1924. aasta kevadest. See keset Riia lahte asuv saar oma 4-ja-klassilise kooliga kuulus Saare maakonna koosseisu. Tookord olid ruhnolased omapärased nende ü^hgkodumaast irdunud rootslased, kelle laste riietus täiskasvanute omast ainult mõõtmete poolest erinesid. Ruhnu mehed kandsid ainult hallist koduvillasest musta paelaga kanditud ülikondi, kuid koolipoisid on jõudnud juba linna ürbid ümber tömmata. Kolm neist kannavad siiski veel endist rahvarõivast. Seevastu on tütarlapsed eranditult kodusaare rahvarõivale truuks jäänud.

Saaremaa naised-lapsed said oma riided kodukohast. Sõjaajal lambasugu küll kahanes, kuid ei kadunud. Linamaid laiendati. Vokid vurisesid ja kangaspuud löksutasid kogu talve hoolega. Kangaid hakati uuesti taimevärvidega värvima ja mõnelpool ilmus endine ilus potisininegi uuesti päevavalgele.

Paiguti läks moodi naiste paksemate seelikuriiete kaunistamine "trükkimisega". Plekitükile tehti lühikeste lõigete ja paljude pisikeste aukude abil lihtsa lehe, lille või ornamendi kujutus. Kangale suruti läbi selle šablooni vedelat värvainet. Kahte-kolme šablooni teatud rütmis kasutades lisati ühevärvilisele riidele elavust, mida sooviti ja saavutatigi.

Pilgupüüdja on alati naiste huvi- ja tarbeese olnud. Paremate puudumisel läksid sõjaajal moodi alumiiniumist ilukammid ja juustesnallid ning sõrmused, mida omaküla meistrimehed valmistasid. Laulatussõrmused tehti vaskrahast. Kõrvarõngaid saarte neiud ei sallinud.

Noormehed kasutasid "pinutagusest" keerutatud "plots-kite" jaoks alumiiniumist suitsupitse ja plöksutasid püssipadrunitest tehtud välgumihkleid. Need olid samuti omaküla meistrimeeste tooted.

Peakatteta poisslast või ka täismeest kutsuti "kanavatkaks", ja seda nime ei tahtnud keegi kanda - mehel pidi müts peas olema. Saaremaa nõelakuningate hulgas leidis mütsimeistreid, kes tellijate materjalist peakatteid valmistasid, kui neid kauplustest enam saada ei olnud.

Esimestena heitsid soojal ajal mütsid varna ja hakkasid paljapäi liikuma Kuressaare maamõõtja Leonhard Krull ja Räägi õpetaja Gustav Kull. Neil olid ka tublid krussis juukseparukad peas. 1920. aasta suvel oli enamus juba "kanavaraste" poolel.

Foto nr. 34 esitab võimlemisrühma Saaremaa õpetajaist 1921. aasta suvel Kuressaares. Rühma koosseis on väga ebaühtlase vanusega, kuid veelgi mitmekesisem on nende riietus. Mingisugust spordiriietust siis müügil ei olnud ja igaüks pidi ise midagi sellekohast kombineerima. Tulemused on fotol näha.

Esireas: Helmi Davidson (Laus), Maria Lepik (Rommel) ja Glafiira Aleksandroff (Aarma). Istuvad: Jaak Vapper, Margarete Lakissepp, Anni Peterson (Niit), SÜG võimlemisõpetaja August Elmik, Anna Grönberg (Randma), Nadežda UMBER, Bertha Pooker. Seisavad: Vilhelmine Jõgi, Joann Kivi, Hermann Saarelaid (Reinfeldt), Aleksander Jaakson, Albert Seppel, Gustav (Kusta) Väher ja Aleksander Palu.

Toitlusolud olid rasked. Sakslased muutusid toiduainete varumisel 1918. a. teisel poolel eriti rangeks. Leivajahu päevanormiks oli saksa sõjaväevõimude poolt inimese

kohta ainult 100 grammi määratud. Okupatsioonivägede lahkumisel võtsid need kokkukorjatud toiduvarud jäägitult kaasa. Eesti toitusministeerium hakkas asja korraldama. Leivanormi suurendati.¹

"Toitusministeeriumi teadaande põhjal 15. skp. ei tohi 17. jaanuarist alates leiva norm rasketöötegitajatele üle kolmveerand naela ja teistel inimestel üle ühe kolmandiku naela päevas olla. Need normid on linna ja ka maaelanikkude kohta maksvad. Peale selle ei tohi linnas leiva sees üle 40% rukkijahu olla."

Linna töörahva leivanorm suurenes sellega okupantide normiga võrreldes kolm korda, kuid seda oli ikkagi vähe. Linnarahvas sai oma leivanormi linnakauplusest kätte ka, aga maarahvas jäi esialgu ikkagi aina isevarustamisele.

Õpetajad hakkasid küll palka saama, kuid seda raha ei tahtnud keegi saada. Parimaks valuutaks olid toiduained. Ajalehtedes ilmusid kuulutused, milles selle valuuta eest defitsiitseid kaupu omandada sooviti. Näide:²

"Kellel on toidukraami eest jalgratas müüa?

Teatada selle lehe talitusse."

Linnarahvas ja maatamehed ning suuremate perekondadega õpetajad käisid Põide pool Vajljala, Laimjala ja Uuemõisa valdades toidukraami otsimas. Paremaks vahetuskaubaks oli petreool, bensiin, bensool, masinaõli ja karbiid, mida maal silmavalguse soetamiseks vajati, naelad, jalatsid ja ihukatted, mööbel ja igasugune muu värk, mis talumehele tarvis läks. Aga palju temagi oli suutnud toiduaineid okupantide ahne pilgu eest kõrvale peita.

¹ Ajaleht "Saarte Kaja" nr.4 22.01.19.

² "Vaba Saaremaa" nr.37 28.05.19.

Maaõpetaja majandusliku olukorra parandamisele ning nende toiduasinetega varustamisele said valitsuseasutused alles peale sõja lõppu mõtlema hakata. Haridusministeeriumi majandusosakond teatas: ¹

"Vabariigi Valitsuse otsuse põhjal teatab Osakond, et õpetajad, kes riigisummadest põhipalka saavad, samuti kui kõiki riigiasutustes teenivaid ametnikke, tarbeainetega varustatakse.

Varustada kavatseb valitsus järgmiste ainetega:

- 1) Heeringaid ehk silku: 10 naela ametniku perekonna kohta kuus hinnaga 4 marka nael.
- 2) Rasvaaineid - 2 naela kuus perekonna kohta, esialgu taimerasva hinnaga 8 marka nael.
3. Kartulid - 2 naela perekonna kohta päevas, hinnaga 8 marka puud.

Ühekordselt käesoleva aasta kohta:

- 1) Ülikonnariiet neli ja veerand arssinat iga ametniku kohta, hinnaga mitte üle 50% turuhinnast.
- 2) Pesuriiet 25 ars. iga ametniku kohta, hinnaga 6 marka 50 penni arssin.
- 3) Saapad - üks paar ametniku kohta, hinnaga 250 marka uued, 100 marka poolpidused.

Maaõpetajate leivaküsimus lahendati 1919. aasta sügisel maatameestega ühistel alustel. ² Leivavilja määrati täiskasvanuile 20 naela kuus, lastele kuni 10 aasta vanuseni 10 naela kuus. Kui õpetajal maad ei olnud, sai ta selle normi vallavalitsuse kaudu kätte.

Viljakasv 1920. aastal oli hea. Maakonnaavalitsuse

¹ Haridusministeeriumi 16. aprilli kiri nr. 52152 1920. a.
² RT nr. 18 1919. a. ~~14~~ art. 16100.

toitlusosaakond lubas maapidajail, kellel 1919. ja 1920. a. viljanormid tasumata olid jäänud, need andmata jätta, kuid nad pidid neile määratud normivilja riikliku hinna ja vabaturu viljahinna vahe riigile tasuma.¹ See tõendab, et vabaturul siis teravilja küllaldaselt saada oli.

Saaremaa maakonnaavalitsuse kaubandusosakond algas tegetsemist 1920.aastal. Selle kaudu hakati mõnesuguseid kaupu saama, kuid kaubastamine toimus raha ettemaksuteel. Sai see, kellel selleks raha oli. Avaldati kuulutus:²

"Maakonnaavalitsuse Kaubandusosakond teatab, et Maakonna kaubaladu on saanud kaupa ja esmasp. 12. aprillil algab müük:
talla- ja pealsenahka - hind mitmesugune,
lõime lõnga - valge nr.24,
võrgu lõnga nr.100,
niiti - musta ja valget,
hobuseraua naelu - nr. 6 ja 7,
soola, suhkrut, theed, pesuriiet, saapa nõõre, saapa määret, sahariini, paberosse, tuletikka, küünlaid, õmblus nõelu, sindli naelu, saapa haake ja silme, saapa tihvtid.

Sellest kaubast müüakse ainult neile, kes enne 1. aprilli s.a. sissemaksnud.

Kaupa müüakse proportsionaalselt sissemakstud raha järele, soola ja suhkrut toitlusministeeriumi määruse järele."

Kaubandusosakond.

1. "Saaremaa Maakonna Teataja" nr.4 10.03. 1921.

2. ORKA 2013-3-553 leht 30.

Toiduaineid hakkas 1920. aasta sügisel vähehaaval lin-naturule ilmuma. Esimesed turuteated Kuressaare turult avaldati ajalehtedes alles 1921. aasta algul. Üks esimes-test oli järgmine:¹

Loomaliha 12-15 marka nael,	Leib	10 marka nael,
Sealiha 15-25 " "	Või	40 " "
Vasikaliha 7-11 " "	Munad paar	7-8 marka
Värske haug 12 " "	Herned toop	18-25 "
" ahven 12 " "	Rukkivakk	900 "

Viimase juures oli märkus: vilja on koguni harva müü-gil. (Rukki vakk kaalus umbes 50 kg. A.S.)

Enne Esimest maailmasõda oli Saaremaa külakoolides õpi-laste esimeseks kirjutamisvahendiks tahvel ja krihvel. Tahvel oli kerge puitraamiga ümbritsetud ristkülikukujä-line 3-5 mm paksune kiltkivist tasapinnaline plaat. Krih-vel sinna juurde kuuluv samast materjalist, kuid vähe peh-memast sordist 3-5 mm läbimõõduga 10-12 sm pikkus pulga-ke. Krihvliga vastu tahvlit tõmmates jäi tahvlile valge jälg. Niiske lapiga pühkides kadus kirjutis tahvlilt ära ja tahvlile võidi lugematuid kordi uuesti kirjutada ning kustutada.

Tahvlid ja krihvlid olid kauplustes müügil. Tahvel mak-sis 20-30 kopikat, krihvleid sai kopika eest paari. Need kirjutusvahendid purunesid kergelt. Õpilased hoidsid krihv-leid koduste meistrite poolt valmistatud krihvlikarbis ehk -küübis. See oli peitliga puutükist õõnestatud ja äärevalt-sis liikuva kaanega varustatud risttahukakujuline karp, mi-da õpilased kooliteel kaasas kandsid. Tahvel seisis sel-le raamist läbikäiva tugevast lõngast aasaga koolimaja

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr. 19 09.03.1921.

seinal naela otsas rippumas. Laupäeval viidi see koju ja toodi esmaspäeval puhtaks pestud raamidega jälle koolimajja tagasi.

Okupatsiooniajal tuli vähesel määral müügile saksa kunstmassist valmistatud tahvleid. Neile oli punase värviga ühele küljele ruudud, teisele jooned tehtud, mis aga varsti ära kulusid.

Eesti kooli algaastail otsiti viimased tahvlitükid välja ja kirjutati neile. Paberit ja koolivihke saada ei olnud, samuti puudusid pliiatsid, tint ja suled. Kui kusagilt lilla tindipliiatsi tükk saadi, tehti sellest tinti ja kirjutati igasugustele paberitükkidele, mis aga kusagilt kätte saadi. Terassulg oli väärtese, mida peale kirjutamist hoolsalt puhastati ja kiivalt hoiti. Prooviti ka hanesulest tehtud sulgedega kirjutada.

Koolitarvete poolest oli 1918/19. õppeaastal kõige raskem lugu. Järgmisel aastal läks olukord paremaks ja 1920/21 oli igasugu õppetarbeid juba suures valikus ja külluses saada. Krihvleid-tahvleid sellest ajast enam koolis ei tarvitatud.

Õppetarvete, õpikute ja lõunasöögi paigutamiseks ja kooliteel kandmiseks oli õpilastel kodusest linasest riidest valmistatud seljakotid. Need olid pealt nõõpi-dega suletava klapiga ning riidest kõkkuõmmeldud pae-laga varustatud. Kandepaelast pisteti pea ja üks õlg läbi ja nõnda kanti koolikotti tavaliselt vasemal kül-jel. Poisid kandsid oma koolivarustust ka sõjasaagina hangitud mitmesugustes vene ja saksa päritoluga sõja-väeranitsates. Nende omanikud arvasid ennast teistest peavõrra pikemad olevat.

Tütarlapsed kandsid oma koolikoormat mitmesugustes kõrkjatest ja pajuvirvadest punutud sangadega käekorvides ja -kottides. Poisid selliseid ei sallinud, sest nende käed pidid igaks juhuks vabad olema.

Kõigi nende mitmesuguste selja- ja käekottide ühine suur viga seisis selles, et õppetarbed ja söögiained neis segamini olid - pikapeale muutusid õpikud ja muud rasvaseks.

Pöördun veel kord õpilaste riietuse juurde tagasi. Üldiselt oli see sõjaaegsel ja sõjajärgsel perioodil vilets, nagu seda vanemate inimeste omagi oli. Poisslaste riietuse tähtsamaks osaks oli kodukoetud villasest või poolvillasest riidest linase või puuvillase voodriga jakk ehk pintsak. Tegumootel sarnanes see sõjaväelaste frentšile ja oli kinnise madala- või püstkaelusega ning ühe nööbireaga. Nööbid olid mõnikord pealmise hõlma äära alla ärapeidetud. Pintsakul oli külgedel sisselõigatud taskud, kuid rinnataskuid neil tavaliselt ei olnud.

Poisslaste pintsak oli paks ja raske riie, mida kanti linasel särgil nii kooliteel kui ka -klassis. Külmal ajal pandi sellele kampsun alla. Väga külmal ajal anti kooliteele veel vana kasukatükk ülle. Mantleid või vateeritud palituid Saaremaa koolipoistel siis veel ei olnud. Villane sall oli ja jänese-, kassi- või lambanahkne läki-läki oli ka. Kellel talvemüts puudus - selliseid oli ka - need sidusid vajaduse korral rätikutüki üle kõrvade, kui külm neile liiga tükkis tegema.

Koolipoiste koduvillasest püksid olid täismeeeste kombele vastavalt pikad. Soojemal ajal lipati linastes või takustes pükstes, mis samuti pikad olid.

Tütarlapsed kandsid kodukoetud villasest või poolvillasest riidest kleite või seelikuid ja linasest või puuvillasest riidest pluuse. Talvel tulid sinna juurde villased kampsunid. Kuna tütarlaste riietus poiste paksemast riidest ja voodriga pintsakuga võrreldes palju kergem oli, tehti neile palitukesed, kui selleks võimalus oli. Enamasti tulid nad külmal ajal kooli suurrätikuisse mähitult. Soojal ajal lippasid tütarlapsed palja peaga või kergete puuvillast rätikukestega, külmal ajal oli neil peakatteks villane rätik või sall.

Nii poiss- kui tütarlapsed kandsid kodukoetud pikki villaseid sukki, mis altpoolt põlvi paeltega kinni seoti. Puuvillased sukad-sokid tulid peale sõda esmakordselt müügile 1920. aasta teisel poolel.

Oma laste kooliriietuse valmistasid saare töökad naised ema suuremalt osalt ise kodusel teel. Ainult poisslaste pintsakud lasti külarätsepal teha.

---ooo000ooo---

FK 283-44

44. Lõetsa koolimaja. Lk.219.

45. Lõopõllu koolimaja. Lk.221. FK 283-45

46. Kõrkvere koolimaja. Lk.222. FK 283-46

13. MIHKEL KOMMEL.

Ta sündis Pöidel 24. oktoobril 1889. aastal. Lõpetas Kuressaare kõrgema linnakooli kursuse 1906. aasta kevadel ja aastased pedagoogilised kursused Haapsalu linnakooli juures 1907. aasta kevadel, millega omandas algkooliõpetaja kutseõiguse. Esimest aastat oli ta õpetajaks mandril Kõrgküla veneusu abikoolis 1907/8. õppeaastal. Pärast seda sai ta õpetajaks Saaremaaale Vana-Lõve ministeeriumikooli, kus ta kolm õppeaastat töötas. 1911. aasta sügisest 1919. aasta kevadeni töötas ta juhatajana Lümända ministeeriumikoolis, kust ta maakonna haridusosakonna juhatajaks valiti.

Nägin teda esmakordselt 1911. aasta kevadel, kui ma Valjala kihelkonnakoolis õppisin. Siis andis ta külalisena kihelkonnakooli õpilastele karskustunni ja tegi seda nii veenvalt, et sellel tunnil antud õpetus minule eluksajaks teejuhiks jäi. Vibalik noormees, veidi kümme kehahoiakuga ja nagu robustsete näojoontega, kuid nii innukalt asja seletamas, et see poistele kooli internaadis veel terveks õhtuks jutuainet andis. Nii püsis ta mu mälestuses kuni järgmise kohtamiseni.

Järgmine kohtamine ja isiklikult lähem tutvumine Kommeliga toimus 1919. aasta kevadel. Olin siis noore õpetajana ametis Pihtla valla Vätta kolmeklassilises algkoolis. Kommel oli just hiljuti maakonna hariduselu juhi kohale asunud ja sõitis ilusaid kevadpäevi kasutades jalgrattal maad mööda ringi, et maakonna koolide kohta

ülevaadet saada. Vättale jõudus ta pärast lõunat, viibis klassis kaks tundi ning jäi kooli olukorraga ja minu tööga rahule.

Pärast õpilaste lahkumist ta päris, kuidas minu söögimajandus korraldatud on. Olin tookord ise kokk ja terve see laudkond. Seda kuuldes tegi Kommel ettepaneku teha ka köögitoimkonda arvata ja toidule võtta. Nii asusime siis kööki, keetsime kartuleid, säristasime pannil sealiha ja söime. Selle kõrval kõneles Kommel innukalt kavatsustest koolivõrgu, koolide ja õppetöö ümberkorraldamise~~st~~ ning õpetajate haridustaseme ja tööoskuse tõstmisest kolmeaastaste suvekursuste läbi. Ta kõneles siiralt ja veenvalt ning aeg kadus kiirelt. Tekkis vaba ja usaldav vahekord, mis jäi püsima terveks eluks.

Üks Kommeli õpilane ja hilisem töökaaslane kirjutas oma mälestustes Kommelist järgmiselt:¹

"Kas ei olnud säravate "kuldnööpidega" rahvakoolide inspektor koolis valitseva olukorraga rahul või millest see tuli, kuid järgmisel aastal lahkus koolijuhataja Arbeiter Lõmandast. Tema asemele tuli 1911. aasta sügisel koolijuhatajaks Mihkel Kommel, Põide mees. See oli noor, täis tööindu ja teotahet. Õpilastele tundus uudisena, et see õpetaja püüdis tunda ja nagu igaühete neist läbi näha.

Belmistel aastatel oli distsipliin koolis tõepoolest laostunud ja seda uuesti jalule seada polnud kerge. Oli vaja kõva kätt, et ohjad haarata ja koolitöö õigetele rööbastele juhtida. Mäletan juhtumit, kui sügisel vastremonditud ruumis oli ahju külge kleebi-

¹ M. Tõsine-Seppel "Mälestusi Lõmanda koolist." Säilitatakse selles koolis ja Saaremaa Koduloomuuseumis.

tud väike paberitükk. Et selle tegijat avastada, pidas Kommel kõik õpilased koolis suure pimedas^{ry} kinni. Meie, kes sellest vähematki ei teadnud, olime solvunud selle teguviisi pärast ja pidasime seda ülekohtuseks.

Või teine lugu: omavahelises kähmluses sattus ühel õhtul internaadis üks ägeda loomuga poiss viha-
hoogu ja äigas teisele õpilasele kammiga pähe, millest tekkis päris tõsine haav. See juhtus talvisel õhtul enne õpilaste magamaminekut. Kommel võttis veel samal õhtul poisi kaasa ja nad läksid viis kilomeetrit jala õpilase koju seda asja lahendama.

Kuid peagi märkasime tema range valjuse kõrval ka tema heatahtlikku hoolitsust ning huvi meie vastu. Kui varem oli tunne, et õpetaja klassi tulles näeb klassitäit lapsi, päevikus nende nimesid, kuuleb nende vastuseid oma küsimustele, mille järgi meile hinded raamatusse kirjutab, siis nüüd tundsimme, et õpetaja näeb meid igaühte eraldi. Ta nagu tuli meile päris lähedale, nii et ei saanudki tema eest midagi salata ega varjata, ja kus me abi vajasime, seal oli ta valmis meid aitama. Ning pikkamööda haihtus endine pime hirm. Hakkasime teda usaldama ja tundsimme aukartust ta ees. Ja kui mõnikord tunnis vestluse ajal ta karmile ning tõsisele näole ilmus naeratust, siis ta oli juba meie südamed võitnud. Ma usun, see oli õpetaja tõeline autoriteet, mille Kommel oli endale õpilaste seas loonud ja see tunne on minul säilinud tänapäevani.

Uue juhataja ajal muutus elu koolis väga tundu-

valt. Kui eelmisel aastal enne tunni algust selle üle vaieldi, mis õppida oli antud, siis oli nüüd igaühel selge, mis temalt nõuti. Õpetajad ise ilmusid klassi kohe peale helistamist, varem tuli/seda mõnikord pool tundi oodata. Huviga kuulasime Kommeli jutustusi kirjandusest, aja- ja looduseloost - seal oli seda, mida õpikuis polnud. Õpetaja huvi oma töösse nakatus ka meisse ning tasuks selle eest avastasime töörõõmu, mida tundsimme iga õppeülesande õnnestunud täitmise puhul."

Mihkel Kommel lahkus Saaremaa maakonnaavalitsuse haridusosakonna juhataja kohalt 1. septembril 1920. aastal. Miks ta enne oma volituste lõppu lahkus, ei ole minul täpselt teada. Kaldun arvama, et see toimus tööerakonna partei maakondliku ladviku soovil, kes sõjaväest kaptenina demobiliseeritud parteikaaslasele, saarlase Aleksander Sepp'ale sobivat töökohta tahtis anda. Kindlasti olid need 16 kuud, mis Kommel haridusosakonna juhataja oli, selle ameti kõige töörohkem, vastutusrikkam ja närvesöövam aeg, seepärast pole ime, kui ka ta ise rahulikuma ja parema töökooha pärast ringi vaatas, et võiks vähe kergemalt hinge tõmmata. Pealegi polnud selle ametikoha töökoorem ja töötasu kuigi soodsas vahekorras, nii et Kommel, kellel neljaliikmeline perekond oli, juba haridusosakonna juhataja ametis olles 1919/20. õppeaastal Kuressaare merekoolis tunniandjana lisateenistust pidi otsima. Maakoolivalitsusest lahkudes ta jäigi merekooli määraliseks õppejõuks.¹ Peale selle oli Kommel veendunud

¹ ORKA 1108-4-506 lehed 46 ja 90.

ühistegelane ning asus peagi Kuressaares kaubanduslikku ühistegevust organiseerima ja juhatama.

Kommel võttis Kuressaares seltskondlikust tegevusest aktiivselt osa. 1920. aastal oli ta Kuressaare Eesti Seltsi esimees ja hiljem kaua aega selle juhatuse ning mitmesuguste toimekondade liige.

Saaremaa õpetajate kesksete organisatsioonide juhatusse kuulus ta nende asutamisest peale. Õpetajate hulgas oli ta väga populaarne ja tema huvi kooliküsimuste vastu väga suur. Tema sõnavõttud sellel alal olid alati asjalikud ja kaalukad. Kui ta pärast Kuressaare merekooli sulgemist enam üheskis koolis õpetajana ei tegutsenud, valiti ta ikkagi SÕUL juhatusse, kus ta püsis kuni nõukogude korra tulekuni.

Mihkel Kommel (foto nr.35) oli sirgjooneline ja julge mees, kes oma töökspidamised ja arvamised alati otsekohe välja ütles ning kooliküsimustes progressiivsel seisukohal asus - seepärast pidas Saaremaa õpetajaskond temast lugu ja kuulas tema sõnavõtte alati täie huvi ja tähelepanuga. Saaremaa kooliolude korraldamisel vabariigi algaastail kuulus temale väljapaistev koht.

---ooo000ooo---

RAHULIKU ARENGU AASTAD

1922 - 1928

14. ÕPETAJAD VÕITLUSES KOOLI JA OMA ÕIGUSTE EEST.

Mihkel Kommeli järel sai Saaremaa maakonnaavalitsuse haridusosakonna juhatajaks Aleksander Sepp, saarlane, Pihtla valla mees. Ta sündis 1893. aastal ja õppis Kaar-
ma seminaris, kuid seminari sulgemisel 1910. aastal ei
jõudnud ta selle kursust lõpetada. Siis ta astus Kures-
saare linnakooli, lõpetas selle kursuse ja jätkas oma
hariduse täiendamist sama kooli juures avatud 2-aastas-
tel pedagoogilistel kursustel, mille esimese lennu ta
lõpetas 1914. aasta kevadel õpetajakutse omandamisega.
Selle pedagoogilise eelhariduse tõttu ta sõjaväest de-
mobiliseerimisel siis parteikaaslaste sobitusel maakon-
na haridusosakonna juhataja kohale paigutatigi.

Samal ajal paigutas haridusministeerium Saaremaa koo-
linõuniku kohale Juhan Koppel'i, kes oli samuti Pihtla
valla mees. Nema kahekesi siis maakonna hariduselu juh-
tisidki kuni 1923. aasta juunini, mil Sepp ametist lah-
kus. Aleksander Sepp tegutses tagasihoidliku andminst-
raatorina ning jättis kooliküsimuste lahendamisel init-
siatiivi meeleldi koolinõunik Koppelile.

Riigi majanduslik olukord jõudis pärast sõda võrdle-
misi kiirelt paraneda. Sõjajärgne kriisiaeg ületati ju-
ba 1922. aastal, mille lõpul riigikassa enam puudujääki
ei näidanud.

Nimetan vaadeldavat ajajärku (1922 - 1928) rahuliku arengu aastaiks. Tegelikult algas see ajajärk Saaremaal terava võitlusega poliitiliste parteide vahel. Võitlus käis peamiselt kooli, õpetajate ning hariduselu juhtide positsiooni ümber. Saaremaa õpetajad võtsid poliitilisest elust aktiivselt osa, sest nad mõistsid, et kõrvaltvaatajana esinedes kooli ja nende endi olukord ei parane. Sellele võitlusele vaatamata (õigemini just selle tõttu) sammusid koolid samal ajal pidevat tõusuteed nii väliste tingimuste kui ka koolis toimuva õppe- ja kasvatustöö paranemise alal, seepärast pean valitust nimetuse õigustatuks.

Maakonnakooskogu koosseis valiti ümber 1921. aasta veebruaris. Selles oli 15 liiget.¹ Kõige perekam, nimelt 6-eliikmeline, oli põllumeestekogu esindus. Õpetajaid nende hulgas ei olnud. Nende nimestikus seisis küll Mustjala algkooli juhataja Eduard Lember, kes aktiivse põllumehena ja Mustjala luteriusu koguduse köstrina vajaliku mõõdu välja andis, kuid nimestikus seevõrd tahapoole paigutati, et ta maanõukokku ei sattunud.

Sotsidel oli maanõukogu selles koosseisus neli esindajat. Nende hulgas oli Muhu-Hellamaa algkooli õpetaja Vassili Teiss. Kandidaatide hulgas esines Armuadra algkooli juhataja Gustav Vaher.

Töörakonnal oli kolm esindajat. Õpetajaid esitas nende seas Lümända mees Aleksander Kaar, agronoom, tookord Kõljala põllutöökooli õppejõud. Kandidaate õpetajate õpetajate hulgast oli selle partei nimestikus palju: Alek-

¹ "Saaremaa Maakonna Teataja" nr.5 1921.a.

sander Sepp, Mihkel Kommel, Mihail Maripuu, Aleksei Rapper, Johannes Näeb ja Mihkel Koit.

Kristlik rahvaerakond viis maanõukokku ainult ühe mehe. See oli Jamaja algkooli juhataja-õpetaja Eduard Bunab, kes samasegsest oli ka Jamaja luteriusu koguduse köster. Samas nimekirjas kandideeris veel õpetajaist Tiirimetsa preester Vladimir Paivel.

Töölistel ja vabadikkudel oli maakonnakoosolekus üks esindaja. Selles nimestikus õpetajaid ei kandideerinud.

Töörakondlaste kaotuse arvel tõusis põllumeeste tagurliku partei esindus maanõukogu selles koosseisus kõige suuremaks rühmaks ning püüdis oma võimu kõigiti maksma panna. Abinõusid selles peres ei valitud.

Tookord maksis maakond õpetajate palgad. Sissetulekuid oli vähe. 1921. aasta lõpul ei suutnud maakonnakassas korralikult õpetajaile kuuluvat palka välja maksta. Õpetajad said kätte ainult ühe kolmandiku neile kuuluvast palgast. 1922. aasta alguks oli neil kaks kolmandikku palka juba mitme kuu eest saamata. Õpetajate kutseorganisatsioon Saaremaa Õpetajate Selts, kutsus olukorra arutamiseks õpetajate maakondliku üldkoosoleku kokku, kus streigi algatamise küsimust arutati.

Eriti häiris õpetajaskonna meeleolu see asjaolu, et maakonnaavalitsuse teised ametnikud ja töölised oma palga pidevalt terves ulatuses kätte said, õpetajaid aga nälgakäppa imeda lasti. Streigi ettepanek ei läinud läbi, kuid maakonnaavalitsuse parempoolse enamuse arvel öeldi nende erapooliku tegevuse kohta kibedaid sõnu.

Põllumeeste häälkandja "Saaremaa" tõi selle koosoleku kohta moonutatud kirjelduse, mille järelalusena töö-

erakonna kohaliku ajalehe "Meie Maaga" terav poleemika tekkis. Selle teravik oli maakoolivalitsuse juhtivate tegelaste Sepa ja Koppeli vastu sihitud. Tööerakonda kuulusid paljud õpetajad, kuid et õpetajaskonna enamus tööerakondlastest vasemal asus ning põllumeeste poliitika veelgi teravamas opositsioonis oli, peeti "Saaremaa" talus õpetajate ja kooli tõrvmiseks kõik võtted lubatuks. Ajajärgu mõttelaadi mõistmiseks ja seisukorra selgitamiseks toon ära mõned kirjutused, mis muidu tähelepanu ei vääriks.

"Saaremaa õpetajate seltsi"¹

Üleüldine koosolek peeti 2. jaanuaril s.a. linna algkooli ruumides. Koosolekule oli ilmunud ligi sada inimest, kellest mõni kaunis kauge maa tagant tulnud. Harutusel olid mitmed küsimused, millega õpetajate olemasolu taheti parandada. Tähtsamatest päevakorra punktidest oleksid nimetamise väärt õpetajate palga nõudmine, nõnda nimetatud "konspekti" lehtede kirjutamine ja mitmed organisatsiooni küsimused. Korralikumaks palga kättesaamiseks taheti muu seas ka streiki tarvitusele võtta, aga et selle jaoks ettevalmistused puudusid, kukutati streigi kavatsus rõhuval häälteenamusel läbi. Ka sabotash ning organiseeritud Itaalia streik ei leidnud õpetajate keskel heakskiitmist. Otsustati endiselt südametunnistuse järele koolitööd teha niipalju kui kellegil jõudu jätkub. Täit jõudu ja energiat üteldi ainult mõnel harval üksikul õpetajal veel olevat, muidugi päälle gümnaasiumi, merekooli ning

¹ Ajaleht "Saaremaa" nr. 1 04.01.1922.

linna algkooli õpetajate, kes oma palga korralikult kätte saanud.

Maakonnaavalitsuse kooliosakonna esitajate ilusad paksud punased prisked palged paistsid ka kuskilt pingi otsalt.

Koosolijate seast kuuldi nende kohta mitmesuguseid märkusi (Hästi söönud ja joonud; saavad suure palga ja korralikult kätte" jne.) Maakonna teenistuisikutele ses ~~ses~~ olevatele terve palga maksmine leiti ebaõige olevat, sest ühedelt kärbitakse, kuna teistele kõik tervelt kätte antakse.

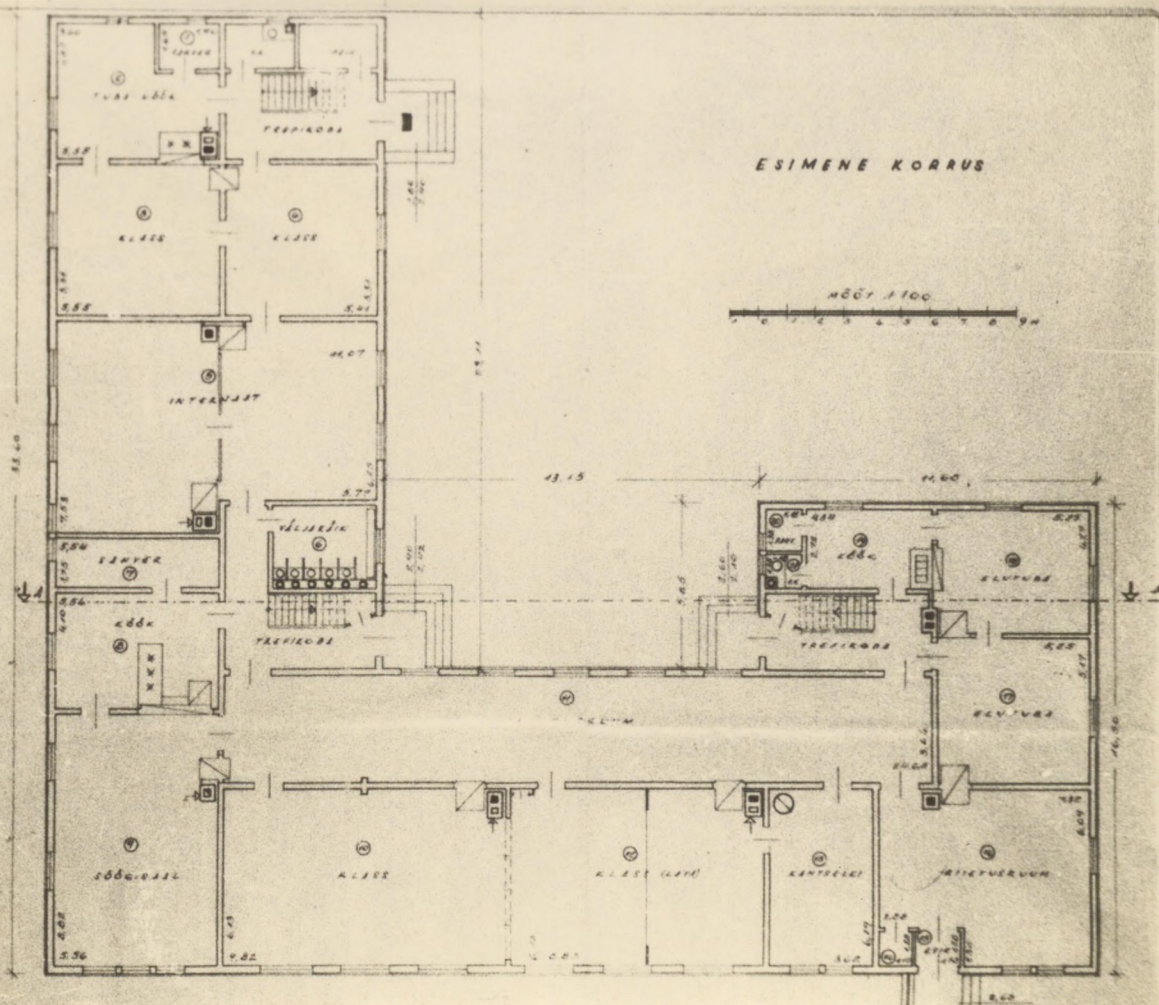
Arstiabi raamatukesi otsustati 1922 aastaks maakonnaavalitsuselt võtta. "Konspekti" lehtede asjus hääletas toatäiest inimestest mõni üksik, sest rõhuv enamuse tunnistas omavahel juttu ajades selle sisseseade "antipädagoogiliseks", ja ei arvanud seda üleüldse hääletamise vääriliseks, päälegi et ta kehvajõuliste, oma palgakolmandikust elavate inimeste energiast muist nende otsekohestest ülesannetest kõrvale juhib. Koolinõuniku sellekohast kirjutust ajalehes loeti laidetavaks sammuks ja temalt päriti aru. Pärast peeti omavahelistel läbirääkimistel nõu, kuidas reageerida koolivalitsuse esitajate mõnedele sammudele, mis vaba vaimuga kõige paremini kokku ei käi ja mis "teatavast tasapinnast" kõnelevad hariduse asjus. Avaliku koosoleku läbirääkimisi oli palju ja nad puudutasid enamasti majanduslikke asju.

Saaremaa õpetajate seltsi koosolekult mindi pet-

FK 283-47

47. Leisi koolimaja kagust. Lk.224.

48. Leisi koolimaja põhiplaan. Lk.224.

tunult koju, kahetseti asjata raisatud aega ja pika tee raskust. Süüdistusi loobiti seltsi eestseisues olevate isikute kaela, küsimata, kas nee süüdlased või mitte. Ühte kõigis küsimusis targutavat ja alati poseerivat isikut arvati seltsis "auahnu-se" pärast töötavat. Kõik läksid pahaselt koju, et õpetajate liidu kinnitust oodata, keda arvatakse kõigiti autoriteetlikumaks, kui õnnetut seltsi. Maakonna kooliosakonna tegelaste kohta selgus paljugi, mis enne tume olnud."

-1.

Varsti võttis "Saaremaa" ¹ "koosoleku pealtkuulaja" sama koosoleku kohta ke sõna ja kirjutas muuseas järgmist:

Samal ajal, kui Saaremaa õpetajad pead murdsid - kuidas õnnestust palgakriisist üle saada - leidsid maakonna koolivalitsuse esitajad, kes seda rasket õpetajate peamurdmist ja raskuse keskpunkti otsimist pealt vaatasid, õige lihtsa pääsetee ja rõõmustasid selle ülesleidmise pärast nii üpris väga, et nad ei pannud tähelegi, missuguse laia ulatusega sõnad nad välja ütlesid.

Nimelt: "Kui teie ei jäksa ilma palgata tööd teha, siis jätke amet maha ja asuge mingi muu ametisse, kus võite oma töö eest palka saada."

Järgnes pikk hurjutus nende sõnade eest lapsevanemate ja õpetajate seisukohtadelt ning jagati õpetussõnu nende ütlejale. Samas "Saaremaa" numbris ilmus toimetuse juhtkiri

"Külakooliõpetajate haridusest
ja vaimsest tasapinnast."¹

¹ Ajaleht "Saaremaa" nr. 5 18.01.1922.

"Kooliõpetajate vaimsest ja hariduslisest tasapinnast andis küll väga selge pildi kooliõpetajate koosolek 2. jaanuaril. Ja see pilt oli sarnane, et paljud praegustest kooliõpetajatest mitte õpetajaks ei kõlba. Kuidas võib lapsi kasvatada ja neist haritud ja arusaajaid kodanikke teha, kui õpetajal omal eeltingimused selleks puuduvad? Kes on kooliõpetajad, neist peab arvama, et neil teatud haridus, väärikus ja teatud taktitunne peab olema. Aga see koosolek näitas, et mõnedel õpetajatel need omadused puuduvad. Vabrikutöölise koosolekuks, kuhu mõni agitaator on ilmunud, oleks see kõlbanud, mitte aga õpetajatele. Revolutsiooni aastatel olime harjunud nägema, et siis töölisi teiste kodanikkude kallale ässitati, näidati näpuga: "Vaata, kus purshui on; vaata, kui paks kõht ja söönud nagu tal on. Kõik söövad nad töölise eest ära!" Umbes sarnaseid ütelusi oli ka kooliõpetajate koosolekul kuulda. Mis selle kohta ütelda? See näitab, et haritlane kooliõpetaja on langenud harimata vabrikutöölise tasapinnale, kes valmis on inimesi nagu värvi järele purshuideks ja kurnatavateks lahutama. Kooliõpetaja haritlane peaks teadma, et näuvärvi on loodus inimesele kaasa annud, mis mitte igakord söömisest ja joomisest ära ei ripu ja et selle järele otsustada ei saa, kui palju keegi söönud ehk joonud on. Kuidas võib laste südameharidust edendada isik, kes sarnaseid äärmiselt inetuid ja vulgaarseid ütelusi tarvitab? Isik, kes omaile niisuguseid ütelusi lubab, ei ole igal juhtumisel kooliõpetaja, sest et ta ise harimata ja kasvatamata on.

Õige see muidugi ei ole, et ainult kooliõpetajad osa palka kätte saavad. Kui maakonna kassal tõesti raha kitsikus käes on, siis antagu ka teiste teenijatele seesama osa palka. Ega kooliõpetajad teistest teenijatest halvemad pole. Kuid sarnasi ütlushiiski ei sünniks enesest lugupidaval õpetajal tarvitada. Edasi vaatame, kuidas kooliõpetajad oma kohustustest arusaavad, ja kuidas nad ülemuse käskusi täidavad. Koolinõunik nõuab, et kooliõpetajad oma koolitöö kohta konspekti taolist päevaraamatut peaksid. See peetakse sedavõrd "antipädagoogiliseks", et seda üleüldse "hääletuse vääriliseks" ei arvata. No eks muna õpeta ikka kana! Eriharidusega vilunud ja suurte kogemustega koolinõunik teeb korralduse, aga kooliõpetajad, kellest mõned ei oska kaardi pealt lüürida ega Itaaliat näidata, leiavad selle "antipädagoogiliseks" ja ei tunnista seda maksvaks! Millest see kõneleb? Sellest, et võrdlemisi hea palga saajad külakooliõpetajad lubavad oma kutseliste kohustuste peale õige läbi sõrmede vaadata. Kas oskavad sarnased õpetajad, kes ülemuse õiglasi ja asjalikke nõudmisi ignoreerivad, kasvatada kodanikke, kes seadusi austaks ja oma kodanikukohusi ausalt ja südametunnistuse järele täidaksid? Vaevalt küll.

Meie arvates peaks koolinõunik Saaremaa külakooliõpetajate koosseisu kõige põhjalikuma revideerimise alla võtma. Nüüd kus kooliõpetajad võrdlemisi hea palga saavad, võib neilt ka tööd nõuda. Vanad kooliõpetajad, kes ajast maha jäänud, tulevad ametist lahti lasta. Mis kooliõpetaja on see, kes ajalehti

nii paljugi ei loe, et tal oleks aimdus praegustest Iiri sündmustest ja kes ei oska kaardi pealt näidata ei Iirimaad ega Itaaliat. Sarnased õpetajad olid mõistetavad siis, kui talve pealt 50 rubla makseti ja kui mõni taluperemees seda ametit pidas kui kõrvaltööd, et kroonuteenistusest vabaks saada. Kui nüüd kooliõpetajate palkadeks rahvas suured summad peab maksma, siis antagu rahvale ka see eest midagi. Praegu on vanad endised 50-ne rublalised kooliõpetajad kõige suurema palga saajad. Selleks õigustab neid väljateenitud aastate arv. Aga kui õpetajad on need kõige viletsamad. Seega on nende edaspidine amrtis olemine kahekordselt kahjulik: kasu nende õpetamisest saavad lapsed kõige vähem, aga palka tuleb neile kõige rohkem maksta. Saagu siis nende asemele nooremad jõud, kelle palk väiksem, kelle teadmised suuremad ja õpeviis ajakohasem. Kuid peale vanade tuleks kõrvaldada ka noored, kes oma ülesandega valmis ei saa.

Et Saaremaal kooliõpetajatest puudus võiks tulla, seda ei maksa karta. Meil on keskkoolides õpilasi õige palju. Tartu ülikoolis on praegu 3000 üliõpilast. Mõne aasta pärast tuleb iga vallakirjutaja ja kooliõpetaja koha kohta mitu ülikooli haridusega meest. See võimaldab küllalt heade ja kohaste jõudude väljavaliku."

- r -

"Märkused õpetajate peakoosoleku

"pealtkuulaja" kirjutuste puhul.¹

Kui "pealtkuulaja" kirja "Saaremaas" nr.5 s.a.koo-

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr.23 25.03.1922.

liõpetaja hääleks pidada (mida see oma stiili ja sündsustunde poolest olla ei tohiks), siis võiks arvata, et õpetajad peakoosolekul mulje said, nagu oleks koolivalitsuse esitajad kibedusega täidetud õpetajaid oma ülesastumisega terroriseerinud ning ise sealjuures rahulolemisega parastanud. Kuidas oleks see koolivalitsuse tegelaste huvides, et õpetajad, kes õiglast viha hinges kannavad, terroriseerida ja ise parastada?

"Pealtkuulaja" "Saaremaa" nr.20. ütleb, et ei osakonna juhataja ega koolinõunik teadnud, mistarvis nad koosolekul viibisid ja mis nende ülesanne seal oli. Õieti ütelda, minul ei olnud seal ühtegi ülesannet. Et ma mitte maakonna õpetajate aasta-koosolekule ei oleks ilmunud, see oleks iseäralik paistnud. Kuid kas koolivalitsus pidi streigi teostamises etteotsa astuma?! Juba ammu enne jõulupühi, kui õhus streigilõhna tundus, avaldasin mõnele õpetajale: ma ei usu, et õpetajais niipalju ühtmeelt ja ettevõtuvaimu on, et nad streigi läbi viia suudavad. Ütlesin seda kogemuste põhjal, mis ma mitte Saaremaal omandanud ei ole, vaid kogu õpetajaskonna hingeelu ajajooksul tähele pannes. Olen ise kannatanud õpetajaskonna enda täissülgamise kalduvuse ~~ell~~ läbi. Ühtlasi rääkisime osakonna juhatajaga isekeskis, et meie õpetajaile selles suhtes vastutöötama ei hakka.- Kas rääkisin mina või osakonna juhataja streigi vastu? Õpetajad ise hääletasid selle maha. Kui töö seismajätmine kui kõige radikaalsem abinõu õpetajate eneste poolt läbikukutatud sai, oli palga

saamise lootus ilusti vette vajunud. Usun kindlasti, et õpetajate radikaalsem ülesastumine ka maakonnavalitsust sundinud oleks radikaalsemalt talitama õpetajate palkade kättesaamiseks.

Teine asi oli, kui mõte üles võeti: õpetajate ^{mitte}streiki ^{välja} kuulutada, kuid oma töö eest vastutust oma peale ei võta! See oleks nn. Itaalia streik olnud. Selle vastu astusin ma kindlalt välja, sest sarnast nähtust, kus õpetaja oma töö eest vastutust ei kanna, pidasin ma koolielus täiesti lubamatuks ja palju kurjemaks, kui töö otsekohene seisak teatud aja jooksul. Sarnasel korral ei oleks ühtegi kooli revideerida võinud, ega koolitöö ebanähtuste peale tähelepanu juhtida, sest iga õpetaja oleks ütelnud: "Meie praegu vastutust oma töö eest ei kannal!" Iga lohakus koolitöös oleks "Itaalia streigiga" vabandatud. Isegi koolipäevade äraviitmine oleks sel ettekäändel vabandatav olnud. Selge. Küsisin neilt Itaalia streigi taha pugejailt: missuguse seisukoha sarnasel korral maakonna koolivalitsus peab võtma, sest tegelikult kujuneb asi nii: streiki väljakuulutatud ei ole, tähendab, töö käib. Kui nüüd aga revideerimisel kooli ukseid kinni leitakse, mis nime sellele siis anda? Harilikult lastakse sarnased õpetajad lahti, kes omavoliliselt kooliukseid sulevad! Need olid minu sõnad, mis õpetajate peakoosolekul ütlesin. Suur hulk õpetajaid, kelle eneseväärtuse tunne väike, kartsid streigi läbi lihtsalt omi kohti kaotada. Sarnase jõuetuse avalduse peale ütlesin siis eeltoodud sõnad, mis koosoleku segadusse ajas

ja päevakorra punkti nullimi viis. Edaspidi enam haritud inimesele omast enesetunnet, enam selgroogu oma huvide kaitsmisel!

Usun, et õpetajad streiki läbikukutades moraalselt talitasid, kuid siis peaks ka õpetajate vastu moraalselt tundlikumad oldama ja neid mitte kuu-de kaupa käppa imeda lastama! Selle juures näägutab üks kohalik ajaleht tüütuseni õpetajate "suuri pal-kasi", kuid et need "suure palga" saajad näljaga võitlevad, ei lähe lehele midagi korda.-

Teiselt poolt arvan, et ka mina moraalselt tali-tasin oma ülesastumisega Itaalia streiki - teiste sõnadega õigustatud logelemist - nurja ajades, sest logelemine koolis vastutustundetu õpetaja poolt on kihvt laste hinge!

.....

J.Koppel, maakonna koolinõunik.

Varsti avaldas "Meie Maa" artikli ¹

Õpetajate seisukord

milles "üks puudust kannatajatest" seda seisukorda lähe-malt argumenteerib ja muuseas järgmist teatab:

"... Juba pool aastat saab täis, kus õpetajatel palk maa-konna kassast saamata." Kahjuks ei ole minul isikliku ko-gemuse kaudu sellele midagi juurde lisada, sest et mina sellel ajal sundaega teeniva sõduri palgaga pidin leppi-ma. Saaremaa oli siiski esimene maakond, kus õpetajate suurtest palkadest kõnelema-kirjutama hakati. Ja tehti seda just siis, mil õpetajad faktiliselt oma palka kätte ei saanud ning päris tõsiselt hädas olid.

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr. 25 01.04.1922.

Rahapuudusel ja osalt ka nagu oma võimu ja rumaluse demonstreerimiseks tegi Saaremaa maakonnakoogu 21. aprillil 1922.a. järgmise otsuse:¹

"Õpetajate perekonna toetusraha maksmise asjas otsustati 37 õpetajale perekonna toetusraha maksmine 1. augustist 1921.a. algades lõpetada, sest et nendel maad tarvitada on, mis rohkem sissetulekut perekonnale annavad kui saadav toetusraha."

See otsus tühistati järelvalve korras ja sama aasta novembris maksti kinniipeetud perekonna toetusraha asjaosalistele välja.

Poleemika arenes, ägenes ja teravnes. Mindi isiklikuks. Koolinõunik Koppelile saatis "Saaremaa" kaudu õpetussõnu "koolivend Tasso" Tahulast. Sellele vastas August Mälk Koppeli frondil.

Et "Saaremaa" selles sulesõjas endises toonis ja veelgi laiemas kaares Saaremaa "külakooliõpetajatele" kallale tungis, otsustas Saaremaa õpetajate esimene kongress 1922. aasta augustis selle ajalehe õpetajaskonna põlu ja boikoti alla panna. See olukorda muidugi ei parandanud, ja poleemika kestis edasi.

Palgaküsimus lahenes siiski veel samal aastal: kuna maakondadel õpetajate palkade maksmiseks küllaldaselt tulusid ei olnud ja neid ka tulevikus loota polnud, võeti ka algkoolide õppejõudude rahapalk riigikassa kanda. Vallad pidid õppejõududele sobiva korteri koos kütte ja valgustusega andma, või selle puudumisel rahas 10% tema palgast tasuma. Kortерite ja korterirahade pärast tuli hiljem palju pahandusi mitmel pool.

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr. 32 29.04.1922.

Kui peale usuõpetuse rahvahääletamist valitud rahvaesindajad lahkuma pidid, sest et nad ekslikult rahvast tõelisest targemaks olid pidanud, kirjutas koolinõunik Koppel oma täie nime ja tiitli all "Meie Maas" uutele pika ja terava artikli

"Mida ootab kool uutelt rahvaesitajailt.¹

Kool kiratseb endist viisi võimatu viletsais tingimuses. Õpetaja elutingimused on enam-vähem korraldatud, kuid kool ise oma välise küljega ei pole täpigi edasi nihkunud, peale mõne üksiku. Õpetajate sekka on parandatud palgaolude tõttu hulk noort, värsket ja teadjat jõudu valgunud. Õppekavad on tõsiselt kasvatusteadliselt seisukohalt väljatöötatud, endisi õpetajaid on kursuste teel värskendatud - ühesõnaga - kooli sisemist külge on tublisti püütud parandada.

Uus viin on vanadesse astjatesse jäänud. Lapsed on hunikus endistes kitsastes üttkoolides, mis aastat 40 - 50 tagasi ehitatud 10 - 20 lapse jaoks. Seal nad istuvad täiskiilutud lauas, kus liikumise ruum käel kirjutamise juures puudub; kus väikestest akendest päike sisse ei pääse tiisikuse idusid kaotama; kus õppeabinõud - maakaardid, loodusloo õppeabinõud jne. täiesti puuduvad; võimlemise ruum ja abinõud puuduvad; käsitöö ruum, käsitööriistad - ka kõige lihtsamad - käsitöö materjaal - kõik puudub. Õpetajad seisavad suurte ülesannete ees lahtiste kätega nagu Israeli orjad Vaarao sundijate käes: õlgi ega savi ei anta, kuid nõutud hulk telliskiva olgu

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr. 30, 34 ja 45 apr./mai 1923.

tehtud!

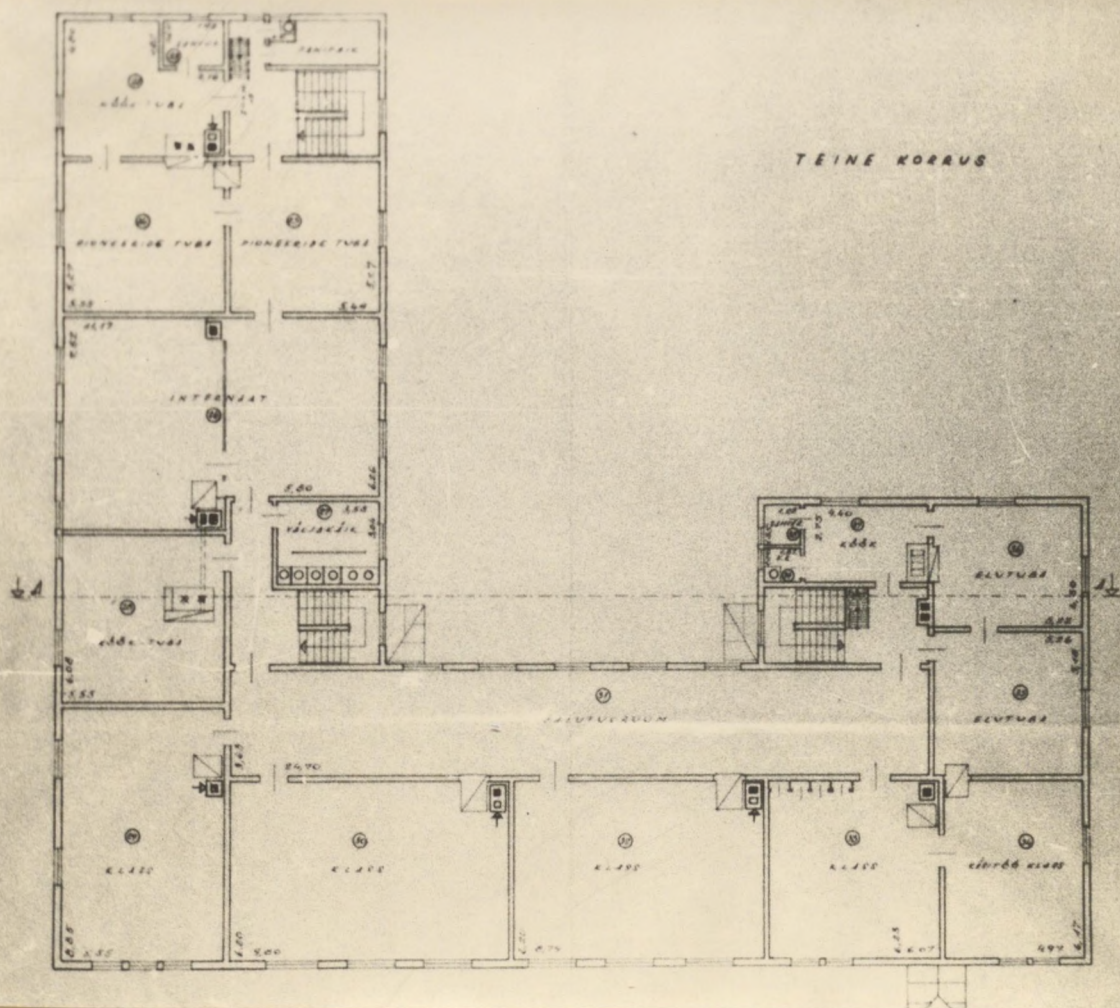
Arvan, et üleliigne oleks seletusi teha selleks, kas ja missuguseid koolimajäru meil tarvis oleks. Arvan üleliigseks seletada, et koolimajas peab ruumi olema lastele, et seal õhku hingamiseks peab olema, et seal ruumid ja abinõud õpetamiseks peavad olema. Kui ei tule parandust kooli välisele küljele, siis ei maksa kulusid ega tasu vaeva ka parandused, mis on tehtud õpetajate palkade tõstmises ja kauni õppekava loomises. Iseteadvamad õpetajad valguvad sinna, kus neil elamise olud korteri näol saadsamad. Kes jääb sinna, kus elamiseks pakutakse üks nārune toake, ehk ei sedagi? Ja kuigi mõni parem jõud mingisugusel tingimusel meile ära eksib, siis ei suuda ta ruumide ja õppeabinõude puudusel õppekava mitte täide viia. Ei tohi kooli välist külge mitte parandamata jätta. Uutel rahvasaadikutel uues riigikogus olgu ülesandeks kooli välist külge tarvilikule kõrgusele tõsta, nagu tema eelmine kooli sisemist elu parandas. Selle võimaldamiseks tuleb kõigepealt maksumüsteemi muuta. Sest praegu on tõesti totter olukord. Rahvas maksab maksusid riigile ja omavalitsusele. Riigil jääb raha üle, mida ta ehituslaenu näol rahvale tagasi pakub - protsentidega. Rahvas peab oma raha riigilt laenama ja selle eest protsentisid maksma.

Omavalitsusel aga ei jätku kuidagi raha, et pakutavale laenule lisa anda üks veerand ehituse eelarvest ja laenu protsentisid maksa. Olgugi, et laenu tingimused võrdlemisi kerged ja hea tahtmise ja aru-

FK283-48

49. Leisi koolimaja edelast. Lk.224.

50. Leisi koolimaja põhiplaan. Lk.224.

saamise juures vähematki kahtlust ei ole ehituse läbiviimise võimaluse üle, on siiski tarvis, et riik praeguse maksusüsteemi juures laenu asemel otsekohest toetust annaks, ehk et maksusüsteemi nii muudetaks, et omavalitsused ise ehitamisega hakkama saavad. Soovitavam on esimene moodus. Nii ehk teisiti, ehk koguni kolmandat viisi, kuid kool ootab oma parandamist. Ta ootab üleandmist "moonakate ja vaeserahva laste" koolist tõsiseks Vabariigi rahvakooliks. Seda loodab ta uult riigikogult, uutelt rahvaesitajailt.

Kuid seda ei tohi me ise käed rüpes ootama jääda, et nüüd riigikogu ja riik tuleksid ja kõik meile valmis teeksid. Ise peame ka vähegi oime liigutama. Rahvas ise peab käed külge panema. Selles on jõud. Rahvale tuleb kooliküsimusi selgitada. Tuleb näidata, et kool on rahva enese kool, rahva enese pärast. Kool peab rahvale armsaks saama. Kodu peab kooli süles kandma. Kodu ja kooli vahetõrge peab soe ja sõbralik olema. Usaldus ja armastus peab valitsema mõlemate vahel.

Kool on koht, kuhu vanemad oma pojakese või tütrekesse saadavad. Kuhu vanema silm enam ei ulata last nägema ega juhatama. Nagu õige vanem oma last armastab, nii peab ta ka armastama seda asutust, kuhu ta oma lapse saadab.

Armastusega peab kool oma hoolealused vastu võtma. Armastama ja ühtlasi ka karistama peab kool, kui ta tõsiselt kasvatada tahab, kui ta oma hoolealuste raiskuminemist ei taha näha. Kool ja kodu olgu tei-

neteisele abiks ja toeks. Seda vastastikku usaldust ja armastust kodu ja kooli vahel ei saa kumbki pool üksinda luua ega alal hoida. Head tahtmist selleks peab mõlemail olema.

Mõlemad vajavad ka väljaspoolt õpetust ja juhatust, et neid äramõistmisele viia, et üks ilma teiseta elada ei saa. Seda juhatust peavad andma kõik, kellele meie rahvakool ja noorsugu kallis: isikud, kes selleks kutsutud ja seatud kui ka kutsumata ja seadmata; eestkätt ajakirjandus, mis laiadele hulka-dele kõige kättesaadavam abinõu teatava mõtte propa-geerimiseks.

Eesti Karskuse Keskliidu korraldusel pandi Saa-remaal läinud sügisel ja algaval kevadel terve rida rahvuskultuurikongresse toime. Neil kongressidel tungis igal pool punase niidina esile, missugused nõudmised rahval kooli, eriti õpetajate vastu on. Ja need nõudmised on õigustatud. Rahva oma otsuse järele on kooliõpetaja see, kes vanematele koduses lastekasvatuses ja õpetuses juhatust peab andma; õpetaja on see, kes rahvaharidust väljaspool kooli peab edendama ja kandma.

Raamatukogusi ja mõistlikku lõbupakkumist korraldagu seltsid. Seltsid tugenevad peaaesjalikult õpetajate õladele. Ei ole selts mõeldav, kui pole laulukoori, näitemängu, kõnesid ehk muid ettekan-deid. Õpetajad korraldagu, õpetajad pidagu koosole-kuid rahvale, pidagu seal kõnesid, õpetagu laulukoo-rides ja näitemängudes, korraldagu raamatukogusid, lugemise ringe, pidagu kursusi kasvatuse alal, ko-

danikuteaduses, ühistegevuses, tervisõpetuses jne. Ühesõnaga, õpetaja olgu kõige vaimlise elu keskpunkt, kust kõik kultuuri niidikesed välja & jooksevad. Ja seda peab ta olema. Muidugi ei jõua üks isik kõiges vastust anda, kuid üks ühte, teine teist. Meil peab olema teaduslikult tugev, tööjõuline ja aateline õpetajaskond. Seda ei saa üle öö ega üle aasta. Vanu õpetajaid on mineviku vangistuses, noored on kas edasiõppijad ehk harjumatud. Õpetajaskond, nagu ta olema peab, peab välja kasvama. Selleks tuleb talle võimalus anda. Parem osa praegusest õpetajaskonnast peab arenema, halvem osa tuleb väärtuslikuma elemendiga asendada. Kuid pinda peab olema, et õpetajaskond - teadusküllane, kohusetundeline, tegevushimuline, töövõimeline - võiks välja kasvada, kelle poole iga lapsevanem nõuküsimisega võiks pöörata ja kellelt õiget juhatus saada.

Veereval kivil ei ole sammalt, ütleb rahva suu. Kool peab sarnastes tingimustes olema, et õpetajaskond mitte veerevaks kiviks ei muutuks. Kool ei tohi muutuda võrastemajaks, ei tohi muutuda noorte, harjumata jõudude tallermaaks, kus edasiõppija noor inimene aasta ehk paar puhkab, jõudu kogub ja edasi rändab. Ei. Ta peab saama tõsiseks elukohaks neile, kes seda tööd tahavad teha. Peale palgaolude parandamist tuleb korteri olude parandusele asuda ja ühtlasi töötingimused luua ruumide ja õppeabinõude näol. Ainult siis võime sarnast õpetajaskonda oodata, kes rahvakongressidel ülesseatud nõudmisi

suudaksid täita. Selle uue kooli loomiseks peavad kõik, nagu öeldud, kaasa aitama mõtte, sõna ja teoga. Eriti ajakirjandus peaks koolisõbraline olema.

Kahjuks ei saa siin mitte vaikides mööda minna sellest eitavast nähtusest, et osa isikuid on oma eriliseks ülesandeks teinud Eesti kooli maksku mis maksab, maha teha. Selle tänamatu ülesande - koolivastast kihutustööd rahva sekka kanda - on kohalik ajaleht "Saaremaa" oma peale võtnud. Läänud sügisel näitasin ma, kuidas iga teine "Saaremaa" number kooli suhtes eitaval seisukohal asub (Talvel 1921/22). Kõige ühiskondliku pahe juur on selle lehe arvates uus Eesti kool. Rahva majanduslise kehvuse põhjuseks olla õpetajate palgad. Koolilaste ja üldise ulakuse põhjuseks olla paganlik, usuõpetuseta kool ja paganlikud õpetajad. Iga paratamatu harilik ulakus koolis, mis kõigil aegadel halvemate laste poolt toime pandud, puhuti leheveergudel suureks sündmuseks, sealjuures arvesse võtmata jättes muutunud koolitingimusi.

Kõige rohkem on "Saaremaa" närinud õpetajate "suurte palkade" kallal, vaatamata selle peale, et algajad õpetajad, kelle hulgas kaunis kogu keskkooli haridusega, ennesõjaaegsete põllusaaduste hindadega võrreldes 15 (loe: viisteistkümmend) rubla kuus palka said. Vanemad õpetajad, kellel ka suurem perekond juhtus, said muidugi rohkem riigiteenijate palgaseaduse alusel. Algaja õpetaja palk oli 3500 marka, rukkivaka hind 700 marka - nii saab noor õpetaja 5

vakka vilja kuus, mis ennesõjaaegse hinnaga teeb 15 rubla. Nüüd, kus muude riigiteenijate palkadega koos ka õpetajate palku kõrgendati, saavad noored õpetajad seitse vakka vilja kuus, mis on 21 - 22 kuldrubla kuus. ... Kõige kõrgem õpetaja palk, mida sinult gümnaasiumi direktor palga seaduse järelle saada võib, on 15000 marka. Seda palka võib ta saada siis, kui ta vähemalt 12 aastat ametis olnud. Missugune algkooli õpetaja praegu Saaremaal 17000 marka kuus palka saab, nagu "Saaremaa" hiljuti avaldas, on kõigil terve mõistusega inimestel arusaamatu. Niisugused teated "Saaremaa" poolt on kõige hübematum vale ja kõige alatum demagoogia, millega teadmatuid rahvahulki ülesse võib ässitada.

Peale õpetajate palkade on "Saaremaa" veel kogu kooliseaduse vastu eitaval seisukohal. Ei olla õige, et kõik lapsed koolis peavad käima. Kõikidele maksuta alghariduse andmine käia rahval üle jõu. Nähtavasti sooviks leht näha, et kool ainult rikaste eesõigus oleks. Ka kooli õppekava ei kõlbada kuhugi: käsitöö näiteks olla pilbaste ja sõrmede lõikamine. Kui aga nende ridade kirjutanaja on soovitanud uute ajakohaste koolimajade ehitamise tarvidust, kus ka nii tähtsa õppeaine jaoks, nagu käsitöö, sellekohane ruum ja tööriistad leiduksid, siis on "Saaremaal" hädakisa lahti: rahvas ei jõua üleöö suuri lossisi üles ehitada! Kuid kes räägib üle öö ehitamisest? Ma olen rääkinud, et avalikkude algkoolide seaduse järelle peaks 1930. aastaks korralik koolivõrk teostatud olema, ja et selleks on juba aeg töö-

le asuda. Kui asja aast-aastalt edasi lükkame ja viimased üttkoolid kaela langevad, vaat' siis tuleb üle öö ehitada! Praegu, kus kolm aastat sõjakärast möödas, elab rahvas maal juba kaunis keskmiselt. Kooliruumide paremale järjele seadmiseks pole aga peaaegu kõrt-körre peale tõstetud. Praegu, kus loomad ja vili - nagu põllumees ütleb - midagi ei maksa, kas nüüd ei ole kohane aeg ehitamiseks? Selge on, et tööjõud praegu odav on, kui ülespidamise ained odavad on. Läheks aga viljavakk jälle 1200 marga ni ja loom 10000 margani, arusadav et tööline siis oma jõudu 100 marga eest päevas müüa ei või. Siis on jälle põhjus: aeg on kallis, kes praegu jõuab ehitada! Millal tuleb siis see ehitamise aeg? Vist ei millalgi!

Selle asemel, et selgitada koolimajade tarvidust, et selgitada neid võimalusi, kuidas seda suurt asja liikuma panna, kõigi selgitavate mõtete asemel toob leht ainult hukkamõistvaid kirjutusi kooli kohta ja nende mõtete kohta, mis sellel alal esitatakse. Sarnase eitava seisukohaga ei saa ju ometi miskit loovat tööd rahva seas teha. Peab ometi ka midagi loovat, midagi positiivset mõtet ettetooma. Oleks leht ometi kordki midagi jaatavat koolialal leidnud või mõtet esitanud, kuidas asja parandada saaks! Aina aga pime eitamine: ei saa, ei kõlba, ei suuda, pole tarvis, kool on raisus, õpetajad on kõlbmatud taskuhuvilised, õpilased pussitavad üksteist, programm ei kõlba jne, jne. Kas on tõesti ainukene abinõu kooli tarvilikule kõrgusele tõsta, kui õpetajate palgad

alla surume? Kuulutas ju "Saaremaa", et usuõpetuse läbimineku puhul esimene seadusandline töö on kooliõpetajate palgad maha tõmmata! Siis hakkame muidugi ühe Anseküla kongressist osavõtja retsepti järele talitama: õpetajate kohad vähempakkumisel välja kaudbelda, kolme suvekuu eest neile palka mitte maksta ja selle raha eest koolimajad üles ehitada. Väga tänuväärt töö see Eesti rahvale küll ei oleks, kui oma kooli paiskaksime jälle aastakümneteks sarnaste vähempakkujate käte vahele, kust ta praegu välja jõudmas on. Kuhu jääksid siis nõudmised, mis rahvakongressidel õpetajate kohta üles seatud?

Ma tahaksin siin kord veel juhust tarvitada, selgitades neid võimalusi, mis meil praegu koolimajade ehitamiseks avanevad, s.o. riikline laen. Laenu tarvitab iga mõistlik majapidamine, kellel midagi erakorralist ettevõtmist on. Laenuta midagi ette võtta on lihtsalt kiratsemine. Läänud aastal määrati peasjalikult Saaremaa ja Petseri maakonna jaoks 30 miljoni koolimajade ehitamise laenu. Palju tuli sellest meile Saaremaale? Vähe. Suuremaa vallad aga hõõrusid käsa, et see raha neile kasutada jäi. Ka praegu võtavad Suuremaa vallad üksteise võidu ehituslaenu ja varsti on suur Eesti ilusate koolimajadega täis lükitud. Iga aasta antakse seks otstarbeks kümned miljoniid . See tuleb riigi kassast ja seda maksavad ka saarlased. Nii aitavad saarlased mannermaa mehi omale lähedaid koolimaju ehitada, kuna meie lapsed kitsastes ütiketes ehk koguni ilma nendetagi oma aega raiskavad ja tervistki kaotavad. Siis, kui manner-

maal koolimajad üleval on, on meil viimased ütid kaela kukkumas, ehituslaen aga kinni ja suuremaa mehed kihistavad naerda saarlaste üle, kes neil aitasid oma rahaga maju ehitada, ise aga sõrmi imevad. Niisuguseks võib asi mõne aasta jooksul välja kujuneda. Siin peaks küll selgitama ja õhutama, et vallad otse tormi jookseksid ehituslaenu peale.

"Saaremaa" aga eitab laenu ja hirmutab suurte maksudega. Esimest viis aastat pole aga pennigi maksta. Ju meie viie aasta pärast, kus riik 8-aastases rahus kosunud, ometigi jõuame paar naela võid, ehk vakk kartuðlaid, ehk ühe tööpäeva aastas ohverdada koolimaja võla tasumiseks. Rohkem ta maksma ei tule, nagu Leisi valla 6-klassilise koolimaja ehitamise puhul Leisi vallamajas välja arvutati. Ja kaugeltki 6-klassilist pole igale poole/vaja ehitada. Ja kui näiteks Leisi vald seda "üle öö" jõuab, mispärast tema naaber, Mustjala, seda ei jõuaks! Mispärast iga vald ei jõuaks ühtegi korralikku koolimaja suurel riiklikul toetusel üles ehitada?

Rõõmuga pean tunnistama, et valdade arusaamine "Saaremaa" omast siiski kaugel ees on, sest suur osa valdu on juba ehitustele asunud või mõisa maja ostnud; puudujad tulevad kindlasti järele. Tuleb ju ehituse raha suurelt osalt valda töö raha näol tagasi: kivi võtmine, palkide lõikamine, nende kohalevedu, liiva vedu, tööraha jne. Kohalikud elanikud võivad ühe miljoni võrra rikkamaks saada ehituse töö arvel. Ja maja jääb alale, mis völgade eest vastutab. Veel võimalik, et völg ühel ilusal päeval maha kustutak-

se, nagu see läinud aastal maakonna laemuga sündis. Pikemalt ei taha selle juures peatada.

Aina eitamisega ja lõhkumisega rahva asja ei edendata, "Saaremaa!" Me peame ka nägema, et praegune kool kõigest hingest püüab ja tahab hea kool olla. Seda võin ma, kui kooliga kõige lähemalt kokkupuutu- ja isik, kartmatult kinnitada. Samuti ei salga ma, et hulga koolide seas on ka nõrku, kes oma ülesannet ei suuda täita, kuid see pole kaugeltki üldine. Nendega on ka vastavalt talitatud ja saab edaspidi- gi talitatud, kuid üksikuid väärnähtusi üldisteks puhuda on ülekohtune ja kuritahtlik. See demoraliseerib rahva hinge. Otse süda kisub kokku, kui seda hoolimata lõhkumist ja lagastamist noores "kasumetas" nägema pead, mida "Saaremaa" eriti meie noore kooli alal teeb. Midagi ei ole siin püha. Kõik sellekohased ettevõtted, mida üldse rahvahariduse ning elu kaunistamise sihis ette võetakse, ükskõik kelle poolt, leiavad "Saaremaa" poolt temale omast hindamist. Nii nimetab ta Karskuse Keskliidu poolt korraldatud rahva kongresside pidamist, kus väga laialdane ja sügavaulatuslik⁷¹ programm, nagu kodune kasvatus ja õpetus, kooliküsimus, rahvaharidus väljaspool kooli, ühistegevus, põllumajandus, karskusküsimus, tervishoid ja sport, kohalik seltskondlik elu ja muud rahvast huvitavad küsimused päevakorras on - seda kõike nimetab "Saaremaa" "karskustegelaste ümberkolamiseks mis kellegile kasu ei too", "suurte palkade" võtmiseks! Terve haridusline tegevus on ristitud "harilolluseks" ja tema tegelased näevad välja

"värskelt villitud õllevaatidena."

Kui "Saaremaa" näitaks üksikuid tõsiseid väärnähtusi, ilma üldistamata, siis teeks ta tänuväärt tööd. Kuid tema siiasaane seisukoht kooliküsimuses on absoluutselt kahjulik ja rahva tuleviku aluste õnnestamine.-

Üks "Saaremaa" talus väga lugupeetud isik avaldas mulle, et lehe sarnane seisukoht kooli alal "puhtpoliitiline" on, see tähendab äraseletatult: lehe tegelastele on see kasulik demagoogiat teha, et sellega hulka oma poole meelitada, lugejaid võita ja raha saada.

Ja, demagoogia, kuigi see teatud parteile kasulik on, on ikkagi alatu ja närune asi. Kooli demagoogia tallermaaks teha, on suurim patt. Mis meil siis veel püha on, kui meie rahva kasvatus-küsimuse oma taskuhuvide tallermaaks teeme?! Kaugemale neist isikuist!

Kas vast "Saaremaal" tema juhtivate jõududega mitte sihilik rahvapimestamine eesmärgiks ei ole? See on alati mustade jõudude püüe olnud, sest segas vees olla hea kalu püüda, ja armetud õpetajad armetute koolimajadega on selle sihi kättesaamiseks kõige parem abinõu.

Meie hüüdsõna olgu: Rohkem valgust laiematele rahvakihtidele!

Saaremaa koolinõunik

Juhan Koppel.

Selles pikas kirjas "Saaremaale" tehtud kibedad etteheited tegid selle toimetajaile ja väljaandjaile ning tervele põllumeeste parteile suurt meelehärma. Sule- ja

FK 283-49

51. Leisi kooliklassi sisevaade. Lk.227.

FK 283-50

52. Sama II.

sõnasõda läks veelgi ägedamaks ja lisaks saadeti haridusministeeriumile Koppeli kohta kaebekirju. Pikapeale muutus selle olukord kipakaks. Ka haridusosakonna juhataja Aleksander Sepale kiputi korduvalt kallale ning see pidaski paremaks rahulikumat töökohta otsida. Ta lahkus maakoolivalitsusest 1. ^{juunil} ~~septembril~~ 1923. Rahulikust elust ei tulnud tal esialgu siiski midagi välja, nagu hiljem sellest kuuleme.

Peale Sepa lahkumist oli maakonnaavalitsuse haridusosakonna juhataja ametikohal 19 kuu vältel kolm meest. Esimene neist oli Feodor Kanaval (Uku Kajak), tööerakondlane, kes koolinõunik Koppeliga käsikäes töötas. Järgmine, Kõesla algkooli juhataja Johannes Bormann (Arela), oli asunikuna maanõukokku sattunud ja pidi selle selgusetut poliitikat ajama. Kolmas, Sauvere algkooli juhataja Peeter Lauri, oli veidi vanem mees, talukohaomanik ja tema selja taga seisis põllumeeste partei. Viimase kahe seisukohti ei saanud Koppel täiel määral jagada.

Ükski neist kolmest ei istunud osakonnajuhataja toolil kuigi mugavalt ning iseseisva hariduspoliitika ajamiseks olid nad ametis liialt lühikest aega.

Uuest aastast 1925 sai Saaremaa maakonnaavalitsuse haridusosakonna juhatajaks Bruno Steinberg, SUG õppejõud, kes oma poliitilist värvi avalikult ei avaldanud, kuid kes põllumeeste toetusel kohale sai ja ka pikemat aega sellel püsis.

Umbes samal ajal tehti haridusministeeriumi poolt koolinõunik Koppelile märkus, et ta pole suutnud kooli ümbrusest teravusi kõrvaldada ning poliitiliste parteidega kiskles. Kui "Saaremaa" selle märkuse suure rahul-

dustundega rahvale teatavaks tegi,¹ vaibus äge poleemika ja järgnes vaikne vaierahu. Hiljem ei ole vaiekord õpetajate ja koolitegelaste ning poliitiliste parteide häälekandjate vahel nii terav olnud, isegi vapside ajal mitte.

—ooo000ooo—

¹ Ajaleht "Saaremaa" nr.7 1925.a.

15. KOOLIMAJAD.

Kooli väliste olude parandamise esimeseks eeltingimuseks oli uute paremate koolimajade soetamine. Käesoleva esimeses osas kuulsime, et sõja- ja sõjargsete aastate jooksul sellel alal nimetamisväärsed teha ei jõutud. Tsaariajalt päritud koolimajade olukord oli üldiselt nii vilets, et need õpilaste ja õppejõudude tervisele halba mõju avaldasid. Korralikust õppetööst tänapäeva mõiste järgi ei saanud neis juttugi olla.

Hädavaajalikkude remontide tegemiseks hakkas tarvisminevaid materjale küll varsti pärast sõja lõppu saama. 1921/22 õppeaastal olid kahekordsed aknad ja aknaklaasid kõigil Saaremaa koolimajadel olemas, kuid remontidega nende viletsate hüttkoolimade olukorda palju parandada ei suudetud. Oli vaja uusi lähedamaid koolimaju. Jõuti arusaamisele, et vallaomavalitsused, kellel toleaeagsete seaduste järgi koolimajade ehitamise kohustus lasus, ilma tõhusa kõrvalabita selle ülesandega toime ei tule. Pöördepunktiks oli 1922. aasta, mil anti Koolimajade ehitusfondi seadud.¹

Juba järgmisel aastal anti selle ehitusfondi suu-
rendamise seadus.² Hiljem muudeti ja täiustati seda seadust veel paaril korral.³

Laenu anti vallaomavalitsustele kivimajade ehitamiseks, omandamiseks ja ümberehitamiseks 35, puumajade puhul 25 aastaks 75% ulatuses eelarvesummast.

¹ RT 60/61 1922. ² RT 143 1923. ³ RT 41 1928 ja RT 70 art. 553 1931.a.

Laenu eest võeti selle saamise kuuendast aastast alates 2%. Laen kustutati igaaastaste võrdsete osadena aja jooksul, mille peale see antud oli. Laenu summast anti laenajale 25% kätte laenu määramisel, 40% kui hoone vandament ja selle sokkel valmis oli ning 35% maja katuse alla viimisel.

Avalikkude algkoolide hoonete ehitamise määruse § 12 lausus: ¹igas 3-4 klassikomplektiga koolimajas olgu -

- 1) klassid vastavalt klassikomplektide arvule;
- 2) käsitööklass, kui koolis töötavad ka V ja VI õppeaast.
- 3) õppetajatetuba, mis on ühtlasi ka kooli kantseleiks, õppevahendite ja raamatukogu ruumiks;
- 4) võimlemiseruum;
- 5) riiehoiuruum või koridorides vabad seinad riidenagide paigutamiseks;
- 6) kooliteenija korter, mille kööki õpilased võivad kasutada söögi valmistamiseks ja - võimaluse piires - einetamisel;
- 7) klosetid eraldi poeglastele ja tütarlastele;
- 8) õpetajate korterid vajaduse järgi.

Selle määruse ülejäänud 54 paragrahvis oli loetletud igasugused ehitustehnilised nõudmised, milliste märkimine siin oleks ülearune.

Koolimajade ehitamiseks müüdi ehitusmetsa raielankide viisi soodustatud hinnaga.

Enne kui Saaremaa uute kooliruumide omandamise käiku jälgima hakkame, vaatleme olemasolevaid kord mannerlase pilguga. See mees oli Eesti Karskusliidu instruktor Rudolf Hansson, kes oma tööülesannete täitmisel Saaremaal

¹ RT 76 1931 art. 586.

palju ringi rändas ja kohalikke olusid hästi tundis. Ta kirjutas:¹

"Haridusalal on olukord kohati nii primitiivne, et piinlik peaks hakkama inimestel, kes oma kaaskodanikke panevad seesugustes tingimustes õpetama ja õppima, nõudes sealjuures ühtluskooli programmi läbi viimist. On koolimaja, mille koht oleks vabaõhu muuseumis, - 6,5 - 7 jalga kõrges kitsas toakeses peavad õppima 20 - 40 last, kus mingisugustest õppeabinõudest aimugi ei ole, kus kooliõpetajal harilikult kolme jaoskonnaga tuleb töötada, sealjuures aga seesuguses toakeses elada, mis tervislikult täiesti lubamata ja kuhu perekonna asutamine mõeldavgi ei ole, ehk kus üldse puudub paigakene, kus kooliõpetaja, kes eemal korteris, päeva jooksul korraks väsinud peadki käe najale toetada saaks...

Küll on "üttkoolide" kõrvaldamine ja "losskoolide" loomine siingi päevakorral, kuid selle teostamisel on suurte raskustega võidelda. Vallad on kehvad ja ei sõanda isegi riiklist laenu paluda, kartes, et protsenta maksta ei jõua. Lastevanemad aga kardavad, et kui laps oma külas asuvast üttkoolist kaugemale asuvasse internaatkooli saatma tuleb hakata, siis laste koolitamine kehvematel inimestel lausa üle jõu käib: kodus söövad ükskõik mis juhtub olema, sinna pane aga teatav moon kaasa ja pea ka teenija üles.

.....

-ss-

Samas artiklis avaldas Hansson arvamist, et saarlaste haridusolude parandamiseks tuleks neile nagu setudelegi

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr. 95 09.12.1922.

piirimaade kultuurkapitalist toetust anda. Seda ei ole kunagi tehtud ega ole minu teades seda küsimust valitsusasutustes kunagi tõsiselt arutatudki.

Nagu eelpool mainisin, jõuti esimesel perioodil ainult neli ~~me~~ mõisahoonet koolimajadeks võtta ning ainult üks külakond hakkas enesele uut koolimaja ehitama. Eeltõid nii ühes kui teises suunas siiski tehti ja nüüd hakkasid asjad hoogsamalt liikuma.

22.veebruaril 1922.a. palus Saaremaa maakoolivalitsus kohtadelt tulnud sooviavaldustele vastavalt järgmised mõisahooned valdadele koolimajadeks müüa:¹

Abruka vallale Tiirimetsa m.hooned Tiirimetsa 6-kl.a/k.

Kaarma-Suurv.	Abruka	"	"	Abruka	3-kl.	"
	Randvere	"	"	Randvere	6-kl.	"
Kihelkonna v.	Rootsiküla	"	"	Rootsiküla	"	"
	Tagamõisa	"	"	Tagamõisa	"	"
	Pidula	"	"	Pidula	4-kl.	"
Kogula vallale	Lööne	"	"	Lööne	"	"
	Sassi	"	"	Sassi	6-kl.	"
Kärla	"	Käesla	"	"	Käesla	3-kl.
	Kaarmise	"	"	"	Kaarmise	"
	Paadla	"	"	"	Paadla	4-kl.
Laimjala	"	Audla	"	"	Audla	"
Leisi	"	Metsküla	"	"	Metsküla	6-kl.
Loona	"	Eikla	"	"	Piila	4-kl.
	Uus-Kaarma	"	"	"	Kaarma	"
Maasi	"	Maasi	"	"	Maasi	"
	Taaliku	"	"	"	Taaliku	6-kl.
	Kareda	"	"	"	Tagavere	4-kl.

¹ORKA "94" 2013-3-70 lehed 165/66.

Muhu-Suurvald	Nurme mõisa hoones	Suuremõisa	3-kl.a/k.
Mustjala v.	Mustjala " "	Mustjala	6-kl. "
Pihtla "	Pihtla " "	Püha	" "
	Kaali " "	Kaali	" "
	Tõlluste " "	Tõlluste	4-kl. "
Pärsamaa "	Pamma " "	Pamma	" "
	Koikla " "	Koikla	" "
	Roobaka " "	Roobaka	6-kl. "

Mõisahoonete koolide valdusse andmise vastu olid mitmesugused riiklikud ametkonnad ja asutused. Kõrgeid sõjaväelasi taheti mõisasüdametega premeerida, põllutööministeerium tahtis neid mitmesugusteks eriotstarbelisteks majanditeks kujundada, majandusministeerium püüdis riigikassa sissetulekute suurendamiseks neist võimalikult palju tulu saada jne. Mõisahoonet~~pe~~ vahetus ümbruses asuvad viljapuuaiad anti kiires korras enam-pakkumisel mitmeks aastaks rendile, ehkki koolid neid õppe- ja katseaedadena tungivalt vajasisid. Sellest tekkisid koolide ja aiarentnikkude vahel Kaalis, Elmel ja mujalgi tülid ja vägikaikavedamised.

Takistustele vaatamata olid juuni lõpul 1923. aastal järgmised mõisahooned kohalikkudele algkoolidele kasutamiseks üle antud.¹

1. Abruca mõis Abruca saarel.
2. Audla mõis - foto nr.36 - kuhu 1922.a. sügisel koondati Kapra, Ridala ja Saare algkoolid.
3. Eikla mõis - foto nr. 37. Sinna viidi 1922.a. sügisel üle Piila algkool endisest Piila kihelkonnakooli hoonest.

¹ ORKA 2013-3-70 leht 361.

4. Elme mõisas - foto nr.38 - avati 1921.a.sügisel kahe klassikomplektiga algkool.
5. Kaali mõis. Sinna koondati 1920. aasta sügisel Kõljalas, Putla (Laadjala) ja Sagaresti algkoolid.
6. Kaarma Vanamõis - Kaarma I algkool.
7. Kaarma Uusmõis - Kaarma II algkool.
8. Käesla mõisas avati Käesla algkool 1923.a.
9. Laadjala mõis - foto nr.39 - kuulus Saaremaa rüütelkonnale. Sinna koondati 1920/21 õppeaastal Kiratsi ja Upa algkoolid.
10. Loona mõisas Kihelkonna vallas avati samanimeline algkool.
11. Maasi mõisas - Maasi algkool.
12. Metsküla mõisa koondati 1921.a. sügisel kaks Metsküla algkooli üheks 2-komplektiliseks 4-klassiliseks algkooliks.
13. Pidula mõis - foto nr.40. Pidula 2-komplektiliseks algkooliks koondati 1923.a. sügisel Abula ja Rahtla algkoolid.
14. Pähkla kroonumõis - foto nr.41.
15. Pärsamaa kroonumõis - foto nr.42 - Pärsamaa algkool.
16. Roobaka mõisahooned - foto nr.43 - üüriti Maasi, Leisi ja Pärsamaa valdade poolt ühiseks kõrgema algkooli avamiseks 1920.a. sügisel.
17. Rootsiküla mõisa koondati Alevi ja Pajumõisa algkoolid.
18. Taaliku mõisa viidi üle Taaliku algkool, mis Ööriku kihelkonnakooli järglasena Ööriku koguduse maja oli kasutanud.
19. Tamse mõisas avati Tamse algkool.

20. Uue-Lõve mõisas avati uus 4-klassiline kahe komplektiga algkool.

21. Põide Uuemõisas avati Uuemõisa algkool kahe klassi-komplektiga.

Lisaks neile võeti koolimajadena kasutamisele kaks tühjaksjäänud kirikumõisa hoonet - üks Ansekülas, teine Pühas. Neid hooneid ei ostetud ega võõrandatud, vaid koguduste nõukogud üürisid need valdadele koolimajadena kasutamiseks.

Peagu kõik veneusu külakoolid (nn.abikoolid) Saaremaal töötasid tsaariajal taludelt üüritud külakambrites. Ma ei tea ühtegi juhtu, kus nende jaoks kogudus oleks koolimaja ehitanud. Nende koolide järeltulijad viirelesid veel kaua aega külakambrites. Mõnel pool ehitasid jõukamad talumehed nende koolide jaoks üürisaamise huvides eraldi majad. Üks niisugune oli Pärsamaa vallas Nihatü külas Laasu talus, teine Pihtla vallas Reekülas Oti talus. Üks omapärasemaid koolimaju oli Muhus Lõetsa külas. Timofei Vilto oli juba kauges tsaariajas veneusu Lõetsa abikoolile oma majas ulualust andnud ja ise koolmeistrina tegutsenud. Üüri ta sai 40 rubla aastas. 1900.aastal laiendas ta oma maja ja ehitas sinna ruumi "öömajaliste laste jaoks." Aastane üürisumma tõsteti siis sajale rublale.

1908. aastal sai Lõetsa koolmeistriks endise koolmeistri poeg Georgi Vilto. See oli mitmekülgne seltskonnaja haridustegelane. Esimese maailmasõja aastad väljaarvatud, töötas ta õpetajana omas majas, kuni ta 1935. aastal pensionile läks. Maja oli kenas korras - foto nr.

53. Karala koolimaja. Lk.228.

FK 283-51

54. Tumala koolimaja. Lk.229.

FK 283-52

55. Karuste koolimaja. Lk.229.

FK 283-53

44 - ja sarnanes jõukamatele Muhu talumajadele väliselt kõigiti. Arusaamatusi majaomaniku ja üürilevõtja vahel ei saanud siin tulla, sest see oli praktiliselt üks ja sama isik. Teistes üüritud külakambrites olid arusaamatused ja hõõrumised õpetaja ja majaomaniku vahel sagedased. Kus terve maja kooli kasutada oli, seal polnud vigagi, aga kui majaomanik samas majas elades kooli kasutada antud ruume ainult tegeliku õppetöö kestvusel koolile antuks luges ja peale õppetundide lõppu kooliklassi mitmesuguseid majapidamisetöid tegema kippus, seal polnud pahandused kaugel. Seal olid õpilased larmakad, seal ei tohtinud nad õues jooksta ja alati tegid nad seda, mida majaomanik ei sallinud. Sageli üürisid vallad koolidele ruumid koos majaperemehe küttega ning kooliteenija kohustusedki jäeti lepingu järgi nende täita. Neid ülesandeid täideti puudulikult ja jällegi olid pahandused päevakorral.

Kooliklass üürikambris - see oli suurim nuhtlus õpetajaile ja koolile. Õnneks nende arv vähenes pidevalt ja lõpuks leidis selliseid terves maakonnas ainult mõned üksikud.

Järgmistel aastatel võeti koolimajadena kasutamisele veel endised mõisa härrastemajad Ilplas, Luulupes, Sassis ja mujal. Saaremaa mõisad olid väikesed, väiksed ja mandri mõisalosside kõrval hoopis armetud olid ka nende härrastemajad. Enamuses olid need vanad sünged paekivist hooned, mis ennast kuidagi ajakohaseks koolimajaks kohendada ei lasknud. Tsaariaegsetest hüttkoolimajadest ning üüritud külakambritest olid nad siiski paremad.

Saaremaa oli koolimajade poolest Eestis kõige vilet-

samas olukorras. Maakoolivalitsuste aruannete järgi olid koolimajad 1922/23. õppeaastal halvas olukorras:¹

Saaremaal	96 %	Läänemaal	89%
Petserimaa	95%	Pärnumaal	83%

Teistes maakondades oli olukord veidi parem, kuid head koolimajad olid tookord ikkagi haruldased ka mandril.

1924. aastal, kehtestatud algkoolimajade ehitamise määruuses nõuti klassiruumis viis kuupmeetrit õhuruumi õpilase kohta. Saaremaa algkoolides tuli 1922. aastal:²

3 kuupmeetrit õhku õpilase kohta	69	klassis,
4 " " " "	107	"
4,5 " " " "	120	"
üle selle " " "	47	"

Halvemas olukorras õhuruumi poolest olid ainult Petserimaa algkoolid.

Koolinõunik Koppel märkis oma aruandes koolide kohta 1925. aastal:³

"Kooliruumid olid maa algkoolides head ainult 5 koolis,
rahuldavad 49 "
halvad 42 "

Juure tuleks lähemal ajal ehitada 39 uut koolimaja."

Kui maakonna koolivalitsusel tekkis kahtlus mõne koolimaja või selle üksiku ruumi kõlbulikkuse kohta, siis otsustas küsimuse komisjon, kuhu kuulusid: maakonna koolinõunik, maakonna arhitekt, kooliarst (kelle ülesandeid maal kohalik jaoskonnaarst täitis) ja kooli ülalpidaja esindaja.

Esimene konkreetne samm Saaremaa koolidele endiste mõisahoone ostmiseks ja uute koolimajade ehitamiseks

¹ORKA 1108-3-1269 l.438. ²Riigi st.keskbüroo väljaanne "Haridus Eestis" lk. 1924.a. ³"Saaremaa"nr.77.o9.12.25.

riiklikust ehituslaenu fondist laenu saamiseks tehti 30.septembril 1922.a., mil maakonnakoogu garantii järgmiste laenude eest maakonna kanda otsustas võtta:¹

Muhu-Hellamaa vallale	250000	marka,
Muhu-Suurvallale	300000	"
Mustjala vallale	700000	"
Kihelkonna "	500000	"
" "	1300000	"
Leisi vallale	3895000	"
Maasi "	98981	"
Pihla "	1880000	"
Torgu "	429900	"

1. Esimene suur uus koolimaja, mis Saaremaal ehitati, oli Lõpõllul Sörves (foto nr.45).² Eeltöid selle ehitamiseks tehti juba 1920. aastal, kuid maja sai valmis alles 1924. aasta sügisel. Ehituslaenu võeti 2000000 marka. Lõpõllu koolimaja ühekorruseline puitehitus. Eriti nägus see ei tulnud ja kogemuste puudumisel tehti ehitamisel palju vigu. Klassiruumid ja jalutusruum olid kitsad.

Tolleaegne koolijuhataja Hindrik Ratas võttis ehitusmuredest ülejõukäiva osa oma õlgadele. Õpetajaskonnas kõneldi, et see olnudki üks tema meelesegaduse ja vabasurema põhjustest.

2. Laimjala vald ostis ära Audla mõisa härrastemaja ja tegi sellele vajaliku remondi, nii et kool selles juba 1921. aasta sügisel kolme klassikomplektiga tööd võis alata. Laenu riiklikust ehitusfondist tehti selleks 80000 marka. Audla oli esimene mõisamaja, mis 6-klassilisele algkoolile enam-vähem korraliku asupaiga andis.

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr.77 07.10.1922.

² Järgneva 28 koolimaja kohta: ORKA 1103-4-1190 lehed 27/28.

3. Endise Muhu-Suurvalla ministeeriumikooli hoonele tehti 1923. aastal juurdeehitus ja korralik remont, nii et Piiri algkool oma nelja klassikomplektiga selles mõnusaalt tööd võis teha. See läks maksma 301700 marka.
4. Samal aastal ostis Kihelkonna vald ära Rootsiküla mõisa härrastemaja, kus Rootsiküla algkool viie klassikomplektiga tööle asus. Hind oli võrdlemisi väike - 40000 marka, kuid sellest vanast puitlogust pole ka korralikku koolimaja saadud.
5. Kihelkonna vald ostis 1923. aastal ära ka veel Pidula mõisa kivist härrastemaja (foto nr.40), mis Pidula algkooli kolm klassikomplekti kuidagi ära mahutas. Vana kivimaja hind oli võrdlemisi kallis - 250000 marka.
6. ja 7. Loona vald ostis 1924. aastal ära kaks puidust mõisahoonet: Eikla (foto nr.37) 100000 ja Uue-Kaarma 150000 marga eest. Need mõlemad muutusid pärast vajaliku kohendamist sobivateks koolimajadeks, esimene kahe ja teine kolme klassiruumiga.
8. Pihtla vald omandas 1925. aastal 142300 marga eest Tõlluste mõisa kivist härrastemaja, mis 3-komplektilisele Tõlluste algkoolile koduks sai.
9. Samal aastal ostis Pihtla vald ära veel Ilpla kroonumõisa vana kivist härrastemaja 36400 marga eest. Selles leidis aset Ilpla kahekomplektiline algkool. Head koolimaja sellest hoonest ei saanud.
10. Järgmine uusehitus oli Uuemõisa valla Kõrkvere koolimaja - foto nr.46. See oli ühekordne tsinkplekist katusega puithoone, mis 1926. aastal valmis sai ja 1700000 marka maksma läks. Klassiruumide oli kaks, kuid hiljem oluks vaja majja kolm klassikomplekti paigutada.

Kõrkvere uues koolimajas olid järgmised ruumid:¹

kaks klassiruumi kumbki pörandapinnaga umbes 40 ruutm.

internaadi köök ja eluruum kokku 18 "

õpilaste jalutusruum 65 "

kantseleiruum ja õpetajatetuba ühtlasi 15 "

koolijuhataja korter - 2 tuba + köök kokku 56 "

õpetaja korter - 1 tuba + köök 45 "

vajalikud väiksemad kõrvalruumid.

Klassipörandate ja valgustuspinna suhe oli 8:1. Koolimaja oli üldse liig kokkusurutult planeeritud.²

11. Kogula vald ostis 800000 marga eest ära Sassi rüütlimõisa härrastemaja. Vajaliku ümberkorralduse ja remondi läbi sai sellest kaunis kena kolmekomplektiline koolimaja, kuhu kool 1927. aasta sügisel sisse asus.

12. Kõige suurem uus algkoolimaja esitati Leisi. Selle ehitamine algas 1925. aastal ja kool asus majja 1927.a. sügisel. Tollal Saaremaal majade ehitamisel mingisuguseid masinaid ei kasutatud. Ainult puitmaterjal valmistati vajalikult ette saeveskites. Ehituspuid veeti hobuveokitega metsast taliteega lähemasse saeveskisse, kus puudel pinnalauad maha saeti ja ja südamikust prussid, plangud ja lauad lõigati ning vajaduse korral hõõveldati.

Leisi vana koolimaja ehitamisel 1872. aastal oli ehitustööde mehhaniseerimise aste kõrgem kui 1925. aastal; siis valmistati koolimaja uksed-aknad Riias sellekohases käitises, viimasel korral aga valmistati kohapeal käsitsi. Olin koolimaja ehitamise ajal selle algkooli juhataja ning ehitustöö käiguga kõigiti kursis, annan seepärast selle kohta veidi pikema ülevaate.

¹ ORKA 1108-4-1232^a. ² ORKA 1108-4-1193 leht 92.

Leisi koolimaja projekti valmistas tookordne maakonna arhitekt Anderson. Maja nurgakivipanek toimus 1. mail 1925. Seda toimetati pidulikult. Ehitusplatsile keset lagedat põldu kogunes ümbruskonna rahvas. Sündmusekohase kõnega esines maakonna haridusosakonna juhataja Bruno Steinberg, vallavanem Taavi Kallas ja koolijuhataja. Haridusseltsi laulukoor laulis paar laulu ja maakonna arhitekt Anderson määras ära koolimaja kaheksa nurka. Nurgakivi selle juurde kuuluva plekkтору ja dokumentidega ei olnud ega pandud, kuid sümbolne nurgakivipanek andis nagu loa töö algamiseks.

Ehitustööd kaubeldi ^{välja} vähempakkumisel osade kaupa - vundament, seinad, katus, ukсед-aknad ja sisemised tööd. Töövõtjaks olid kohalikud elanikud ja mõningad ka kauge-
malt, kes tööde mahule vastavalt vajaliku suurusega artel-
lid moodustasid. Järevalveks valis vallavolikogu ehitus-
komisjoni, milles tähtsamaks isikuks ja asjatundjaks oli
vallavanem Taavi Kallas.

Esimesel aastal jõuti vundament valmis ja seinad teise korruse akendeni üles rajuda; teisel aastal viidi koolimaja katuse alla ja kolmandal sügisel kolis kool majja.

Milline see maja siis tuli?

Maja väliskuju esitavad fotod nr.47 kagust ja 49 edelast ning põhiplaane nr.48 ja 50. Maja oli projekteeritud nelja klassikomplektiga töötava algkooli jaoks nelja klassiruumi ja sinna juurde kuuluvate kõrvalruumidega. Peale selle olid majas ruumid 50 õpilasega internaadi jaoks ning korterid neljale õppejõule ja kooliteenijale. Üldse oli majas 49 ruumi; aknaid 92; põrandapinda 1947 ruutmeetrit ja õhuruumi 6814 kantmeetrit. Ruumide

kõrgus oli 3,5 meetrit.

Õpetajate korterid olid kahetoalised ca 60 ruutmeetrilise pörandapinnaga. Koolijuhataja korter oli kolmetoaline ja selles pörandapinda üle 80 ruutmeetri. Iga korteri juures oli köök, sahvver ja klosett. Ahjud ja soemüürid terves majas olid tehtud lihtsatest liivakahlitest.

Klassid olid valgusküllased ja avarad 60 ruutmeetrilise pörandapinnaga. Suuremateks ruumideks olid jalutusruumid alumisel ja ülemisel korrusel, kus õpilased vaheaegadel viibisid. Need olid 26 meetrit pikad ja neli m laiad. Võimla puudumisel kasutati neid halva ilma korral võimlemisruumideks.

Koolimaja ehitamist algatati siis, kui Leisi algkool ainult kahe klassikomplektiga töötas. Koolimaja planeeriti küll kaks korda suuremana, s.o. nelja klassiruumiga, kuid ei osatud õigesti ette arvata õpilaste arvu suurenemist, mille tõttu koolimaja ruumid juba enne nende lõplikku valmimist kitsaks jäid. Ainult ühe aasta töötas kool uues majas nelja klassikomplektiga. Järgmisel aastal avati juba viies ja mõne aasta pärast kuues klassikomplekt. Nii maja kui ka õpilaste arvu ning klassikomplektide poolest oli Leisi algkool kodanlikul perioodil Saaremaa suurim maa-algkool.

Leisi koolimaja oli Lööpõllu koolimaja järel teine suurem uus koolimaja Saaremaal. Puudusid pikemad praktilised töökogemused nii projekteerimise kui ka ehitamise alal. Puudusid hästi läbimõeldud tüüp-projektid, seepärast tehti Leisi koolimaja ehitamisel palju vigu, mida hilisemate ehitamisel enam ei korratud.

Projekti viga oli see, et koolimaja peasissekäik asus hoone väiksemas tiivas ja selle juures ei olnud õpilastele otsest pääsu maja teisele korrusele. Õpilaste jaoks määratud trepp oli kitsas ja trepikoda halvasti valgustatud. Käimlate ehitus ei olnud otstarbekohane ja nende ventilatsioon nõrk. See puudus kõrvaldati hiljem kulukate ümberehituste abil.

Selline suur hoone oleks tulnud kivist ja keskküttega ehitada. Seda mõistsid arukamad pead varakult ja tegid sellekohaseid ettepanekuid, kuid vallavolikogu enamus oli pimesi iga marga küljes küünte ja hammastega kinni ja ei võtnud neid ettepanekuid kuulda.

Leisi koolimaja ehitamine läks maksma ligi kuus miljonit marka. Ehitati laenuga ja valla elanikelt eelarve korras kogutud raha kuigi palju selleks ei kasutatud. Kui laenu tasumise aeg algas, lubati selleks eelarvesse võetud summe valla teiste koolimajade ostmiseks ja ümberehitamiseks kasutada ja nõukogude korra tulekul laen kustutati. Nii sai Leisi suure koolimaja, mis praegugi Leisi keskkooli õpperuumid enesesse mahutab. Kooli internaadi ja õpetajate korterite jaoks on nüüd ^{teised} ~~#####~~ hooned ehitatud.

Kuna Leisis rahvamaja puudus, toimus seltskonlik tegevus koolimajas. Koolimajas polnud saali projektis ette nähtud, ega ka ehitatud. See saadi kahe klassiruumi liikuva vaheseinaga ühendamisel, mis hiljem teostati.

Fotod koolimaja sisevaadetest puuduvad. See on üldine puudus. Kui fotograaf kohale tuli, pildistati seda, mida ruumis näha oli. Ruum ise loeti kõigile tuntuks ja seda ei pildistatud. Aga kui see ruum hävineb, oleks mõ-

ne aja pärast õige huvitav vaadata, milline see õieti oli. Oleks äärmiselt huvitav vaadelda vanade Saaremaa hüttkoolide sisevaateid, kuid neid pole.

Leisi koolimaja klassiruumist kodanlikul perioodil saame ettekujutuse fotodelt nr.51 ja 52. Rahvatantsurühma taustal näeme ühe klassiruumi uksepoolset nurka. Otsaseinal asub kaheosaline linoleumist must klassitahvel. Selle kõrval raamis klaasi all klassi nädalane tunniplaan ja termomeeter. Kõrgemal seinakell ja selle all seinakalender. Paremal kirjanik August Kitzbergi reljeefne portree ning selle all baromeeter. Nurgas lae all pulkadest kuupmeetri ruumiline kujutus ja selle kõrval külgliseinal ukse kohal detsimeetriteks jagatud ruutmee-ter. Küljeseina puitpaneeli kohal ripub kolm tühja ajalehehoidjat. Neist kõrgemal läks õpilaste joonistuste rida üle terve seina. Joonistustest kõrgemal asusid väljapaistvate isikute portreed; näha on J.V. Jannseni oma.

Foto nr.52 näitab kohaliku haridusseltsi põllumajandusringi töökoosolekut, mille kõrval sama klassiruumi tagumise osa ja selle sisustuse kohta ülevaate saab. Istutakse kahekohaliste tõstetavate klappidega koolilaudade taga. Nurgas ahi, mida väljaspoolt klassiruumi köeti. Selle taga korstnajaalg. Tagapool hingedel liikuv massiivne vahesein, mis avamisel kaks klassiruumi üheks saaliks liitis. Laes ripuvad kaks kolmekümneliinilist petrooleumilampi ja hõõgsukaga petrooleumi-hõõglamp, mida pimedal ajal ruumide valgustamiseks kasutati. Need fotod on pärit aastast 1936.

13 ja 14. Lühimanda vald ostis Papisaares kasutamata seisvaid kasarmuhooneid ja ehitas neist kaks ühesuguse plaa-

niga kolme klassiruumiga koolimaja, ühe Taritule, teise Karalasse (foto nr. 53). Esimene läks maksma 2459300 marka ja selles leidsid uue kodu Koimla ja Gotlandi algkoolid, teine maksis 2421700 marka ning sinna koondati Karala ja Atla koolid. Koolimajad said valmis 1927.a.

Nende uute koolimajade puuduseks oli see, et klassiruumid väikseiks osutusid ning ei suutnud kõiki kooliringkonna õpilasi korralikult ära mahutada.¹

Aastail 1928 - 1930 ei ostetud ega ehitatud valmis ühtegi suuremat uut algkoolimaja. Algas majanduskriis. Uue suure algkoolimaja ehitamist Tagalas alustati küll 1929. aastal, kuid see kestis vahepealsete seisakutega erakordselt kaua aega.

15. Kaarma-Suurvalla Vaivere koolimaja ümberehitamine läks maksma 2111.- krooni ja lõpetati 1931. aastal.

16. Samal aastal anti eksploatatsiooni ka Paadla algkooli uus kodu endises Paadla mõisas maksumusega 23332.- krooni.

17. Vättal lõpetati 1914. aastal üheklassilise ministeeriumikooli hoone ehitamine. Maja jäi Vätta algkoolile kitsaks. Pihtla vald tegi sellele juurdeehituse, mis maksis 2946.- krooni. See töö lõpetati 1932. aasta sügiseks.

18. Koikla algkooli jaoks endise Koikla mõisa härrastemaja ümberehitamine lõpetati 1932. aasta sügiseks. Sellest sai kolme klassiruumiga koolimaja, mis läks maksma 28500 krooni. Kriisiaja surve all pitsitasid vallatargad projekti ja moonutasid maja nii ära, et see päris äbarikuna näis.

19. 1933. aastal sai valmis endise Tumala rüütlimõisa

¹ ORKA 1108-4-1123 leht 92.

FK283-5456

56. Pamma vana koolimaja. Ehit.1883. Lk.23o.

FK283-55

57. Pamma uus koolimaja 1935. Lk.23o.

härrastemaja ümberehitamisel saadnud uus kolme klassiruumiga koolimaja - foto nr.54. See maja läks maksma 35000.- krooni. Tumala koolimaja oli üks paremaid Saaremaal.

20. Torgu vald ehitas Karustele uue kahe klassiruumiga koolimaja - foto nr.55 - mis ka 1933. aasta sügisel valmis sai. Maja maksis 3354.- krooni. Kool töötas esimestel aastatel uues majas kuueklassilisena. Siis oli uue koolimaja puuduseks see asjaolu, et õpilaste jaoks jalutusruum puudus. Õpilaste arvu kahanemisel teine klassikomplekt suleti ja kool jäi töötama neljaklassilisena ühe õpetaja juhatamisel. Ruumide suhtes läks siis lähedamaks, kuid õppetööga viletsamaks.

21. Samal aastal sai uue kodu ka Püha algkool. See oli endine Püha kurtummadekooli maja, mille Pihtla vald 6050.- krooni eest maakonnaavalitsuselt omandas. Püha kurtummadekooli õpilaste arv oli väheseks jäänud ja see kool suleti 1932. aastal.

Senini olu Püha algkool Püha kihelkonna pastoraadi väga vanas ja sünges majas viirelenud. Kaks noort meesõpetajat olid selles majas üksteise järele tuberkuloosi haigestunud ja surnud. Need olid Otto Uustalo ja Villem Lange.

Peale remonti sai endisest kurtummade koolimajast kolme klassiruumiga korralik algkoolimaja.

22. Simiste algkool Muhus sai uue koolimaja 1934. aastal. Kool töötas selles majas algul kahe, hiljem kolme klassikomplektiga.

Simiste koolimaja oli esimene maakonnas, mis keskkütte sai. See oli kuumaõhu-keskküte, mille konstruee-

ris Muhu mees Vassili Kolk, kes Ameerikas elades selle küttesüsteemiga oli tutvunud. Ise ta jäi oma kätetöö hooldajaks ja koolimaja soojendajaks.

Uus koolimaja jäi varsti kitsaks, sest ehitatud oli ainult kaks klassiruumi. Ka õpilaste jalutusruum oli väike.

23. Kihelkonna valla Tagala koolimaja ehitati kaua. Ehitamist alustati 1929. aastal, kuid kool võis majja asuda alles 1935. aasta sügisel, ja ega maja siiski veel valmis olnud. See oli Leisi koolimaja järel kõige suurem puitmaterjalist ehitatud koolimaja Saaremaal. Ehitamise venitas pikaks vallategelaste omavahelised hõõrumised ja vägikaikavadamised. Ehitati ja tülitseti, siis jõuti kokkuleppele ja ehitati jälle edasi, kuid varsti tülitseti uuesti - nii läkski ehitamiseks viis aastat ja rohkemgi. Tagala algkooli maja oli planeeritud nelja klassiruumiga, kuid hiljem töötas see kool ajuti viie klassikomplektiga. Koolimaja oli kasarmutaoline ja igav hoone.

24. Pärsemaa valla Pamma algkool töötas 1883. aastal ehitatud majas. Uus kahe klassiruumiga puidust koolimaja ehitati valmis kahe aastaga ja anti ekspluatatsioonile 1935. aasta sügisel. See koolimaja ehitati kitsilt kokkuhoidlikult ja nii see tuligi nigelavõitu ja kitsas. Maksis siiski 18000.- krooni.

Võrdluseks vana ja uue koolimaja fotod kõrvuti - nr. 56 ja nr. 57 kõrvuti.

25. Maasi valla Tagavere algkooli jaoks ehitati uus maja aastail 1933 - 1935.¹ Selles oli kaks klassiruumi põ-

¹ ORKA 1108-4- 1174^a lehed 38/39.

randapinnaga 51,3 ruutmeetrit, jalutusruum ca 50 ruutmeetrit ja muud vajalikud ruumid õpilastele alumisel korrusel ning samas ka kooliteenija tuba. Mansardkorrusel oli koolijuhataja korter - kaks tuba ja köök, kokku 59 ruutmeetrit ja õpetaja korter - üks tuba ja köök, kokku 38,8 ruutmeetrit.

Puitehitus, katus tsingitatud plekist. Belarveline maksumus 22460.- krooni; laenu võeti riiklikust ehitusfondist 13100.- krooni.

26. Kaarma-Suurvald alustas Randveres kolme klassiruumiga kivist koolimaja ehitamist 1935. aastal.¹ Järgmisel sügisel asus kool juba uude majja, algugi et ainult klassiruumid ja kõige hädapärased kohad valmis olid. Võimla ehitamist alustati hiljem ja lõplikult valmis koolimaja alles 1938. aasta lõpul.

Klassid osutusid väikseiks.

27. Mustjala valla Võhma algkooli uut võrdlemisi suurt püüdust koolimaja hakati ehitama enne kriisiaega. Rutuga koliti sinna sisse 1928. aasta sügisel, sest endine vana talutaretaoline koolimaja oli kokku varisemas ning kooli klassiruumid olid mööda küla üürikambrites laiali. Kui kooli klassid uude majja kokku saadi, ei viidud koolimaja ehitamist enam korralikult lõpule, vaid hakati selle projekti koondama. Maja oli planeeritud kahe korruseliseks, kuid kriisiaja surve ehitati see valmis osaliselt ühekorruselisena ja saadi äbarik.

Kui kriisiajad möödusid, hakati uurima, kuidas uued koolimajad on ja käituvad. Haridusministeeriumi vastava järelepärimise peale teatas Saaremaa maakoolivalitsus:¹

¹ ORKA 1108-4-1193 leht 92.

1. Klassitubade arv on väike Kõrkveres, Leisis, Koiklas, Simistes, Pammast ja Tagalas.
2. Suuruselt on klassitoad väikesed Lõopõllul, Karalas ja Taritul.
3. Ventilatsioon on puudulik 11 uues koolimajas.
4. Rekreatsiooniruumid puuduvad Karustel ja on kitsad Lõopõllul, Kõrkveres, Sassis, Vättal, Simistes ning Pammast.
5. Kasutamata on Lõopõllul üks klass ja Karustel kantseleiruum.
6. Ahjude suhtes on puudusi viies uues koolimajas.
7. Klosetid haisevad 9 uues koolimajas.
8. Rahvamajadena kasutatavates koolimajades on raskusi ruumide kitsuse tõttu 11 uues koolimajas.

Uute koolimajade ehitamisele hakati 1935. aastast peale järjest suuremat nõudlikkust esitama. Varem teostasid vallad seda tööd enam-vähem oma äranägemise järgi ning vallavolikogu poolt valitud ehituskomisjoni või ka lihtsalt vallavalitsuse juhtimisel. Maakonnaavalitsuse komisjon, mille koosseisu tavaliselt kuulusid maakonna ehitusinsener ja haridusosakonna juhataja, käisid teatud etappidel kohal ehituse kulgemist kontrollimas, sest riikliku ehituslaenu tingimused nõudsid seda. Ehitamisel hakati juba mõnesuguseid masinaid, nagu vintse ja mõrdisegisteid kasutama. Suuri puithooneid enam ei ehitatud. Järevalve tugevnes ja ehitamine anti vähempakkumisel ehitusettevõtjale välja, kes varemast ajast korraliku töö poolest tuntud olid. Projektid muutusid paremaks ja nõudmised töö kvaliteedi suhtes suurenesid. Uued koolimajad

muutused järjest otstarbekohasemaks ja kaunimaks.

28. Kaali uus koolimaja, viie klassiruumiga kiviehitus, sai valmis 1937. aastal. Selle maja ehitamise käik on mitmeti huvitav. 1920. aasta sügisel koondati endisse mõisahoonesse kokku kolm ühekomplektilist algkooli - Kõljala, Putla (foto nr.11) ja Sagaresti (foto nr.10). Väliselt oli Kaali mõisahoone uhke ja nagu mõni vana rüütliloss kivivappidega ehitud sakilise põikkelbaga risti üle maja. Millal see ehitati, pole teada.

Mõisahoone kohta liikus rahvasuus muinasjutte, nagu Kaali järvegi kohta, mille kaldal see asus. Vanal hällil ajal oli pikritaat patuse mõisahärra, kes oma õe enesele abikaasaks laulatada lasi, koos pulmarahva ja lossiga maapõhja pörutanud. Sellest siis Kaali omapärane järv tekkiski. Hiljem oli uue mõisa tallis talupoegi pekstud ja piinatud. Härrastemajas aga oli mõisniku perekonnaliikmeid tapetud, mille mälestusena üks tuba selles alati punaseks värviti, sest kui seda poleks tehtud, oleks teistvärvi seintel ikka ja jälle verejäljed nähtavale ilmunud. Ja kooli mõisa asumise ajal teadsid ümbruskonna vanad mehed veel rääkida, kuidas Kaali Konni (Conrad von Möller) isa (maalikunstnik Otto von Möller) oli klaasseinaga toas talupoja ristile sidunud ja ise siis selle järgi altaripilte maalinud. Kõiki neid vanu lugusid meenutati, kui lapsed esmakordselt mõisa härrastemajja õppima läksid.

Rakvere õpetajate seminari kasvandikud käisid 1922. aasta kevadel Saaremaal matkamas. Tollel matkati veel jalgsi. Nende ekskursiooni- ja klassijuhataja andekas

pedagoog ja kirjanik Jüri Parijõgi kirjutas hiljem sel-
lest matkast oma ladusas stiilis mõnuša raamatu "Kevade
kutsub". Selles ta jutustab, kuidas Kaali noor õpetaja
Natalia Verlok (Võlma) ekskursantidele Kaali järve ja
koolimaja ümbritsevaid muistendeid jutustas ning oma tu-
levased ametikaaslased nende juttude lummusesse vangis-
tas. Aga see hea jutuvestja ja andekas pedagoog sai ise
selle vana mõisahoonelise ohvriks.

Väliselt oli Kaali härrastemaja uhke küll: palju ruu-
me, kaarjad kõrged aknad, välisrõdu, punasest puust uk-
sed jne.- foto nr.58. Aga see kõik oli vana-vana. Esiku-
tel, koridoridel ja köögil oli paeplaatidest põrandad.
Maapõue niiskusest isoleerimata seinad olid niisked ja
külmad. Õpetaja korter oli päikesevaene ja röske - paras
pesitsemispaik tuberkuloosi pisikutele. Need selle kena
muinasjutuvestja hauda viisidki.

Ka õpilaste hulgas oli tiisikuseohvreid. Üldse oli ma-
ja nii vana ja niiske, et see koolimajana kasutamiseks
kõlbmatuks muutus. Vallaisad otsustasid uut ehitama haka-
ta. Algul loodeti, et hoone vanu kiviseinu osaliselt ka-
sutada saab. Telliti ja tehti sellekohane projekt. Kui
ümberehitamisele asuti, varisesid seinad maha. Siis loo-
deti, et vundament ikkagi kasutada peaks kõlbama. Seegi
lootus osutus petlikuks, sest vundamendi ehitamiseks ka-
sutatud paas oli pikkade aastate rõhumisel paeklibuks
muutunud. Tuli uus projekt tellida ja uus koolimaja vun-
damendist alates uuest materjalist ehitada. Ebaõnnestunud
katsetamiste tõttu läks maja tarbetult kallimaks. Riikli-
ku laenu summa oli 20797.- krooni.

Kaali uus koolimaja - foto nr. 59 - oli moodne ja ka ilus hoone. Keskküttega. Viie klassiruumiga. Saal, mida võimalaks ja kohaliku rahvamaja peosaalina kasutati, ehitati hiljem valmis. Kool asus uude majja 1937. aasta sügisel.

29. Tiirimetsas alustati uue kivist koolimaja ehitamist 1935. aastal ja selle ehitamine kestis kaua, sest see toimus vahepealsete seisakutega. Uus koolimaja ehitati kolme klassiruumiga. Kool kolis sellesse 1939 aasta sügisel. Tiirimetsa koolimaja oli üks kaunim ja korralikumalt ehitatud hoone.

30. Mustjala alevikus asuvale Mustjala algkoolile hakati uut ajakohast kivimaja ehitama 1937. aastal.¹ Sellest tuli suur ja nägus hoone viie klassiruumiga. Kool asus uude majja 1939. aasta jaanuaris.

Nõukogude korra ajal töötas Mustjalas lühemat aega Mustjala keskkool; praegu töötab selles majas Mustjala 8-klassiline kool.

31. Kaarma 3-komplektilisele koolile, mis endises Kaarma-Uusmõisa ümberkorraldatud hoones asus, hakati 1937. aastal ulatuslikku juurdeehitust rajama, mis selle koolimaja Saaremaa paremate koolimajade ritta tõstis. Töö lõpetati 1939. aastal.¹

32. Vätta koolimajale, mis varem juba juurdeehituse osaliseks sai, ehitati teine korrus peale. Seda tööd alustati 1938. aastal ja lõpetati kahe aastaga.¹

33. Torgu 3-komplektilisele koolile alustati uue kivima-

¹ ORKA 1108-4-1198 leht 19.

ja ehitamist 1938. aastal ja ka see ehitus lõpetati kahe aastaga - kool asus uude majja 1940. aastal.

34 ja 35. Viimased uued koolimajad mis kodanlikul perioodil Saaremaal ehitati, olid Kahtlas ja Kallemäel Kuressaare - Orissaare maantee ääres.¹ Need olid mõlemad kahekorruselised ja keskküttega kivimajad.

Kallemäe kõige lähem kool oli tsaariajal Viira külas olnud. Uue koolimaja ehitamiseni käisid selle ringkonna lapsed neljanda klassini end. Uue-Lõve mõisahoonest koolimajaks ümberehitatud majas ja kaks viimast algkooliklassi lõpetasid nad endises Vana-Lõve ministeeriumikooli majas.

Uues Kallemäe koolimajas - foto nr.60 - oli kolm harilikku klassiruumi, käsitööklass-näitelava, saal-võimla, jalutusruumid, õpetajate korterid, kooli kantselei ja vajalikud kõrvalruumid. Kool kolis uude majja 1939.a. sügisel. Ehituslaenu oli Kallemäe koolimaja jaoks võetud 25000.- krooni.

Kahtla oli vana kool, kus veneaegses kihelkonnakooli majas 6-eklassiline algkool töötas. See koolimaja ei olnudki eriti vana - selle uuemas telliskivist osas töötasid klassid, arvult kolm, kuna kõrvalruumid ja õpetajate korterid vanas majaosas asusid. Uuem osa oli alles 1912. aastal ehitatud, kuid selle plaan oli halb, klassid olid läbikäidavad - aeg nõudis paremat.

Koolijuhataja Kadarik kirjutas kooli kroonikaraamatusse:² "4.märtsil 1940.a. kolis kool uude majasse. Vanas

¹ ORKA 1108-4-1193 leht 92.

² Kahtla kooli vana kroonikaraamat - 1939/40 õ/a.osas.

majas olemise järele tundub kõik nii imelikuna, nagu ei oskaks asjaga kohaneda. Ruumid on palju valgema ja tunduvad nagu avaramatena olgugi et nad pörandapinnalt endistest ruumidest väiksemad on.

Õpilaste jalutusruum ja kooli kantselei on ruumikad ja olemine niihästi õpetajail kui ka õpilasil endisest palju mugavam."

Nende nägusate ja hea plaaniga koolimajade ehitamisega alustati 1937. aastal.

Pole võimata, et selles loetelus mõni eksitus on ja et mõni uus koolimaja siin mainimatagi on jäänud. Iga tahe paranes Saaremaa koolimajade seisukord kodanlikul perioodil kaunis tublisti. Õendised hüttkoolid kadusid hoogsalt. Kus ei suudetud otse uut maja ehitada, sealgi paranes olemasolevate olukord kapitaalsete ja igaaastaste jooksvate remontide mõjul tublisti.

Rahva arusaamine heade koolimajade tähtsusest ja vajadusest muutus kiirelt paremuse poole. Koolimaja, mis vabariigi algaastail rahuldavaks loeti, peeti mõne aasta pärast kõlbmatuks. Eks käesolevas leiduvad fotod näitavad seda muutumist ilmselt.

FK 283-56

58. Kaali kool mõisahoones. Lk.234.

FK 283-57

59. Kaali uus koolimaja. Lk.234.

16. KOOLIVÖRK.

Haridusministeeriumi korraldus koolikohustuse laiendamise kohta,¹ mis anti 1.oktoobril 1919. aastal sisaldas esimesed täpsemad juhised koolivõrgu kohta. Selle järgi olid vallad kohustatud "avama ja ülal pidama koolikohustuse läbiviimiseks tarvismineva arvu avalikka algkooli vähemalt nelja esimese õpiaasta kursusega. Koolielu korraldamisel ühtlaseid aluseid tarvilikuks tunnistades paneb ministeerium ette koolivõrgu teostamisel järgmisi nõudeid silmas pidada:

- a) Kooli avamise või sulgemise juures tuleb tähele panna esimeses joones kooli elujõulisust, teises - nõuet, et kool elanikkude lähedal asuks.
- b) Kooli elujõulisuse seisukohalt ei ole soovitatav, et ühe kooli üksikute õpiaastate õpilased üksteisest eemalasuvates koolimajades õpiksid.
- d) Kaugelt koolis käijatele tulevad sisse seada internaadid, või vähemalt muretseda võimaluse eest koolimajas või tema läheduses ööd olla.
- e) Õpilaste normaal arv klassis on 40. Ainult erakorralistel tingimustel tohib see arv kõrgem olla, kuid igatahes mitte üle 60. On õpilaste arv üle 60, tuleb kõrvalklass avada.

¹ RT nr.70 1919.

Tähendus 1. On ühel õpetajal korraga käes õpetada rohkem kui üks klass, siis on kõige kõrgem lubatav õpilaste arv niisuguses ühendatud klassis: kahe klassi ühendamisel 50, kolme klassi ühendamisel 30.

Tähendus 2. Üle kahe klassi ühendamine ühe õpetaja alla on lubatav ainult iseäraliste geograafiliste olude või erakorraliste tingimuste tõttu (väiksed mere- või soosaared, metsakülad, koolid vähesel arvul koos asuvatele muulastele, suur puudus õpetajatest, kooliruumide puudus j.m.n.).

- f) Asukoht, mille koolikohusliste laste arv iga klassi kohta läbistikku on vähemalt pool klassi õpilaste normaalarvust, võib oma jaoks kooli asutamist nõuda, kui kõik need lapsed üle 4 kilomeetri olevatest koolidest kaugel elavad.
- g) Asukohal, mis iseäralistes geograafilistes tingimustes (väikesed mere- või niisugused soosaared, kuhu ajuti on raske ligi pääseda), või mis on olevatest koolidest kaugemal kui 10 kilomeetrit, on õigust oma jaoks kooli asutamist nõuda, kui temas on vähemalt 20 koolikohustuselist last.

Saaremaa vallad asusid oma koolivõrgu ümberkujundamisele hoogsalt. See seisis peamiselt tsaariaegsete vene- ja luteriusu koolide ühendamises. Enne Esimest maailmasõda ei leppinud vaimulikud sellega, et nende kogudusse kuuluvate vanemate lapsed teiseusuliste koolis õppisid. Nad valvasid kiivalt, et sellest printsiibist kõrvalekaldumatult kinni peetakse. Teiseusuliste lapsi omausuliste koolides nad sallisid, sest loodeti neist ülejook-

sikuid saada. Kui külas kahte kooli ei olnud, kõmpisid lapsed hommikuti pika koolitee naaberkülla omausuliste kooli - ühed ühes, teised vastassuunas. Teel kohtudes tituleeriti teineteist vastastikku "luttideks-lutika-teks" ja "venelasteks-vankadeks". Kui sõjaajal õpetaja puudumisel teine koolidest seisma jäi, hakkasid lapsed ka ühte kooli mahtuma. Vaimulike mõju kahanes iga sõja-aastaga. Saksa okupatsiooni ajal muudeti koolid interkonfessionaalseiks, olgugi et see luteriusu pastorite kihelkonna koolide inspektoriteks määramisega rohkem nagu veneusu koolide sulgemisena tundus. Juba siis liideti palju paralleelseid külakoole. Nüüd viidi see koondamine lõpule.

Kui õpilaste arv väike oli, liideti kaks kooli üheks 4-jaklassiliseks kooliks, mis sobivamasse ja paremasse koolimajja tööle pandi. Oli õpilasi kahe klassikomplekti moodustamiseks küllaldaselt, jäid liidetud kooli üks klassikomplekt ühte ja teine teise koolimajja tööle. See moodus valdade kulutusi endisega võrreldes ei suurendanud ja õppetööle tuli see tuluks. Õpetajad olid alati väikeste hüttkoolide liitmise poolt, kuid lapsevanematele see eriti ei meeldinud, sest et nende kulud ja mured sellega suurenesid. Siiski - algkoolide arv maakonnas kahanes iga aastaga, kuid klassikomplektide ja õppejõudude arv samal ajal kasvas. See tähendas õppetöö kvaliteedi paranemist.

Vallale sobiva koolivõrgu kujundamine ei olnud kerge ülesanne, sest selles küsimuses olid vallanõunikud eranditult aina omakolka patrioodid. Iga lapsevanem tahtis

kooli oma naabrusesse, iga küla tahtis oma kooli. Valla koolivõrgu pärast löödi vallavolikogudes vägevaid lahinguid. Mõnelpool ei jõutud kuidagi kokkuleppele. Siis pidi maakoolivalitsuse juhataja või maakonna koolinõunik vahemehena kohale sõitma, et asja lõpule viia. Mõnikord ei suudetud niigi asja lõplikult lahendada.

Koolinõunik Koppel kirjutas artikli "Leisi valla koolid",¹ milles ta rõhutas, et Leisi vallas on loomulikumad keskused koolide jaoks Leisis ja Metskülas. Kahest 6-kl. algkoolist on vallale küllalt. Jõiste, Triigi, Purtsa, Laugu, Liiküla ja Pammana 3-klassilised koolid tulevad nende kahega liita. Ta käis seda mõtet ühel vallanõukogu koosolekul "juurutamas" ja see seisukoht võetigi tookord omaks.

Aga täide ei viidud.

Rahvas pidas seda raskeks just nooremate laste kooli internaati panemise pärast. IV - VI klassi õpilased võisid pikema koolitee kergelt ära sammuda ja kodunesid ka internaadis kiirelt. Aga kui 1928. aastal Jõiste algkooli sulgemisel ka esimest korda kooli tulnud õpilased pidid terveks nädalaks kooli internaati paigale jääma, oli Leisi algkoolis nendega esialgu raske küll. Lahkumisel läks emagi süda kurvaks ja silm niiskeks, et ta väike poiss või tüdruk nüüd enne laupäevaõhtut koju et tulegi. Internaadi juhataja andis niisugustele väikestele suurema naabrilapse hooldajaks, kes neile üleminekut kodukoldele internaadi ühiskonda pidi leevendama. Hooldajad anti nii poiss- kui tütarlastele ja väikestel oli neist ka tõesti abi. Aga mõnikord leiti siiski kusagilt väike nuk-

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr.12. 12.02.1921.

rutseja, kes oma kojuigatsust ja südamevalu vaikse tihkumisega sulatas. Meesõpetajad viisid sellise leiu selle kolleegi korterisse, kus parajasti väiksemaid lapsi leidus ja atmosfäär pisarate kuivatamiseks soodne oli. Võis päris kindel olla, et väikese nukrutseja ema enne nädala lõppu oma last vaatama tuleb. Ta tuligi.

Tihkujate ja nende emade pärast ei saanud vaesed valdad koolivõrku muutmata jätta. Põhiline ümberkujundamine toimus võrdlemisi kiirelt. Juba 1923. aasta sügiseks oli see üldjoontes tehtud. Väiksemad muudatused, mis pärastpoole koolivõrgus tehti, sõltusid lastearvu suurenemisest või vähenemisest ning koolikohustuse laiendamisest.

Kõige enne sai oma koolivõrgu korraldamisega Laimjala vald. Selle piires oli 1918/19. õppeaastal seitse algkooli, järgmisel aastal neli ning 1921/22. õppeaastast peale ainult kaks kuueklassilist algkooli, üks Audlas, teine Kahtlas. See olukord jäi püsima näukogude korra tulekuni.

Juba 1919/20. õppeaastast jäi Abruka, Muhu-Hellamaa, Kihelkonna, Leisi, Maasi ja Mustjala valdade koolivõrk pikemaks ajaks püsima. Teistel valdadel läks koolide õige arvu otsimisega veidi rohkem aega.

Koolinõunik Koppel andis ülevaate Saaremaa koolioludest 1925. aastal kohalikus ajakirjanduses ja kirjutas selles muuseas järgmist:¹

"Puudustest koolivõrgus väljendasid teravamate-na kõigepealt vaevased ja ebakohased kooliruumid.

¹ Ajaleht "Saaremaa" nr. 94 09.12.1925.

Lastel tuleb käia pikka teed ühest koolimajast mööda naabrikooli, kus vastav jaoskond asub. Nii näiteks peab Uuemõisa valla Saikla koolkonna 1.kl.lapsed Kahutsi kooli käima, kuna Kahutsi 2.klass jälle Saiklas peab käima. Sama lugu on Pihtla vallas Kailuka-Vätta koolkondades ja Torgu vallas Jamaja-Türju koolkondades. Samal põhjusel ollakse sunnitud paljudes koolides veel kolme klassiga korraga töötama. Selle tõttu kujunevad ka liig väikesed ja liig suured klassid. Nii on näiteks Kihelkonna vallas Kehila kool paarikümne lapsega, paar km.kaugusel on Kurevere kool³⁵ lapsega, kuna kokku neist saaks paraja kaheklassilise kooli!"

Ülevaade Saaremaa algkoolide jagunemisest klassikomplektide (õppejõudude) arvu järgi.

Õppeaastad.	K l a s s i k o m p l e k t i d e arv koolides.						Koole kokku.
	1	2	3	4	5	6	
1918/1919 ¹	151	14	1	-	-	-	166
1919/1920 ²	93	20	4	-	-	-	117
1931/1932 ³	21	26	21	5	2	-	75
1933/1934 ⁴	21	25	22	5	5	-	78
1937/1938 ⁵	17	26	22	3	5	1	74
1939/1940 ⁵	16	24	24	6	3	1	74

Selgituseks selle tabeli juurde lisan - kui 1918/19. õppeaastal kõik ühekomplektilised koolid kolme õppeaasta lastega töötasid, leidis hilisematel aastatel nende hulgas ka sarnaseid, kus nelja õppeaasta lapsed korraga koos õppisid, nagu Abruha ja Filsandi saartel ning mõnes teises kohas, kus õpilasi vähe oli.

¹ORKA 1108-4-1237 1.22. ²ORKA 2013-3-7487 1.58-93. ³ORKA 2013-3-120 1.6-27. ⁴ORKA 2013-3-181 1.1-22. ⁵ORKA 2013-3-555 1.223-459 kokkuvõtted.

Saaremaa valdade koolivõrgu kujunemise kohta rahuliku arengu aastate ulatuses annab ülevaate alljärgnev tabel. Esimene number näitab koolide, teine õppet. arvu.

Õppe- aastad.	Abruka vald.	Hella- maa v.	Kaarma Suurv.	Kihel- konna	Kogu- la v.	Kärla vald.	Laim- jala	Leisi vald.
1918/19	5 - 7	7 - 8	10 - 11	9 - 9	9 - 10	8 - 9	7 - 9	9 - 10
1919/20	4 - 6	5 - 8	6 - 9	9 - 9	9 - 10	6 - 10	4 - 6	8 - 10
1920/21	4 - 7	5 - 8	6 - 9	9 - 11	8 - 10	5 - 9	4 - 6	8 - 10
1921/22	4 - 7	5 - 9	7 - 12	9 - 11	8 - 10	5 - 9	2 - 6	8 - 10
1922/23	4 - 8	5 - 9	7 - 14	9 - 12	8 - 10	5 - 9	2 - 5	8 - 10
1923/24	4 - 8	5 - 10	7 - 14	9 - 13	7 - 10	5 - 9	2 - 5	8 - 10
1924/25	4 - 9	5 - 10	7 - 14	9 - 14	7 - 10	5 - 10	2 - 5	8 - 11
1925/26	4 - 9	5 - 10	6 - 13	8 - 13	7 - 10	5 - 11	2 - 6	8 - 11
1926/27	4 - 9	5 - 10	6 - 13	8 - 13	7 - 10	5 - 11	2 - 6	8 - 11
1927/28	4 - 9	5 - 9	6 - 13	7 - 12	7 - 10	5 - 11	2 - 5	7 - 11

Loona Lüman-Maasi Muhu- Must- Piht- Pärsa- Tor- Uue-
vald. da v. vald. Suurv. jala la v. maa v. gu v. mõisa

18/19	9 - 10	11 - 12	6 - 8	10 - 11	10 - 11	10 - 10	8 - 10	11 - 12	6 - 8
19/20	7 - 10	9 - 11	5 - 7	6 - 8	7 - 10	9 - 11	6 - 6	11 - 14	6 - 8
1920/21	8 - 11	9 - 13	5 - 6	6 - 8	7 - 10	5 - 13	7 - 7	11 - 14	6 - 8
21/22	8 - 11	7 - 13	5 - 7	6 - 8	7 - 10	5 - 13	7 - 7	11 - 14	6 - 8
22/23	8 - 11	6 - 12	5 - 8	6 - 8	7 - 10	5 - 12	7 - 9	11 - 14	5 - 7
23/24	6 - 10	6 - 12	5 - 8	3 - 6	7 - 10	5 - 12	6 - 8	8 - 14	5 - 7
24/25	6 - 10	6 - 12	5 - 8	3 - 6	7 - 10	5 - 12	6 - 9	7 - 14	5 - 7
25/26	6 - 10	6 - 12	5 - 9	3 - 6	7 - 10	5 - 12	6 - 9	7 - 14	5 - 7
26/27	6 - 10	5 - 12	5 - 9	3 - 6	7 - 10	5 - 12	6 - 9	7 - 14	5 - 8
27/28	6 - 10	3 - 12	4 - 8	3 - 6	7 - 10	4 - 10	6 - 9	7 - 14	5 - 7

Põgus pilk haarab tabelilt maakonna koolivõrgu kujunemise tendentsi: koolide arvu vähenemine samaaegse klassikomplektide ja õppejõudude arvu suurenemisega allesjäänud koolides. Õppetööle tuli selline suund üldiselt kasuks.

17. USUÕPETUS JA VAIMULIKUD KOOLIDES.

Käesoleva sajandi algul tuli külakooli õpilastel esimesest koolipäevast peale igapäev 1-2 tundi usuasjandusega tegeleda. Koolipäev algas palvusega, millele järgnes kas piibliloo või katekismuse tund. Lisaks neile oli veel 2-3 kirikulaulu tundi nädalas.

Piiblilood - need olid piiblist valitud lühikesed episoodid, mis oma olemuselt eesti lastele raskelt mõistetavad olid, sest need olid kirja pandud Juudamaa tarkade meeste poolt nende kodumaa oludele vastavalt. Aga õpilasi lubati neist "oma sõnadega" jutustada, see tegi asja nupukale lapsele kergemaks.

Katekismuse käsud ja peatükid - need olid tardunud dogmakängud, kus tuli õpiku tekstist sõna-sõnalt kinni pidada. Nende juures vääratamist ei lubatud. "Kõva peaga" lastele oli nende pähetuupimine ränk töö.

Luteriusu koolides õpiti igal talvel 20 - 35 korrali pastori määramisel. Ka nende sõnad 1 - 3 salmi ulatuses tuli kindlalt pähe õppida. Nende viisid õpiti laulutunnis ühiselt selgeks ja see oli kergem ning lõbusam osa.

Veneusu külakoolides kirikulaule ei õpitud, sest veneusu kirikutes laulsid kirikukoorid kõstriite juhatusel ning koguduse ühislaulu harrastati vähe. Nendes koolides tuli jälle arvukaid palveid pähe tuupida ja eksimatult maha vuristada. Mõned neist olid viisista-

tud ning neid lauldi hommikpalvusel.

Samas rütmis läks usuõpetus ka luteriusu kihelkonnakoolides. Lisaks tuli paari nädalatunniga veel juurde kirikulugu (kirikuajalugu ehk täpsemalt mitmesuguste ristiuskude ja ristisõdade ajalugu). Veneusu kihelkonnakoolides tuli tutvuda vana slaavikeelse pühakirjaga. Nii ühe kui ka teise usutunnistuse kihelkonnakoolides õpiti tundma jumalateenistuse korda ja liturgiate käiku.

Üldkokkuvõttes polnud usuõpetuse koorem kerge.

See koorem heideti nüüd õpilaste kukilt ära, sest 2. detsembril 1918.a. antud Ajutise Valitsuse määrusega tunnistati usuõpetus vabatahtlikuks õppeaineks nii õpilastele kui ka õpetajale.

Mõni pastor pidas siiski oma kohuseks veel koolieelikute kodust õpetamist korraldada ja jälgida. Selle vältimiseks saatis haridusministeerium 15. aprillil 1919.a. nr.1726 all järgmise kirja:

"Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse § 2 järele on kihelkonna koolivalitsus ära kaotatud ja tema ülesanded maakonna-koolivalitsustele antud. Sellepärast pole pastritel õigust koduõpetust korraldada, kodulapsi "loetamisele" käsutades ja neid "revideerides".

Haridusministeeriumi korraldus usuõpetuse asjas oli järgmine:

"Kui kooliõpilaste vanemad soovivad oma kooliskäivale lastele pärast harilikke koolitunde kas kooliruumides või mujal usuõpetust eraviisil vabatahtliku õppeainena õpetada lasta, siis ei tee haridusministeerium selleks takistusi, kuid ministeerium ei pea lubata-

vaks, et algkooli õpilasi usuõpetusega üle kahe tunni nädalas kinni hoitakse."

22.nov.1920. nr.22886.

Haridusminister: Annusson.

Tsaariajal said veneusu (ametliku riigiusu) preestrid Saaremaa kogudustes oma sinodi kaudu riigikassast 1300 kuldrubla aastas palka ja lisaks sellele veel 250 rubla sõiduraha nime all. Sakslaste okupatsiooni algusest alates nad seda palka enam ei saanud. Kodanlik maareform võttis ära suurema osa nende palgamaast.

Saaremaa veneusu kogudused olid väiksed ja vaesed ega suutnud oma hingekarjastele nimetamisväärset tasu maksta. Neile tuli kitsas kätte.

Veneusu preestrid omandasid vaimulikkudes seminariides preestrikutse kõrval ka veel õpetaja kutse, mis ka kodanlikus Eestis kehtivaks loeti. Tsaariajal nad olid palgata kohakaasluse alusel Saaremaal ühtlasi oma koguduste kihelkonnakoolides juhatajaiks. Üldreeglina nad andsid paar-kolm usuõpetuse tundi nädalas - see oli ka kõik nende töö koolis. Ainult üks neist, Pärsamaa preester Georgi Endrekson (Karmla) õpetas kihelkonnakoolis ka teisi õppeaineid ja kandis tavalise õpetaja töökoormat, kuid tema oligi see erand, mida üldreegli kinnitamiseks vajati.

Kitsaste aegade saabumisel heitsid mitmed Saaremaa preestrid pikad mantlid seljast, lasksid juukseid pügada ja hakkasid lähemas algkoolis õpetajana või koolijuhatajana tööle. Kutseliste õpetajate puudusel oli kooha saamisel neil eesõigus.

Saaremaa maakoolivalitsuse esimesed juhatajad Joh. Simzmann ja Mihkel Kommel olid vabameelsed mehed, kes kirikuteenreid õpetajaina kuigi kõrgelt ei hinnanud ja püüdsid neid koolist eemale hoida. Esimene neist esitas 12.veebruari 1919.a. haridusministeeriumile 20 mitmesugust küsimust juhtnõõride saamiseks.¹ Kümnes küsimus oli järgmine:

"Kas võib registreerida preestreid (õpetajaid) ja kõstreid kooliõpetajateks, sest:

1. takistaks neid nende amet koolitöö juures,
2. on rahvas ikka arvamisel, et see kool, kus preester töötab, Greeka-Õigeusu kool on, see kus Lutheruse kiriku kõster töötab, Lutheruse usu kool on ja keelduvad oma lapsi neisse koolidesse saatma ning nõuavad kas oma usutunnistuslise kooli avamist ehk jälle teise kooliõpetaja ametisse seadmist, kes nende usutunnistuse omaks peaks ja õpetust annaks,
3. on kooliõpetajaid, kes ilma kohata ja teenistusega on, kuna kohad preestrite ja kõstrite käes on!

Vastus oli: "Võib registreerida, kui isikul kutsetunnistus ja vaimuliku ametitöö teda koolitööd tegemast ei takista. On aga kooliõpetaja käepärast, kes kõrvalistest töödest vaba, siis peaks valivad asutused nendele eesõiguse andma."

Mais 1919. aastal hakkas haridusministeerium jälgima, palju õppejõud usukultuse ülesannete täitmise eest kogudustelt palka saavad. Maakoolivalitsused kogusid andmed ja saatsid need ministeeriumile. Leisi vallas oli vene-

¹ ORKA 1108-3- 167 lehed 49 - 54.

usu kõstreid ametis töökord kolm, kuid andmed ministeeriumis on kahe kohta ning need on küllalt karakterseid kõigi teistegi kohta tervalt Saaremaal.¹ Metsküla kõster Vladimir Palts, Metsküla algkooli juhataja, teatas, et tema on kõstriametist loobunud; Leisi kõster Mihail Vapper, kes ühtlasi oli Leisi algkooli juhataja, teatas, et tema kõstri kohustusi ainult koolitööst vabal ajal täidab, mida ka tema vaimulik ülemus kinnitas.

Samal kombel taganesid kõik Saaremaa preestrid ja köstrid oma kogudustest ära. Sisuliselt tegid nad oma kogudustes kõike seda edasi, mida nad senini olid teinud - nii need kaks Leisi vallas ja kõik teised terves maakonnas. "Sest kirjutatud on: olge kavalad kui maod ja vagurad kui tuvikesed."

Aga juhtus ka järgmine lugu.

Pärsamaal töötas ametliku aruande järgi 1918/19.õppeaastal ainult ühekomplektiline kolmeklassiline algkool Mihail Lempu juhatusel. Kuid selle kõrval pidas preester G.Endrekson (Karmla) koguduse majas vanemate õpilastega nagu kihelkonnakooli edasi, mis maakoolivalitsuses teada oli, kuid siiski avalikkude algkoolide võrku ei arvatud. Asja arengut selgitab alljärgnev.

Kuresaare maakonna Haridusnõukogule.²

Pärsama vallakoolivalitsuse sellekohase ettepaneku peale andis Haridusnõukogu teada (23.X 1919. a. nr.5495) et tema koosolekul 18.oktoobril 1919. a. otsustatud sai Pärsamas kõrgem algkool avada ja kui kool tarviliku arvu lastega käimas on, siis ta koolide võrku üles võtta ja palk maakonna kassa kanda võtta.

Sügisel võtsin mina ette Pärsamas koolitööd ka

käesoleval aastal ikkagi edasi teha ja oleksin seda alganud ka ükskõik kui suure laste arvuga. Et aga nüüd kuni 30 last kokku tuli, siis olen ma väga rõõmus maakonna Haridusnõukogu otsuse üle.

Lapsi oli viimati 31 koos ja kool töötas. Teisel oli Pärsuma kihelkonna kooli inventaar prauki-da ja ta asubki kihelkonna kooli ruumis. ^{19. nov.} Seal aga muudetakse. 1919. a. maakonna Haridusnõukogu otsus selles mõttes, et Pärsumas mitte kõrgemat algkooli ei lubata avada ja et mainitud kool erakoolina töötama võib jääda. Pärsuma valla koolivalitsus andis omalt poolt peale selle veel seletuse. Missugune tema tagajärg on, on mulle teadmata

Milles peaks nüüd selle kooli vaese lapse saatus peituma? Mispärast on need 32 last, kes siin praegu õpivad, teistest alamal, et nende kool ülespidamise poolest teistega mitte üheõigusline ei ole? Mispärast peavad nende vanemad peale harilikude riigikodanikkude maksude veel iseäralisi kulusid oma laste õpetamise eest kandma? Minu arvates tehakse sellega küll ülekohut. Ehk pidin ma need lapsed jõulust peale laiali saatma?

Või olen mina, nende kooliõpetaja, selles süüdi? Aga seda ei peaks mitte olema, sest et arvan ennast oma hariduse poolest teistest õpetajatest mitte madalamal seisvat. Olen ju Riia vaimuliku Seminari lõpetanud ja kõrgema algkooliõpetaja kutse omandanud ning koolipõllul vahetpidamata 1913. a. sügisest algades töötanud.

Nüüd, uue aasta algul, oli minul võimalus Tallinnas välisministeeriumis kohta saada (võeraste keelte oskamise pärast) ja ma käisin seal seda asja läbi rääkimas. Kuid lapsevanemad ja lapsed pöörasid mu poole palvega koolitööd kevadeni edasi teha, ja mu enese südametunnistus ei luba ka mitte kord enese peale võetud kohustust pooleli jätta. Sellepärast pidin välisministrile ütlema, et ma ta ettepanekut mitte ei või vastu võtta.

Pööran nüüd veel kord Maakonna Haridusnõukogu poole palvega - Pärsama algkool (III, IV ja V õpeaasta lapsed) koolide võrku üles võtta, nõnda kuidas eslotsa lubatud sai, ja mulle kooliõpetaja palk 15. okt. 1919. a. algades, ära maksta.

Sellega saaks ainult õiglaselt toimetatud.
13. jaan. 1920. a.

Pärsamas. Preester Georgi Endrekson.

Maakoolivalitsuse vastus:

19. III 20.
nr. 1049.

Pärsama erakooli

Õpetaja Endreksonile.

Teie kirja pääle 13. jan. s. a. teatab Saare koolivalitsus, et haridusnõukogu otsuse järele 11. märtsist s. a. on otsustatud Teile ühekorrist abi 2000 marga suuruses määrata, missuguse summa Teile igal ajal maakonna kassast võite kätte saada.

Osakonna juhataja: M. Kommel.

Ja jäigi see 2000 marka Endreksonile ainukeseks Tasuks kooli ülalpidamise ja õpetajana töötamise eest.

FK283-58

60. Kallemäe koolimaja. Lk.236.

FK283-59

61. Mõntu koolimaja. Lk.221.

Kohe omariikluse algul oli Saaremaa maakonna hariduskogu usuõpetuse ja usuõpetajate ~~as~~ suhtes teravalt eitavale seisukohale asunud. Selle mõjul nüüd Endreksonile sellist sellist ülekohut tehtigi.

Hariduskogu koosolek toimus 18. jaanuaril 1919.¹ Sellest võtsid osa tookordne haridusosakonna juhataja Joh. Simtmann, maakonna koolinõuniku aj.k.t. Eduard Pukk, haridusnõukogu liikmed B. Steinberg, A.Punab, M.Kommel ja Saaremaa Kooliõpetajate Seltsi esimees G. Kukk. Otsused olid järgmised:

3) Haridusministeeriumi ringkirja nr.379 põhjal 17. XII 1918.a. usuõpetuse tundide eest Maakonna kassast mitte tasu anda ja kooliõpetajad, kes Maakonna kassast palka saavad, ei tohi selkorral, kui nemad nõus on usuõpetust andma, selle eest eratasu mingil viisil ei lastevanemate, koguduste ega muude asutuste ja isikute käest vastu võtta.

4) Haridusministeeriumi ringkirja nr.472 põhjal 24. XII 1918.a. otsustas, et kooliõpetajad ei või pääle otsekohest kooliõpetajate kohuste teist ametit, nii kui kõstri jne. pidada, sest et need koolitööd takistavad ja paneb ette üks neist ametitest 15. veebruarist s.a. maha panna, mis ajast kõster-kooliõpetajale palka mitte maksta ja valla nõukogule ühes sellega ette panna vabaks saanud koha pääle uus kooliõpetaja valida ja Maakonna Valitsusele kinnitamiseks ette panna. Kõik valla piirides töötavad algkoolid on avalikud koolid ja neis saavad õpetust kõik

¹ ORKA 2013-3-69 leht nr.4.

lapsed, ükskõik kus valla piirides nad elavad ja nende vanemate usutunnistuse pääle vaatamata."

Järgmisel sügisel avasid Maasi, Leisi ja Pärsamaa vallad ühiselt kõrgema algkooli Roobaka mõisas. Endrekson valiti sinna juhatajaks. Teiseks õppejõuks sai Joann Luts, kutseline õpetaja.

Luteriusu vaimulikud olid tsaariajal oma palga ilma riigikassa vahetalitusest otseteed rahvalt saanud ning kirikumõisad oma sissetuleku alustoeaks korraldanud. Suurem osa nende palgamaast läks maareformiga rahva kätte ja pastorite tulud maapidamisest kahanesid, kuid nende olukord oli preestritega võrreldes siiski kergem. Luteriusu kogudused olid suuremad ning nende liikmed juba iidsest ajast kirikumaksudega harjunud, seepärast elasid pastorid priskelt edasi. Õpetajaametisse algkoolides neist Saaremaal ükski ei asunud. Ülikoolist neile õpetajakutset kaasa ei antudki.

Usuõpetusest võeti selle põluall olemise ajal siiski kaunis ulatuslikult osa. Statistilised andmed selle kohta näitasid 1922. aasta lõpul järgmist:¹

kooliõpilased õppisid usuõpetust vabatahtlikult

	keskmiselt üle vabariigi:	Saaremaal:
algkoolides	69%	61%
keskkoolides	73,3	72%

Need andmed andsid vaimulikele julgust.

Sundusliku usuõpetuse kõrvaldamine koolide õppekavast täitis neid nõrdimusega. Vanade jesuiitide põhimõtted

¹ Ajaleht "Meie Maa" nr.88 15.11.1922.

noorsoo mõjutamise tähtsusest olid nii ühe kui teise suurema usutunnistuse juhid ja vaimulikud teadlikud. Kuigi rahva suur enamus vanu müüte ja dogmasid täht-tähelt ja sõnasõnalt enam ei uskunud, ometi püsisid nad enamuses siiski mingisuguse usuühingu nimestikus arvel ja maksid sellele liikmemaksu - nii igaks juhuks. Lausa paganaks ei tahtud ennast tunnistada ja tead-likke ateiste oli tollal üpris vähe. Selles teadmises läksid kõikide usutunnistuste juhid - isegi nõndani-metatud lahkusud kaasa arvatud - üksmeelselt risti-sõtta sundusliku usuõpetuse koolidesse viimise eest.

Vaimulike järel sammusid esireas põllumehed, kelle häälekandja kõige mõjuvamad loosungid vähearenenud maa-rahva jaoks esitas. "Saaremaa" avaldas korduvalt järg-mise kihutusk kuulutuse ja seda levitati ka lendlehte-dena.¹

Kõik rahvahääletusele!

Kui usuõpetus rahvahääletusel võidab, siis läheb praegune Riigikogu laiali ja tulevad uued valimi-sed. Uutel valimistel saavad parempoolsed Riigi-kogus enamuse. Siis hakatakse kooliõpetajate pal-kasid ja muid riigi väljaminekuid vähendama. Sel-lega ühes vähenevad ka maksud. Seepärast ärge us-kuge usu vastaste juttu, et usuõpetuse võit mak-susid suurendab. Sellega tööerakondlased ja sot-sid ainult hirmutavad, et usuõpetust läbikukuta-da. Ärge uskuge neid! Tööerekond on kooliõpetaja-te ja asunikkude ning sotsid vabriku tööliste

¹ Ajaleht "Saaremaa" nr.13 14.02.1923.

erakond, kelle huviid põllutööliste huvidega otse vastu on.

Sotside ja tööerekonna võit on põllupidajatele ja põllutööliste suureks kahjuks!

Seepärast laske valimiskasti sedel pealkirjaga "P O O L T"

Agitatsioon oli tõhus. Pastorid ja preestrid ning usklikud vennad gastroleerisid mööda kogudusi ja tegid hoolega kihutustööd usuõpetuse kasuks. Ja asjal olgi edu. Rahvahääletus toimus 17. - 18. veebruaril 1923.a. Usuõpetuse vastu antud häälte kahanevas järjekorras olid tulemused Saaremaal järgmised:¹

	Poolt.	Vastu.
Uuemõisa (Põide) vallas	354	1047
Muhu-Hellamaa "	226	850
Pärsamaa "	282	867
Leisi "	454	800
Muhu- Suurvallas	391	573
Laimjala "	305	494
Saaremaal kokku	14358	9694
Üle riigi kokku ligikaudu	328000	130000

Siin nimetamata jäänud Saaremaa valdades oli enamus usuõpetuse poolt.

Kogumeeste häälekandja² tegi rahvahääletuse tulemuste teatamisel usuõpetuse vastastele tubli peapesu.

"Nagu sellest näha, on Põide, Muhu ja osa Karja kihelkonda veel õige punased. Seal on nähtavasti ka taluperemehed veel sotside ja tööerakond-

¹ Ajaleht "Saaremaa" nr.15 16.02.1923.

² Sama nr.21 28.02.1923.

laste mütsi all. Neil vist enne meel pähe ei tule, kui isesotsid ja tööerakondlased neil talude küljest 3-vakamaalisi paremaid tükkisi hakkavad ära kiskuma. Pöide, Muhu ja Karja taluperemeestele läheks tõesti tuliselt seda vaja, et tööerakond nende kapsa- ja õunapuusaiad ära võtaks ja popsidele annaks. Muidu sealt kommunismi välja ei aja."

Haridusministeerium kehtestas usuõpetuse alal järgmised juhtnöörid:

1. Kui koolis on vähemalt 10 õpilast, kes usuõpetust soovivad õppida, siis on selle korraldamine koolile kohustuslik.
2. Usuõpetuse aluseks on ristiusk.
3. Usuõpetus on interkonfessionaalne.
4. Õpilaste osavõttu usuõpetusest otsustavad nende vanemad või hooldajad. Selleks tuleb neile õppeaasta algul kooli poolt vastav küsimusleht täitmiseks saata.
5. Usuõpetajaiks võivad olla isikud, kes seda ainet võivad üldisi pedagoogilisi põhimõtteid jälgides väärilikalt õpetada.
6. Usuõpetajail on keelatud koolis õpilaste hulgas oma usutunnistuse kasuks propagandat teha või teisi halvustada ja nende usulisi kombeid mõnitada.
7. Usuõpetust tuleb koolides sama väärilikalt käsitada ja hinnata, nagu teisigi õppeaineid.

Usuõpetuse tunnid soovitati päeva tunniplaanis paigutada esimeseks või viimaseks, et need õpilased, kes sellest osa ei võta, ei pruugiks tegevuseta kooliruumides viibida.

Usuõpetusele anti algkooli esimeses kolmes klassis igaühes kaks nädalatundi ja viimases kolmes klassis kokku viis nädalatundi. Ametliku õppekava seletuskirja järgi oli usuõpetuse eesmärgiks õpilastes usuliste tunnete kasvatamine, usulis-kõlbla meelsuse äratamine ja arendamine. Usuõpetus pidi neid juhtima armastusele kaasinimeste vastu ja nende elu seadma ristiusu põhimõtete alusele. Algkooli lõpuklassis anti ka lühike ülevaade uskude ajaloost.

Sellist tuupimist, nagu tsaariaegses koolis usuõpetuse õpetamisel kasutati, eesti algkoolis enam ei praktiseeritud. Ilmusid uuele õppekavale vastavad õpikud, mis peale piiblilugude, palvete ja kirikulaulude ka mõningaid sobiva sisuga jutukesi sisaldasid. Üks esimestest oli pastor Tennmanni koostatud ja kunstnik Viiralti poolt illustreeritud õpik pealkirjaga "Loovale usule." Suur graafiku ekspressionistlikud kujutused jäid lihtsaile lapsevanematele võõraks ja kuulsin mõningalt arvamist, et need olla usu mõnitamiseks tehtud. Nüüd kuulub see raamat just viiralti illustratsioonide tõttu bibliograafiliste harulduste hulka.

Usuõpetus oli vabatahtlik õppeaine. See asjaolu lõi selle hindamisel erilise olukorra: standard/hindeks oli viis või neli, neist allapoole eituldud. Erinev hindamisviis tõi kaasa erineva suhtumise töösse ja õpilased (ning mõningad usuõpetajadki) ei suhtunud õpitavasse kuigi tõsiselt. Võin kinnitada, et leidsin ka selliseid õpilasi, kes pärast kuueaastast heaks hinnatud usuõpetuse õppimist koolist lahkudes meieisa-palvet, seda

kõigi ristiusu usutunnistuste nurgakivi, peast ei osanud.

Usuõpetuse taastamisega kehtestati[†] koolides ka hommikpalvused. Seda pidi pidama ja korraldama usuõpetaja. Hommikpalvus pidi koosnema ühislaulust selle algul ja lõpul, keskel lühike palvus usuõpetajalt. Mõnikord võis ta pidada veidi pikema kõne piiblist võetud praktilise sisuga või aatelise sihiga lookese teemal. Mõnikord võis piirduda ka ainult mõjuva ühislauluga. Soovitavaks peeti õpilaste rakendamine hommikpalvuse sisustamisel, kuid usuõpetajalt oodati leidlikkust ja esinevatelt õpilastelt vajalikku väarikust. Hommikpalvuste^{palvus} seos päevasündmustega peeti soovitatavaks ja see ei tohtinud üle kümne minuti kesta.

Kui nüüd usuõpetus legaliseeritud ja koolis täiel hool käimas oli, huvitas haridusministeeriumi 1924/25. õppeaastal koolides töötavate vaimulike arv.¹ Esitan andmed nende kohta.

Kus töötab:

Nimi.	Kus õppis.	Kogudus.	Kool.
1. Aas, Aleksander	Riia vaimul.sem. Tartu ülik.jurist.	Ööriku	Taaliku
2. Endrekson, Georgi	Riia vaimul.sem.	Pärsamaa	Pärsamaa
3. Endrekson, Jakob	Riia vaimul.kool Õp.3-aast.suvekurs.	-----	Maasi
4. Hermann, Ivan	Riia vaimil.sem.	Torgu	Torgu
5. Jansen, Jakob	" " "	Piila	SÜG
6. Klaas, Aleksander	" " "	Tornimäe	Kõrkvere
7. Lesk, Georgi	Krs.2-kl.kihelk/k.Metsküla Kutseta õpetaja.	Pammana	

¹ ORKA 1108-3-275 leht 18.

8. Luks, Joann	Balti õpet.semin.	Reo	Krs.linnas
9. Mägi, Andrei	Riia vaimul.semin.	-----	Saikla
10. Raavel, Vassili	" " "	Rintsi	Tamse
11. Ristkok, Vassili	" " "	Kuressaar	Krs.linnas
	Peterb.vaimul.akad.		
	" arheoloog.Inst.		
12. Russ, Vassili	Riia vaimul.semin.	Torgu	Torgu
		Alates 01.01.25.	
13. Vapper, Mihail	Krs.2-kl.kihelk/k.	Mustjala	Mustjala
	Õp.3-aast.suvekurs.		
14. Paivel, Nikolai	Riia vaimul.semin.	-----	SÜG
	Peterb.vaimul.akad.		
15. Paivel, Vladimir	Riia vaimul.sem.	Tiirimetsa	Tiiri SÜG
16. Sepp, Savva	" " "	-----	SÜG

Pastoreist ei olnud ükski õpetajaks. Aga 16 preestrit täie koormusega koolitööl - see oli 10% õpetajaist. Kuid vaimulike kasti kuulusid ju ka köstrid. Tolleaegset õpetajate nimestikku sirvides leidsin nende hulgast 30 köstrit. Usutunnistuste järgi oli nende arv võrdne - 15 luterlast ja 15 veneusuklist. Endastmõistetavalt olid need kõik usuõpetajad oma töökoha koolis.

Köstrid õpetajate hulgast eriti silma ei paistnud, kuid usutunnistuste järgi neil omavaheline tsunftilõhn ikka juures oli. Nad ei olnud ju mingisugust vaimulikku eriharidust saanud, vaid preestrite ja pastorate poolt õpetajate hulgast värvatud. Eks nende amet rahva silmis õpetajate omast veidi erinevamat käitumist nõudis, see pärast nad siis - vähemalt usukultuse rituaalide toimetamisel - vagadusega ülevalatud ja viirukiga läbisuitsutatud olidki. Ea ja kaalu poolest olid nad ehk õpetajate keskmisest tasemest natukene üle.

Preestrid olid vaimulikus seminariis neile vaja liku erihariduse omandanud, tsaariajal neile sood- sates tingimustes rahvast irdunud ning õpetajaile ülemusteks olnud, seepärast hoidsid nad viimastest esialgu nagu kaugemale. Aga nad väga õpetajate sek- ka nende koosolekuile kippunudki. Erandiks olid need, kes omal käel ilma vastava erikoolita preest- rite sekka olid trüginud ja enne kui ka pärast seda õpetaja olnud. Need polnud oma sidemeid õpetajaskon- naga katkestanud.

Vanemad mehed preestrite hulgast - Ivan Hermann, Aleksander Klaas, Savva Sepp ja Vassili Russ - läk- sid varsti pensionile. Nooremad aga sulasid iga aas- taga ikka rohkem ja rohkem õpetajaskonnaga kokku. Kaks takistavat tegurit - preestrite kõrge töötasu ja nende eririietus - kadusid juba sõjaajal. Endi- sest ajast jäid preestrite, pastorite ja köstrite kohta liikvele arvukad rahvanaljandid, kuid need kaotasid muutunud oludes oma teravuse.

Kuna usuõpetus vabatahtlik õppeaine oli, arvati need tunnid maksulisteks lisatundideks. Kui õpeta- ja nädalatundide arv 30 oli, kusjuures nende hulgas 6 usuõpetuse tundi oli, arvestati temale täistasu 24 muude õppeainete tundide eest, kuid peale selle veel iga usuõpetuse tunni eest üks kolmekümnendik tema kuupalgast, nii et ta kokku sai 1,2 kuupalka. Kui tema tundide hulgas usuõpetuse tunde ei oleks olnud, oleks ta 30 tunni eest ainult ühe kuupalga saanud.

Kriisiaja lähenemisel hakati haridusministeeriumi kulutusi kokku tõmbama. Maksulised lisatunnid algkoolides kaotati 1. aprillist 1928.a. Õpetajate tunninormi tõsteti seevõrra, et määralised õppejõud (iga klassikomplekti kohta üks) pidid kõik kooli õppekavas ettenähtud tunnid ära andma.

Usuõpetus oli vabatahtlik õppeaine, õpetajaile mitte sunduslik. Usuõpetuse tundidest võidi loobuda, kusjuures määraliste õppejõudude palk selle läbi ei kahtnenud. Seda teed siis käidi. Sellest ajast ilmusid koolidesse usuõpetuse tunniandjad, preestrid, pastoriid ja köstrid, kes koolides määraliste õppejõudude na ei töötanud. Kirikumehed seda soovisidki.

Kuid tulemused neid siiski ei rahuldanud.

Pärast usuõpetuse kehtestamist korraldati Kuresaares ja mitmel kohal mujal üle riigi palju lühiajalisi kursusi usuõpetuse alal, kus nimekad usuteadlased selle õppeaine metoodikat õpetajaile seletasid. Ometi ei jäätud tulemustega rahule.

Saarlane Harry Haamer, kes Pühas pastoriks olles Saaremaa koolides skautide tegevust organiseeris ning sellega teatud populaarsuse omandas, juurdles ja püüdis usuõpetuse nigelate tulemuste põhjusi avastada. Hiljem Tartu Pauluse koguduse pastorina tegutsedes pidas ta 1934.a. märtsis Tartu Õpetajate Seltsis oma uurimuste tulemusena kõne

Missugune peab olema usuõpetaja.¹

¹ Ajaleht "Õpetajate Leht" nr.11 16.03.1934.

Selle teesid olid:

1. Usuõpetuse tund ei tohi olla moraaltund ega kate-kismuse ja käskude pähetuupimise tund.
2. Usuõpetaja ei tohi tunnis naerataval näol jutusta-da praeguste usuõpetuse lugemike ilusaid palakesi, sest laps leiab hiljem ikka üles pettuse.
3. Veel suurem õnnetus on, kui usuõpetust annab kont-rollimata teoloog, kelle tavaliseks veaks on liigne entsüklopeedilisus, mis teeb tunni õpilastele vastu-meelseks.
4. Usuõpetaja isik peaks peale pedagoogi ettevalmis-tuse olema usklik, ei mitte tükitööline vaid kunstnik, kelle käes tund muutuks äratuse, härdumuse ja sisemi-se läbielamise tunniks.

Ettekandele järgnenud elavatel läbirääkimistel ei vaieldud sellele vastu, kuid viibati sellele, et sel-liseid õpetajaid leidub harva ning isegi vilunud pe-dagoogil on raske viia õpilasi igakord soovitavaile elamusile. Sagedasti kujuneb aga usuõpetuse tund kas palvetunniks usuvendlikkuse mõttes või lihtsalt lobi-semiseks.

Kui suur õnnetus see on, kui kontrollimata teoloog usuõpetust õpetab, seda demonstreeris 1929/30 õppeaas-tal Leisi algkoolis Karja pastor Fromhold Treu, saks-lane, kes lootis ja ootas et õpilased hommikpalvusel palve puhul põlvitaksid ning kelle tunnid olid eesku-jalikult igavad ja vaimuvaesed.

Olen näinud ka seda, kuidas usklikud õpetajad sama tööd tuimalt ja igavalt tegid ning et just usklikkus neis kunstniku surmas.

Usuõpetusele koolides eluõiguse andmisele vaatamata jäi rahvas järgmise 10 - 15 aasta jooksul usuvalu vastu hoopis külmaks. Vaimulikke ei tahtud koolides usuõpetajaina meeleldi näha. Selleks oli rahval küllaltki kaalukas põhjus. Usuõpetust tuli õpetada interkonfessionaalselt, kuid kui seda tegi teise usutunnistuse "kutsutud ja seatud jumalasõna sulane", tekkis lapsevanemas kahtlus, kas see tema last siiski kuidagi oma usu poole ei kalluta. Peeti vastuvõetavamaks, kui usuõpetajaks oli õpetaja, kes ühegi koguduse juures kuidagi väljapaistvalt tegev ei olnud.

Haridusministeerium ei olnud usuvalu kõrgemate juhtide arvates nende vaimulikke koolidesse usuõpetajaks ja õpetajaiks sobitades küllalt vastutulelik.

Kirikupeade ja siseministri ühine aktsioon vaimulike mõjuvõimu suurendamiseks koolides algas 1935. aastal. Selles asjas leidsid ühise keele tavaliselt vaeuajalal püsinud luteri- ja veneusu kirikud. Piiskop Rahamägi ja mitropoliit Aleksander saatsid 28.märtsil 1935.a. haridusministrile ühise kirja.¹

Mida selles sooviti:

Mida vastati:

1. Usuõpetus olgu sunduslik, s.o. 1. Lükati tagasi. teiste õppeainetega samaväärne.	
2. Usuõpetus olgu õpilaste enamussele vastavalt konfessionaalne.	2. Selleks on võimalus antud.
3. Usuõpetaja olgu õpilaste enamusse usku kuuluva kiriku liige.	3. Nii on püütudki seada, kuid see on kuludega seotud ja ei tuleks usuõpetusele kasuks.

¹ ORKA 1108-3-213 lehed 10-29.

4. Usuõpetust õpetatagu ja arvestatagu teiste õppeai- samaväärselt: olgu eksamid ja järeleksamid.	4. Haridusministeeriumi korraldused ei aseta usuõpetust teistest õppeai- netest erinevale kohale.
5. Üks riigi-haridusnõunik olgu usuteadlane, või anta- gu vaimulikele õigus kooli- des usuõpetuse revideerimi- seks ja pealtkuulamiseks.	5. Ei saa nõustuda.
6. Igas klassis kuni güm- naasiumi lõpuklassini olgu 2 usuõpetuse tundi nädalas.	6. Võetakse omaks ja lu- batakse parandust tuua.
7. Usuõpetuse õppekavad koostatagu koos kirikuva- litsustega, samuti kavanda- tagu usuõpetuse kursused ja neile lektorite määramine.	7. Ei vaielda vastu.
8. Haridusministeerium ai- daku usuõpetuse raamatuid kirjastada.	8. Püütakse võimaluste pii- res täita.
9. Vaimuliku laulu ja kiri- kumuusika õpetamisele tuleb õpetajaid ettevalmistavates õppeasutustes suuremat rõh- ku panna.	9. Püütakse võimaluste pii- res täita.

Haridusminister N. Kannu allkiri.

Kirjas toodi haridusministeeriumile eeskujuks väl- javõtteid Läti rahvahariduse seadusest.

Siseminister saatis 1935.a. mais haridusministeeri-

umile kirja,¹ milles palus toetada piirimaadel rahvuskeelseid jumalateenistusi ja nõuda ühtlast kalendrit ning preestreid sellega toetada, et nad saaksid koolides töötada usu- ja teiste õppeainete õpetajaina.

Haridusminister arvas, et piirimaade vaimulikele võiks kõrvalteenistust võimaldada sellega, kui nad omandaksid algkooliõpetaja kutse. Selle saamiseks vaimuliku seminari kasvandikkudele korraldada üheaastased pedagoogilised kursused, milliste lõpetamisel nad võiksid algkooliõpetajate kutseeksamid sooritada pedagoogiumide juures. Soovitatud eksamid ja kursused aga jäid siiski korraldamata - vähemalt ei ole mina neist hiljem midagi kuulnud.

Eriti aktiivne oli mitropoliit Aleksander.² 1936/37 õppeaasta jooksul pöördus ta viis korda haridusministeeriumi poole taotlusega, et koolides (Patküla, Käsukonna, Penuja, Vana-Laitsna ja Sindi) õpetajaiks määrata kohalikud veneusu preestrid, kellel algkooliõpetaja kutse olemas. Neile taotlustele astus väga aktiivselt vastu riigi-haridusnõunik Märt Raud, kes üldiselt usu ja usuõpetuse pooldajana tuntud oli.

Raud kirjutas:

"Kui haridusministeerium siin küünevõrdki vastu tuleb, siis oleme varsti kirikukeskkorraldustel pihus. Siis sunnitakse igasuguste kokkulepete põhjal panema õpetajaiks preestreid ja pastoreid.

Siis tulevad ka kirikuvalitsuste nõudmised kandi-

¹ ORKA 1108-3-329 leht 146.

² ORKA 1108-3-221 lehed 24 jj.

daadi suhtes. Õpetaja ametisse valimise eelõdu-seks tehakse kuuluvus teatud konfessiooni ning vaimuliku eriharidus. Siis muutuvad meie koolid konfessionaalseteks koolideks. Siis tullakse kõiksuguste nõudmistega õpetajate ümberpaiguta-mise asjus, et teha teed vaimulikele. Siis ei saa meie juhtida kooli enam seaduste ja pedagoogilis-te nõuete kohaselt, vaid meile hakkab nõudmisi dikteerima kirik. Siis avatakse tee ka demagoogi-ale - usulisel alusel.

Haridusministeerium ei tohi nihkuda sellelt seisukohalt, et õpetajate valimistel saavad ol-la mõõduandvateks teguriteks ainult isiku peda-googiline ettevalmistus, kutse ja tema isiklik tublidus."

Helme-Tõrva koguduse juhatus lubas Patküla koolile 0,18 ha maad kinkida juurdelõikeks koolikrundile koo-liaia asutamiseks sellel tingimusel, kui Patküla alg-koolile valitakse õpetajaks isik, kes võiks oma vai-muliku seisuse tõttu ka koguduse preestriks olla.

Need taotlused lükati tagasi.

Saaremaalt taolisi asju minul teada ei ole.

Ajajooksul muutus ka luteriusu pastorite elujärg kitsamaks ning nende sissetulekud kahanesid kooskõlas koguduste kokkukuivamisega. Seepärast pidasid selle usu praostid 1940. aasta kevadel Tallinnas ühiselt nõu ja jõudsid targale otsusele: pastoritel tuleb soorita-da algkooliõpetaja kutseeksam. See võimaldaks neil

tööd ja lisatulu leida lähedastes algkoolides õpetajaina töötades.

Selle mõtte esitajaid hurjutas "Õpetajate Leht"¹ kus kirjutati:

"Algkooliõpetaja tööd ei saa kuidagi võtta kõrvaltööna - see nõuab täit tööjõudu. Kõne alla võiks tulla tunniandja kohused kesk- ja kutsekoolides, kuid algkooli heaolu ei luba seda kõrvaltöö otsijaile ohverdada."

Saaremaa algkoolides töötasid Kihelkonna pastor Jakobson Rootsiküla algkoolis ja Karja pastor Treu Leisi algkoolis usuõpetuse tunniandjaina 1929/30. õppeaastal. Kaarma pastor Tõldsepp töötas lühemat aega Randvere algkoolis poole töönormiga õpetajana. Ta lahkus elukoha muutmisel sealt 1.mail 1940.²

Usuõpetuse õppimisest võtsid saarlaste lapsed peagu sajaprotsendiliselt osa. Kui koolis ei olnud mõnda usukultusega seotud meesõpetajat, siis olid naisõpetajad tavaliselt selle õppeaine õpetajaiks. Õpetus toimus enamasti interkonfessionaalsel alusel. Oma usutunnistuse iseärasustega lähemalt tutvumine jäi leeriaja ülesandeks. Noorte leeritamine läks sellepärast ka veneusu kogudustes moodi, kus seda kommet tsaariajal ei harrastatud.

---ooo000ooo---

¹ Ajaleht "Õpetajate Leht" nr.19 1940.a.

² ORKA 1108-3-389 lehed 1 ja 6.

18. ÕPIKUD JA ÕPPETARBED.

Mihkel Soonlepp, Karja kihelkonna koolivanem 1887. aastast alates kuni tsaariaja lõpuni, kelle märkmeid koolide alalt ma oma uurimustes ennegi olen kasutanud, pani kirja vanal ajal Saaremaa koolides kasutatud õpikute nimed. Ajaloolise tagasivaatena esitan alljärgnevalt selle nimestiku Soonlepa kommentaaridega tema originaalses kirjaviisis.

Kooliraamatud.

Koli=ramat 1854. Koli=ramatu esimenne jäggo A. B.D. On 66 lk.paks. I Trüki tähestik II Kirjutus tähed III Meie risti õpp. IV Laulu viisid.

Laulu viisid on 7-me aasta jäuks 11 - 17 aasta vanaduse lastele koolis õppida. Kehvalzt on see juhatus ning eel kiri küll valmistud.

Koli=ramato teine jäggo. Lühhikenne õppetus Vanna ja Ue Testamendi ramatuttest ja luggemissed. on 44 l. kžülge. I Vanna Testament II Uus Testament. III Lühhike õppetus ristikogudusse pühadest.

Koli=ramato kolmas jäggo. Vanna ja Ue Testamendi salmid. On 44 l. külge paks.

Koli=ramato neljas jäggo. Arvamisse ehk rehken damisse ramat, mis kolilaste kassoks on üllepandud. On 120 lehe külge paks.

Nende 1, 2, 3. jägude hind on 4 kop ja 4-da

jäu hind 7 kop. vask raha.

Nii kehvad ja puudulikud on veel 1854.a.kooli raamatud oma õpetuse ja sisu poolest. Ajalugu ja teadust pole olemaski.

Noh - Talu rahvas olivad orjad, mis tarvis on orjale õpetarkust - teadmiseks tarvis. Orjale pidi loodud mõistusest küll saama. Kui orja veel targaks õpetad, ega ta siis enam ei taha mõisat teenida, ega herra ja kubja ä sõna kuulda. See oli arusaadav selge asi kõigile ülematele. Ja kõik need neli Koliraaamatud on Tallinnas 1854. a. Lindforsi juures trükkitud.

Milline virvarr õpikute (ja ka õppeainete) alal Saaremaa algkoolides 1918/19. õppeaastal valitses, sellest annab kujuka näite õpikute nimestik Kahtla algkoolist daatumiga 4. aprill 1919. See kool töötas tookord viie klassiga kahes klassikomplektis kahe õppejõuga.

Õppeaine.Klass. Autor. Pealkiri ja jagu.

Eesti keel I Okas Aabits.

II-IV Kampmann Kooli Lugemiseraamat I.

V " " " II.

Saksa keel III-V Wagner Deutsche Fibel.

Kodumaa tundmine I-V Kampmann Kooli Lugemiseraamat I ja II.
" Väike geografia.

Maateadus IV-V " " "

Jakobson Maateaduse käsiraamat.

Ajalugu IV-V Kampmann Kooli Lugemiseraamatud lisan-
dustega
Lindequisti Üldisest ajaloost.

Loodusteadus Kampmann Kooli Lugemiseraamatud lisan-
IV-V dustega
Schultze Realienbuch'ist.

Võimlemine I-V Norländer Gümnaastika ja sport.

Laulmine I-V Noodi õpetus K.A.Hermann.

Kodanikuõpetus - jäi õpikute ja käsiraamatute puudumisel käsitlemata.
IV-V

Arvuteadus I-IV Jurevitsch Arvuvalla ülesanded I, II ja III.
V Kasutati venekeelseid ülesannete-kogusid, mida õpetajad vajadusele vastavalt tõlkisid.

Geomeetria V Nagu arvuteaduses samas klassis.¹

Olukord õpikute alal paranes kiirelt. Mihkel Kampmanni koolilugemikud tõrjusid sajandi esimesel aastakümnel C.R. Jakobsoni universaalsed lugemikud Saaremaa küla- ja kihelkonnakoolidest välja. Kui nüüd iga õppeaine alal vastavad õpikud ilmusid, jäid Kampmanni lugemikud kirjanduslikult kahvatuks ja verevaeseks. Muhulase M. Nurmiku (Madis Küla) ja J.Kuulbergi värvirõõmsad emakeele lugemikud jäid algkoolides peremeesteks.

Esimestena ilmusid Nurmiku lugemikud 1920. õppeaastal II ja III õppeaastale. Need läksid teravalt lahku Kampmanni iganenud lugemikkudest. Nurmik pakkus oma lugemikudes ainult kirjanduslikult väärtuslikku lugemismaterjali ega koormanud neid mitmesuguste materjalidega algkooli teiste õppeainete vallast.

Õpikute kirjutamine ja kirjastamine oli vajalik ning ühtlasi ka tulutoov tegevusala, seepärast ettevõtjaid leidis. Leidis seevõrra, et haridusministeerium hakkas sellel alal korda looma. Moodustati ametlik kooliraamatute komisjon, mis vaatas läbi ja andis sobivaks tunnistatud õpikuile oma soovitus. Õpikute vahetamist koolis

¹ Kahtla algkooli k/v kaust 1919.a.leht 10. Säilitatakse koolis.

võis toimuda ainult kooli õppenõukogu otsusel, kusjuures: soovitatud õpikut ei tohtud vahetada soovitamatu vastu,

" " võis samasuguse vastu vahetada alles kahe aasta pärast ning soovitamata õpiku võis soovitatu vastu vahetada ühe aasta pärast. Soovitatud õpikute nimestikud teatati koolidele haridusministeeriumi ametlikus ajakirjas. Peeti loomulikuks, et sama kooli teatud klassis teatud õppeaines ainult üks soovitatud õpik tarvitusel oli. Kuid mõned pedagoogid arutasid nõnda: kui mõnes õppeaines on mitu soovitatud õpikut, siis on kasulik neid kõiki rööbiti kasutada - muretsegu iga õpilane enesele see, mis temale meeldib. See tegi asja huvitavamaks ja tekitas elevust, sest iga autor lähenes küsimusele veidi teisiti, kuid lõpptulemus oli kõigil ühine.

Igal algkoolil oli õpikute kogu. Sõjajärgseil aastail osteti kehvemate õpilaste toetussummade arvel palju õpikuid, sest kehvikuid oli palju ja õpikuid kõigile vaja. Neid õpikuid ei antud kehvikuile isiklikuks omandiks, vaid vaid ainult teatud klassis kasutamiseks. Õpikuid hoiti hoolega ja need köideti korralikult. Hoolekogud andsid oma summadest nende täiendamiseks lisa. Ajajooksul kogunes õpikuid seevõrra, et neid kõigile jätkus. Sel puhul kooli hoolekogu otsustas, kes kehvikuina neid tasuta kasutamiseks said, kuid teistelt võeti nende kasutamise eest 25% nende hinnast. Kehvikute toetussummade ja teistelt saadud tarvitamistasu eest suudeti õpikuid vajalikult uuendada ja ilukirjanduse muretsemisekski natuke näpistada.

Tahvlid-krihvliid kadusid koolidest paari aastaga. Arvutamiseks, igasuguste ülesannete lahendamiseks ja mustendite jaoks kasutati pakse kontseptpaberist kladesid, mis väga odavad olid. Kooli kirjatööde tegemiseks oli küllaldaselt ja suures valikus saadaval kodumaa paberivabrikute väga heast paberist valmistatud koolivihke igasuguse joonestikuga ja ilma selleta.

Pliiatseid tarvitati koolis palju. Kodumaal neid ei valmistatud, kuid juba 1920. aastal oli neid suures valikus saada. Õpilase esimeseks kirjutusvahendiks oli rõõmus sini-punane pliiats. Tindi- ehk Keemilisi pliiatseid ei lubatud koolis kasutada. Tarvitati pliiatsipikendajaid ja pliiatsiteritajaid. Esimesed suurendasid pliiatsi iga ja tema lõpliku ära kasutamise astet, viimased sihtisid tema kiirema ära kulutamise poole. Eriti need suured vändastkeerutatavad, mida mõned koolid muretsesid. Nende läbilaskevõime oli algkooli jaoks liiga suur: laps ei saanud veel õieti selle töö juurde asudagi, kui pool pliiatsist jahvatatud oli.

Koolivihikutesse kirjutati tindiga, mis tavaliselt kõigil ühine oli. Geomeetriliseks joonestamiseks kasutati lihtsaid abinõusid: pliiatsi külge kinnitatav üheharuline sirkel, joonimissulg, mall ja mm-jaotusega joonlaud - muu polnud hädavajalik. Jõukamad muretsesid siiski ka väikesed sirklikarbid.

Kirjutussulgi, harilikke terassulgi, oli koolides tarvitamisel kolm tüüpi: harilik teravaotsaline sulg ja tõmbiotsaga rondoosulg paiskirja kirjutamiseks ja

Ümmarguse kuulotsaga sulg nõörkirja kirjutamiseks.

Taitesulepäid tollal algkoolides ei kasutatud.

Õpilaste õpikute ja õppetarvetega varustamine oli maal õpetajate ülesanne. Enne Esimest maailmasõda töötas Kihelkonnal Höbeniku ja Leisis Koorti raamatukauplus; pärast sõda need uksi ei avanud. Kuressaares tegutses pärast sõda kolm raamatukauplust. Lange ja Sohn olid sakslased; need hingitsesid ja surid välja. Edukalt tegutses Liivi raamatukauplus, mille kõrvale varsti "Saaremaa Kirjastusühingu" oma tekkis.

Õppetarbeid oli maakauplustest saada, kuid raamatute saamiseks pidid õpetajad Kuressaarega ärisidemeid sõlmima. Nad saatsid oma tellimised linna, kusjuures vahetalitajateks kohalikud postivedajad olid. Kauba saamisel jagas õpetaja selle vajadustele vastavalt õpilastele välja, kusjuures raha sageli pikemaks ajaks saamata jäi. Raamatukauplused andsid õpetajaile tellitud kaubalt tavaliselt 10% hinnaalandust ja ootasid selle tasumisega ka paar kuud. Olenes õpetaja oskusest, kas ta sellest tegevusest kasu või kahju sai, kuid tegelema ta sellega pidi - teisiti oleks õppetöö kannatanud. Hiljem asutati koolide juurde kooli-kooperatiivid, kuid neid vaatleme ka hiljem.

19. ÜLEVAADE AJAJÄRGUST.

Vabariigi algaastail oli õppetöö tase Saaremaa algkoolides väga ebaühtlane. See sõltus kooliringkonnast, kooli majanduslikkudest oludest ja eestkätt õpetajast. Need tegurid olid väga erinevad. Metsa- ja kirikuküla elanike arenemisastme vahe oli märgatav, samuti oli suur vahe metsaküla hüttkoolimaja ja kihelkonnakooli majanduslikus olukorras, kõige suurem vahe oli õppejõudude hariduslikus ettevalmistuses. See kõik peegeldus õpilaste teadmiste ja arenemistasemes. Eriti märgatavalt oli see tunda 1918/19. ~~õppe~~peaasta lõpul, mil koolidel õppetöö alal isegi ühtseid õppekavu ei olnud.

Aga koolikohustuse laiendamisel pidid metsaküla ja kirikuküla III klassi lõpetajad järgneval sügisel kõrvuti ühes ja samas IV klassis õppima hakkama. See oli hoopis uus olukord. Õppetaseme ühtlustamiseks kehtestati kord, mille järgi ühekomplektiliste kolmeklassi-alkoolide lõpetajad pidid kevadel peale õppetöö lõpu selle algkooli juures kordamisinädalal käima, kuhu ta järgmisel sügisel IV klassi õppima läks. Kordamisinädalast võtsid osa nende õpilaste senised ja tulevased õpetajad.

Kordamisinädala kestel võeti põgusalt läbi III klassi õppekava peamiselt emakeele ja aritmeetika alal. Kordamisinädalal olnud õppejõud andsid oma allkirja sel-

lest osavõtnud õpilaste tunnistustele, mis alles sellega said IV klassi sisseastumise dokumendiks.

Sisuliselt oli kordamisinädal kasulik, kuid õpilastele ja nende vanemaile tülikas, sest kaugemalt külast tulles oli kordamisinädalal õpilasele majutuskohi vaja otsida.

Järgmisel aastal paranes olukord seevõrra, et vähemalt kindel õppekava teada oli. Kolmeaastaste edasiharimise ja kutsetaotlemise suvekursuste käigus nihutati õpetajate hariduslik ja metoodiline tasapind enam-vähem ühele tasemele, mistõttu kordamisinädala tähtsus vähenes. Ametlikult kehtsid need edasi, kuid praktiliselt käis IV klassi õppejõud päeva või paar ühe õppejõuga kooli kordamisinädalal. Kordamisinädal kaotati 1925/26. õppeaastal.

Koolikroonikate kirjutamisele pandi Saaremaal^{alus} 1923. aastal. Maakonna koolinõunik kirjutas 12.okt.1923.a. kirja nr.5744

Kõigile valla-koolivalitsustele

kõigile koolijuhatajaile teatamiseks.

Palun kõiki koolijuhatajaid - kui seda veel ehk mõnes kohas tehtud ei ole - asuda kooli kroonikate kirjutamisele. Katsutagu kindlaks teha kooli asutamise aasta; millal ja missugused koolid ühendati; kõikide ühendatud koolide kroonika; kes olid õpetajaks ja mis aastatel; iga tähtsam sündmus ja muudatus kooli elus.-

Kasutatagu kiriku õpetajate andmeid, vanemate+inimeste mälestusi jne., aga lisatagu märkus juure,

kelle käest andmed saadud on, nii dokumentaalsed kui ka suusõnalised.

Koolinõunik: J.Koppel.

Kroonikaraamatud tulid väga erinevad. Kellel asja vastu huvi oli, uuris ajalugu igast kandist ja kirjutas kooli ja selle asutamise kohta asjaliku ning huvitava ülevaate. Mõni teine libistas paberile kõige eelneva kohta ainult paar udust lauset.

Koolinõunik Koppel revideeris koolide külastamise puhul kroonikaraamatuid ja tegi selle kohta kroonikaraamatusse märkuse, mis asjale hoogu andis. Kahjuks läksid need kroonikaraamatud 1940.a. riigipöörde ja Teise maailmasõja ajal kaduma.

Saaremaa maakoolivalitsuse juhataja Bruno Steinberg palus 1926. aasta algul koolijuhatajaid saata teateid ja fotosid koolide ja kohapealsete haridustegelaste kohta "Saaremaa haridustegelaste albumi" jaoks. Album tuli vägev, suureformaadiline ja raskekaaluline, kuid jäi sisult poolikuks, sest et paljud õpetajad (kes ise need haridustegelased olid) ei tahtnud liigsest tagasihoidlikkusest sellest pikalt kirjutada. Ka saabunud materjali albumisse kandmine jäi poolikuks.

Raskete aega ^{di}möödumisel on see album lõpuks rüüstatud kujul Saaremaa koduloomuuseumis varjupaiga leidnud. Vanade Saaremaa koolimajade fotod käesolevas teoses on enamuses reproduktsioonid sellest albumist. Üksikute koolide ajaloost leidub selles albumis mõndagi huvitavat, nõnda et B.Steinbergi algatus on Saaremaa haridusloo valgustamisele kasuks tulnud.

Perekonnanimede kirjutamise alal kehtestati 1924. aastal kord, et neid tuleb kirjutada õigekeelsuse-sõnaraamatu normide kohaselt. Vanaaegse kirjaviisi järgi kirjutatud perekonnanimed Mäggi, Leppik jne. kirjutati sellest ajast kooli nimestikkudes ja tunnistustel kaasaja ortograafiale vastavalt.

Rünnak võõrapäraste perekonnanimede eestistamiseks algatati küll 1928. aastal, kuid selle aktsiooni hoogumine toimus tublisti hiljem, toopärast tulen selle juurde hiljem tagasi.

Maaõpetajail tuli palju liikuda. Juba enne Esimest maailmasõda olid mitmed Saaremaa õpetajad endile jalgrattad muretsenud, et oma jalavaeva kergendada. Jalgratas maksis siis 30 kuldrubla, mis tolleaegse Saaremaa külakoolmeistri keskmine aastapalk oli. Need liiklemisvahendid rekvireeriti sõja huvides viimseni.

Mida tungivalt vajati, seda hangiti esimesel võimalusel. Nii oli ka jalgratastega. Peale sõja lõppu olid õpetajad nende esimeste omandajate hulgas. Nende arvu kasvamine näitab rahva majandusliku jõukuse tõusu, mis järgmine oli.¹

Jalgrattaid registreeriti Saaremaal -
1920. aastal 230, 1922 - 514, 1925 - 2688, 1928 - 3364.

Palgaolude paranemisel võisid õpetajad oma kultuurilise taseme tõstmisele rohkem tähelepanu pöörata. Muretseti kirjandust, külastati teatreid, käidi pikematel ekskursioonidel jne. Õpetajaskonna riietus muutus paari aastaga tublisti. Kadusid koduskootud maavillased

¹Rasmat "Eesti 1920-1930" Tallinn, 1931. lk.89.

ülikonnad. Asemele tulid ajakohased ülikonnad inglise ševiotist. Palgaolud võimaldasid seda.

Kooli õppetöö kvaliteet paranes iga aastaga. Kolme-aastaste suvekursuste kestel õppejõudude teadmised täienesid ja nende hulgast eraldati need, kes ei suutnud ajaga sammu pidada. Paljud vanemad õpetajad läksid pensionile. Tuli juurde noori jõude esialgu SÜG lõpetajate hulgast, seejärel parema ettevalmistusega noori õpetajaid selle pedagoogilisest harust. Kutseta õppejõude oli 1927/28. õppeaastal veel ainult 18%, kuid need olid peamiselt noored SÜG lõpetajad.

Igal suvel toimus Kuressaares ja mandri linnades õpetajaile mitmesuguseid metoodilisi kursusi ja pedagoogilisi nädalaid, millistest saarlased virgalt osa võtsid. Paranenud palgaolud võimaldasid neil ilma leivamuredeta hoolega oma kutsetööd teha.

Töötingimused koolides paranesid. Koolide õppeabinõude kogud ja samuti ka raamatukogud täienesid pidevalt. Õppetöö koolides toimus koolinõuniku järjekindla kontrolli all. Koolikohustuse täitmine paranes. Õpilased käisid korralikult koolis. Koju ja kooli vahel oli üldiselt see ja sõbralik. Kõik see kokku võimaldas kooliolude pideva häireteta paranemise ning sellega ühtlasi õppetöö edukuse järjekindla tõusu.

Õpetajad rakendusid innukalt vabaharidustöö ja seltskondliku tegevuse juhtimisele. Asutati rahvamaju ja raamatukogusid. Ja igas koolimajas tehti pidevalt vajaliku kultuuritööd kohalike elanike hulgas. Muidugi ei ole see töö igalpool võrdse pingega ja alati ühesuguse hoo-

ga toimunud. Ometi ei tea ma ühtegi koolimaja Saaremaal, mille seinte vahel sellist täiskasvanute kultuurilise ümberkujundamise tööd ei tehtud. Ja kuna seda tehti kenas üksmeeles ja rahulikus ülesehitavas vaimus, oli tööil küllaltki positiivseid tulemusi.

Esimene maailmasõda ja selle järellainetused muutis inimesed tooreks, kombelõdvaks ja egoistlikuks. Võõraste vastu oldi umbusklikud. Kaklused tekkisid sageli ning peksmised ja mitmesugused vägivallateod polnud pärast sõda haruldased.

Seltskondliku läbikäimise tihenemisel muutusid inimesed usaldavamaks ja sõbralikumaks. Hakati kaugemal avalikkudel eeskavadega pidudel käima, mille läbi inimeste tutvusringkond laienes ja sõpruskond suurenes. Kadusid kaklused ja vaen naaberkülade noorte vahelt. Inimene muutus inimesele usaldavaks sõbraks.

Sõjaraskused võideti ja need ununesid. Majanduslik olukord paranes pidevalt. Inimeste elujärg ja mõttemaailm muutus kultuurilisemaks ning maarahva elu arenes positiivses suunas. Inimesed tundsid elust rõõmu.

Sellised olid aastad 1922 - 1928.

---ooo000ooo---

KOOLIDE NIMESTIK.

Numbrid märgivad lehekülgi, kus neid on mainitud.

1. Abruka saarel - 46, 84, 127, 215, 216, 243.
2. Abula - 35, 89, 217.
3. Akjala - 158.
4. Alevi (Kihelkonnal) - 52, 217.
5. Anseküla - 51, 83, 87, 93, 158.
6. Ansi - 123.
7. Armuadra (Karja) - 12, 51, 93, 185.
8. Aruste - 160.
9. Atla - 27, 51, 85, 93, 107, 122.
10. Audla - 84, 127, 158, 215, 216, 221, 242.
11. Braakli (Praakli) - 46.
12. Sikla - 85, 89, 222.
13. Elme - 85, 87, 92, 216, 217.
14. Elme tsentraalkool - 128, 129.
15. Filsandi saarel - 51, 85, 243.
16. Gotlandi (Kotlandi) - 34, 51, 85, 89.
17. Haamse - 36, 52, 85, 124.
18. Haeska - 47, 84, 89, 122, 126.
19. Hakjala (Akjala) - 34, 51.
20. Hellamaa - 37, 48, 84, 88, 92, 108, 185.
21. Hirmuste - 47, 107, 109.
22. Hübja - 51, 128.
23. Igaküla - 49, 126.
24. Iide - 108.
25. Iruste - 50.
26. Jamaja - 86, 187, 243.
27. Jõiste - 93, 170, 241.
28. Järise - 49, 125.
29. Kaali - 34, 85, 87, 93, 216, 217, 233 - 235.
30. Kaarma - 51, 85, 89, 92, 102, 107, 125, 215, 217, 222.
31. Kaarma seminar - 53, 54, 102, 158, 253.
32. Kaarma-Suurvalla algk.Kuressaares - 36.
33. Kaarmise - 47, 84, 93, 215.
34. Kaavi - 50, 93, 122.
35. Kahtla - 38, 42, 43, 47, 64, 84, 89, 92, 125, 127, 236, 242, 269.
36. Kahutsi - 35, 51, 92, 108, 158, 243.
37. Kailuka - 44, 49, 85, 114, 243.
38. Kallemäe - 236.
39. Kangruselja - 50, 124.
40. Kandla - 35, 47, 84, 89, 127.
41. Kantsi - 49.
42. Kapi - 49, 89, 92.
43. Kapra - 48, 93, 107, 216.
44. Karala - 51, 85, 93, 129, 228, 232.
45. Karida - 47.
46. Karja (Armuaadra) - 12, 51, 93, 185.
47. Karja kihelkonnakool - 160.
48. Karuste - 50, 93, 108, 229, 232.
49. Kaunispää - 50, 86, 122.
50. Kehila - 47, 93, 105, 106, 243.
51. Kiratsi - 46, 122, 217.
52. Kavandi - 48, 88, 125, 158.

53. Koguva - 49, 108.
54. Koimla - 34, 51, 85, 89, 125.
55. Koikla - 85, 89, 216, 228, 232.
56. Koksi - 47, 126.
57. Koovi - 51, 114, 125.
58. Kotlandi (Gotlandi) - 34, 51, 85, 89.
59. Kugalepa - 49.
60. Kuralise - 47, 93, 124.
61. Kurevere - 34, 51, 107, 127, 243.
62. Kõljala - 50, 217, 233.
63. Kõljala põllutöökool - 185.
64. Kõnnu - 47, 88, 93, 127.
65. Kõrkküla - 89, 93.
66. Kõrkvere - 51, 222, 232.
67. Kõruse - 34, 47, 93.
68. Kõõru - 47.
69. Käesla - 84, 122, 215, 217.
70. Kärila - 36, 84, 88, 92, 286.
71. Küdema - 49, 81.
72. Külasepa - 29, 49.
73. Laadjala (Kaarma-Suurvald) - 84.
74. Laugu (Nurme) - 32, 48, 85, 89, 92, 126, 170, 241.
75. Leisi - 48, 84, 92, 122, 127, 223 - 227, 241, 249, 262, 267.
76. Levala - 157.
- Liigalaskma - 48.
78. Liiküla - 48, 89, 241.
79. Liiva - 49, 84, 85, 92, 127.
80. Linna algkool Kuressaares - 115.
81. Linnuse (Muhu) - 49.
82. Linnuse (Purtsa) - 92, 126, 241.
83. Loona (Kihelkonna) - 47, 85, 89, 93, 126, 217.
84. "Lutsu" kool - 53, 54, 102.
85. Luulupe - 50, 85, 89, 93, 308.
86. Lõetsa - 49, 84, 88, 89, 132.
87. Lõopõllu - 44, 50, 93, 126, 221, 225, 232.
88. Lööne - 84, 89, 215.
89. Lümanda - 35, 45, 51, 64, 85, 138, 180.
90. Maandi (Maantee) - 50, 93.
91. Maasi - 85, 89, 122, 217.
92. Meedla - 40, 51, 93, 125, 158.
93. Metsküla I - 48, 73, 84, 89, 92, 125, 217, 241, 249.
94. Metsküla II - 48.
95. Mustjala - 93, 185, 216, 235.
96. Mõnnuste - 122.
97. Mõntu - 84, 89.
98. Mäebe (Mäepäe) - 50.
99. Mändjala - 34, 93.
100. Mätja - 50, 108.
101. Nasva - 46, 106.
102. Nihatu - 12, 50, 93, 123, 218.
103. Nurme (Laugu) - 32, 48, 89, 85, 92, 126, 170, 241.
104. Paadla - 47, 88, 215, 228.
105. Paatsa - 89, 93.
106. Pahila - 48, 93, 122.
107. Pähna - 47, 124.
108. Paju-Kurdla - 48, 107.
109. Pajumõisa - 27, 47, 104, 105, 124, 217.
110. Pamma - 50, 85, 89, 92, 123, 216, 230, 232.

111. Pammana - 48, 125, 158, 161, 241.
112. Panga - 93.
113. Pidula - 35, 84, 89, 215, 217, 222.
114. Piila - 52, 85, 88, 93, 215, 216.
115. Piiri - 37, 222.
116. Pilguse - 51.
117. Praakli (Braakli) - 46.
118. Purtsa (Linnuse) - 48, 92, 126, 241.
119. Pulli - 48, 108, 158.
120. Pähkla - 46, 84, 88, 93, 158, 217.
121. Pärssamaa - 46, 84, 50, 85, 87, 124, 217, 248 - 250.
122. Püha - 52, 84, 89, 216, 229.
123. Püha kurtummadekool - 282.
124. Rahtla - 35, 217.
125. Rahuste - 35, 89, 93.
126. Randvere (Kaarma-Suurvallas) - 34, 46, 52, 84, 89, 92, 127, 231, 267.
127. Randvere (Laimjalas) - 48.
128. Ratla - 50, 64, 93.
129. Ridala - 48, 216.
130. Riksu - 52, 89.
131. Rintsi - 49, 84, 108.
132. Roobaka - 85, 95, 169, 216, 217, 253.
133. Rootsiküla - 84, 106, 215, 217, 222, 267.
134. Ruhnu - 171.
135. Räägi - 50, 124.
136. Saare - 216.
137. Saareküla - 48.
138. Sagaresti - 34, 50, 87, 217, 283.
139. Saikla - 51, 125, 243.
140. Salme - 46, 88, 89, 92, 123, 124.
141. Sandla - 24, 50, 123.
142. Sassi - 84, 89, 215, 223, 232.
143. Sauvere - 47, 52.
144. Siiksaare - 47.
145. Simiste - 49, 89, 229, 232.
146. Saaremõisa (Muhus) - 49, 88, 89, 92, 127, 216.
147. Taaliku - 85, 89, 215, 217.
148. Tagala - 34, 84, 89, 215, 228, 230, 232.
149. Tagavere I - 48, 85, 123, 128, 158, 215, 230.
150. Tagavere II - 52, 69, 93.
151. Tamse - 85, 140, 217.
152. Taritu - 228, 232.
153. Tiirimetsa - 46, 83, 88, 89, 93, 125, 187, 235.
154. Torgu - 86, 125, 235.
155. Tornimäe - 51, 86, 92, 123.
156. Triigi - 48, 92, 127, 170, 241.
157. Tumala - 86, 228.
158. Tõlluste - 50, 85, 87, 89, 216, 222.
159. Tõnija - 47, 52, 126.
160. Tõrise - 33, 51, 51.
161. Tõrju - 50, 88, 243.
162. Undva - 34, 47, 93, 107.
163. Upa - 46, 106, 217.
164. Uue-Lõve - 39, 83, 236.
165. Uuemõisa - 86, 88, 92, 126.
166. Vaivere - 52, 64, 84, 93, 126, 228.

- 167. Vanakubja - 49.
- 168. Vana-Lõve - 37, 52, 84, 93, 138, 158, 180, 236.
- 169. Valjala - 37, 47, 53, 123.
- 170. Varkja - 47, 106.
- 171. Viiraküla (Muhus) - 49, 125.
- 172. Viki - 47.
- 173. Vintri - 50, 93, 108.
- 174. Võhma I - 41, 127, 158.
- 175. Võhma II - 52, 231.
- 176. Võhksa - 47, 124.
- 177. Valtu-Matsi - 48, 86.
- 178. Vätta - 37, 50, 85, 122, 126, 181, 228, 232, 235, 243.
- 179. Ööriku - 46, 48, 217.

---ooo000ooo---

FOTODE NIMESTIK.

- 1. Õpetajad-ajateenijad 1921.
- 2. Laugu koolimaja Nurme külas 1925.
- 3. Tõrise koolimaja 1961.
- 4. Randvere koolimaja.
- 5. Iide koolimaja.
- 6. Mändjala koolimaja.
- 7. Hakjala koolimaja.
- 8. Koimla koolimaja 1922.
- 9. Gotlandi koolimaja 1922.
- 10. Sagaresti koolimaja 1961.
- 11. Putla (Laadjala) koolimaja.
- 12. Kõruse koolimaja.
- 13. Kurevere koolimaja.
- 14. Undva koolimaja.
- 15. Abula koolimaja 1922.
- 16. Rahtla koolimaja 1922.
- 17. Kahutsi koolimaja.
- 18. Kandla koolimaja.
- 19. Rahuste koolimaja.
- 20. Lümända koolimaja 1920.
- 21. Kaarma-Suurvalla koolimaja Kuressaares.
- 22. Kärla koolimaja.
- 23. Mustjala koolimaja.
- 24. Jaan Höbenik.
- 25. Suvekursuslased 1920.
- 30. Naisõpetajad puutööl 1920.
- 27. Suvekursuslased 1921.
- 28. Saarlased Rakveres 1922.
- 29. Roobaka koolipere 1920/21.
- 30. Jõiste koolipere 1920/21.
- 31. Triigi koolipere 1920/21.
- 32. Laugu (Nurme) koolipere 1920/21.
- 33. Ruhnü koolipere 1923/24.
- 34. Õpetajate võimlemisrühm 1921.
- 35. Mihkel Kommel.
- 36. Audla koolimaja 1922.
- 37. Elme koolimaja.
- 38. Eikla koolimaja.

39. Laadjala koolimaja.
40. Pidula koolimaja.
41. Pähkla koolimaja.
42. Pärssamaa koolimaja.
43. Roobaka koolimaja.
44. Lõetsa koolimaja.
45. Lõopõllu koolimaja.
46. Kõrkvere koolimaja.
47. Leisi koolimaja kagust.
48. Leisi koolimaja põhiplaan I.
49. Leisi koolimaja edelast.
50. Leisi koolimaja põhiplaan II.
51. Leisi kooliklassi sisevaade I.
52. Leisi kooliklassi sisevaade II.
53. Karala koolimaja.
54. Tumala koolimaja.
55. Karuste koolimaja.
36. Pamma vana koolimaja.
57. Pamma uus koolimaja 1935.
58. Kaali kool mõisahoones.
59. Kaali uus koolimaja.
60. Kallemõe koolimaja.
61. Mõntu koolimaja.

S I S U K O R D .

Sissejuhatus ja tekstis tarvitatud lühendid.

SÕJAAEGSED JA SÕJAJÄRGSED AASTAD 1918 - 1921.

1. Kes on Õpetaja?	3.
2. Saksa okupatsioon 1917/18	10.
3. Õpetajad, sõda ja sõjaväeteenistus	23.
4. Eelkäijailt saadud pärand	31.
5. Saaremaa õppejõud 1918/19. õppeaastal	45.
6. Eesti esialgne koolikorraldus ja selle ellu- rakendamine Saaremaal	55.
7. Kolmeaastased algkooliõpetajate ettevalmis- tamise ja edasiharimise suvekursused	97.
8. Kiirkursused õpetajate vabritseerimiseks	132.
9. Õpetajate kutseorganisatsioonide asutamine	137.
10. Esialgsed palgakorraldused	142.
11. Vanade õppejõudude olukorrast	153.
12. Ajajärgu majanduslik olukord	167.
13. Mihkel Kommel	180.

RAHULIKU ARENGU AASTAD 1922 - 1928.

14. Õpetajad võitluses kooli ja oma õiguste eest	185.
15. Koolimajad	212.
16. Koolivõrk	238.
17. Usuõpetus ja vaimulikud algkoolides	245.
18. Õpikud ja õppetarbed	268.
19. Ülevaade ajajärgust	274.
+ Koolide ja fotode nimestikud	280.